

БЕОГРАДСКЕ ОПШТИНСКЕ НОВИНЕ

ЧАСОПИС ЗА КОМУНАЛНО-СОЦИЈАЛНИ, ПРИВРЕДНИ
И КУЛТУРНИ ЖИВОТ БЕОГРАДА

Број 3 Година 50	РЕДАКЦИОНИ ОДБОР: Др. Драг. Аранђеловић, Др. Љуба Стојановић, Дим. Д. Живаљевић УРЕДНИК Слободан Ж. Видаковић	Март 1932 год.
---------------------	--	-------------------

Март 1932

Београд је са највећим пијететом одао пошту Ари- стиду Бријану, стр. — — — — —	177
Аристид Бријан — Дим. Д. Живаљевић, стр. — — —	179
Положај радника у прерађивачкој радиности Београда — Влада Миленковић, стр. — — — — —	188
Одбрана Београда од кошаве — Проф. Сретен М. Ацић, стр. — — — — —	194
Банитенске колоније — Инж. Александар Крстић, стр.	206
Београдско занатство — Д-р Реља Аранитовић, стр. —	215
Треба ли порушити Лицеј Доситеја Обрадовића? — Арх. Ђорђе В. Лукић, стр. — — — — —	220

ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ БЕОГРАДА:

<i>Fragmenta tragoediae belli</i> — (наставак II) — Мирослав Голубовић, стр. — — — — —	225
---	-----

НАУЧНА ХРОНИКА:

Свечана годишња скупштина Српске Краљевске Акаде- мије Наука, стр. — — — — —	233
---	-----

КУЛТУРНА ХРОНИКА:

Ђорђе Вајферт — Музеју града Београда, стр. — —	241
Нова збирка слика и планова Музеја О. г. Београда — Д-р Марија Илић-Агапова, стр. — — — — —	244
Београд у спомен на Гете-а, стр. — — — — —	249

ПОЗОРИШНА ХРОНИКА:

„Бечна копрена“ г. Душана С. Николајевића — Сима Пандуровић, стр. — — — — —	250
--	-----

МУЗИЧКА ХРОНИКА:

Музички преглед за фебруар 1932 год. — Проф. Петар
Ј. Крстић, стр. — — — — — 253

УМЕТНИЧКА ХРОНИКА:

Изложба „Ладе“ — Сава Поповић, стр. — — — — — 257

„Београдске општинске новине“ излазе једанпут месечно
као часопис за комунално-социјални, привредни и културни
живот Београда и једанпут недељно (сваког четвртка) као
службени недељни лист Општине града Београда.

Претплата на оба издања износи укупно:

за годину дана 150 динара

за пола године 80 динара

Претплата се прима само на оба издања. Чековни рачун
код Поштанске штедионице бр. 54.300.

Уредништво и администрација налазе се у ул. Краља Пе-
тра бр. 26/III. Телефон 26-242.

Рукописи се не враћају.

Београд је са највећим пијететом одао пошту Аристиду Бријану

Београд је са најдубљим жаљењем примио вест о смрти Аристиде Бријана, великог пријатеља нашег народа и почасног грађанина Београда. Суд и Одбор о. г. Б., као званични претставници Београда, на својој седници од 7 марта т. г. одали су са највећим пијететом пошту сени поч. Аристиде Бријана.

Пошто је саопштио Одбору тужну вест о смрти Бријановој, председник Београда г. инж. Милан Нешћ одржао је говор у помен поч. Бријану:

— Умро је Аристид Бријан, велики државник, велики поборник мира, укратко речено — велики човек!

Мали је број великих државника који су тако познати широм света као што је то случај са Аристидом Бријаном. Још је мањи број људи за чије име и делатност су се везивале жеље и наде стотине милиона живих душа свих континената и свих раса.

Кроз више година Аристид Бријан био је персонификација идеје мира, једини одговорни државник у чију су искреност веровали сви пацифисти и сви мали народи. И кад је 1926 године примио Нобелову награду, у знак признања за постигнуте споразуме у Локарну између Француске и Немачке, уз ту награду је следовала и искрена захвалност свих искрених пријатеља мира широм света.

Југословенски народ дугује специјалну захвалност овоме великом човеку. Јер да није било Бријана, тешко је замислити да би се створио Солунски фронт и постигли они славни резултати који су проузроковали пропаст централних сила. Бријан је био први политичар који је схватио важност Солунског фронта и који се као Председник владе заложно свом снагом да убеди и војне и политичке кругове о потреби стварања Солунског фронта. Његови напори у томе правцу обезбедили су му вечиту захвалност југословенског народа. Наши предходници у овом Дому, дубоко сам уверен, имали су то у виду када су га, на свечаној седници Општинског Одбора од 30 јануара 1921 год., изабрали за почасног грађанина нашег гордог града и једној од улица престонице дали његово име.

Каријера Аристиде Бријана, Господе Одборници, представља читав роман. Рођен у Нанту 1862 године, он почиње адвокатуру и новинарство у месту рођења, да доцније за-

плива у Паризу, као социјалиста, у велику политичку борбу. Са Жоресом оснива орган странке „L'Humanité“; 1894 год. намеће конгресу идеју генералног штрајка; 1910 године,

† Аристид Бријан,
почасни грађанин града Београда

као министар-председник спасава земљу мобилизацијом железничара од покушаја штрајка на свима пругама. Тада је био већ одавно искључен из странке, али је он увек остао у уверењу да се бори за праведну ствар. И када је после рата отпочео да води политику мира на широким основама сарадње и поверења између народа, социјалисти су му заборавили увреду и увек га помагали и у Парламенту, и у народу.

Аристид Бријан био је једанаест пута ресорни министар и преко осам пута Председник владе. У својој дугој политичкој каријери оставио је два трајна споменика које

историја не може заборавити: Закон о сепарацији цркве од државе и, после рата, Локариске уговоре. Као предлагач стварања Европске уније он ће остати у историји као велики претеча међу свим државницима данашњег доба.

Смрћу Бријановом не губи само Француска него и цела Европа, хтео бих рећи цео културни свет. Ја Вас молим, Господо, да у име Београђана устајањем одамо дужну пошту великом Французу Аристиду Бријану и узвикнемо из дубине захвалних срца:

Слава му!

— Слава! одјекнуло је са болом и поштовањем кроз одборску дворану.

Поч. Бријан био је почасни грађанин Београда. На свечаној седници Суда и Одбора града Београда од 30 јануара 1921 год., на којој је изасланик председника Француске републике генерал Франше Д'Пере предао Београду крст Легије Чести, изабран је за почасног грађанина Београда Аристид Бријан у знак захвалности и признања. Поред тога Дvorsка улица добила је тада његово име.

У записнику те свечане, историске седнице Одбора града Београда, на којој је Бријан био изабран за почасног грађанина Београда, подвучено је, између осталог, и ово:

„Доказана је наша љубав према Француској“.

А затим се у записнику наставља:

„Имена личности, из душа саме Француске, која се нарочито истичу својом пажњом и својим услугама за нашу ствар јесу: Александер Милан, председник Француске Републике; Аристид Бријан, председник француске владе; адмирал С. Лаказ и Огист Говен, уредник „Журнал де Деба“.

„Општина београдска жели овога пута на овој свечаној седници, да ода захвалност и признање овим личностима. То признање овога пута изразило би се њиховим избором за наше почасне грађане.

Аристид Бријан, творац је идеје за стварање и одржање Солунског фронта, који је за нашу ствар, у приликама под којима се је наш народ тада налазио, много значао“.

И као што је Београд на седници свога Одбора од 30-1-1921 год. показао да уме да воли и буде захваљан, тако исто је Београд

на седници свога одбора од 7 марта 1932 год. показао да ће у својој души увек чувати пошту и успомену на свога пријатеља и почасног грађанина Аристиду Бријана.

Слава му!

*
*
*

Телеграм, којим је председник Београдског инж. Милан Нешић, изјавио саучешће председнику Париза:

„Господину

Франсоа Латуру

председнику париске општине

Југословенска престоница, дубоко погођена ненадном смрћу свога почасног грађанина, великог апостола мира, славног трибуна и државника — Аристиду Бријана — хита да Вас увери, Вас и Ваше суграђане, да она дели велики бол који у овом тренутку осећа Ваш народ, Европа и цивилизовани свет.

Вест о његовој смрти свирепо је одјекнула у срцима свију Југословена. Они су познали Аристиду Бријана у најкритичнијим часовима нашег народног опстанка, када се он трудио да створи Солунски фронт, који нам је после трогодишњих борби отворио врата отаџбине, слободе и народног јединства. Његово ће име остати увек у успомени нашег захвалног народа, као име човека коме југословенски народ не може престати да дугује.

У њему ми губимо једног од својих највећих пријатеља, Европа свог најприврженијег грађанина, а цивилизовани свет највећег браниоца и организатора мира и међународне слоге.

Председник Београдске Општине
инж. Милан Нешић

Поводом горњег саучешћа председника Београдске општине, председник општине Париза упутио је председнику Београдске општине депешу следеће садржине:

„Г. инж. Милану Нешићу, председнику града Београда

У име одборника Париске општине и париског становништва ја Вам, господине председниче, захваљујем што сте се са толиким узбуђењем придружили нашој жалости и ми смо дубоко дирнути осећањима која је изазвао у југословенској престоници нестанак великог француског државника Бријана, који је био, како сте га ви назвали у вашој поруци, велики пријатељ наше отаџбине и ватрени апостол мира“.

† АРИСТИД БРИЈАН

Велики поборник идеје мира, творац Локарског пакта, Келог-Бријановог пакта и духовни отац Европске уније склопио је своје лепе и сањалачке очи.

Племенито срце највећег Француза, првог Европљанина и поборника светског мира престало је да куца. Велики пријатељ нашег народа коме остајемо вечити дужници, Аристид Бријан, почасни грађанин града Београда умро је 7 марта ове године.

Смрт Аристида Бријана долази потпуно изненада, јер његово започето дело још није довршено, очекивало се да ће он ипак бити у стању да своје дело заврши и да постане први претседник Европске уније. На жалост смрт га је спречила у томе и он, који је цео свој живот после рата посветио миротворној политици, умире у звуцима ратним, које радио преноси са ратишта на далеком Истоку.

Аристид Бријан, припадао је ономе маломе броју државника, који се и после рата умео одржати и остати на политичкој позорници, као једна од водећих личности.

Ако данас бацимо један поглед на садашње државнике, мали је број међу њима оних, који су за време Великог рата играли водеће улоге. Ново време тражи нове људе. Стари државници предратног менталитета са ратном психом гурнути су догађајима у позадину, јер тешко могу да се помире са садашњим стањем. Можда су савременици често према њима били неправедни, као што је то случај био са Клемансоом, можда су се осећајући, да је њихово време прошло повукли, тек факт стоји, да на позорници данашњице мали је број имена из прошлога рата. Данашње доба међународне солидарности и сарадње, избацило је на површину нове људе, који одгајени крај свих страха рата, које су прешле преко њихових младих година, сматрају да рат није једино и најпогодније средство за решавање међународних питања и сукоба.

Нови дух почиње владати светом. Док су се пре рата питања решавала путем дипломатске преписке, преко посланика, данас између министара иностраних дела постоји лични непосредни контакт, ствари се решавају и свршавају путем непосредног споразума између њих. Па не само министри, већ и први доглавници ступају данас у непосредан контакт. Лавал прелази океан, одлази у Америку, да би лично и непосредно са Хувером успоставио план о економској реконструкцији Е-

вропе. Посете премијера, учињене у Лондону, Паризу, Берлину и Риму, доказ су више о потреби непосредног контакта. Неоспорно је, да се овим личним везама добија врло много, јер је жива реч јача од мртвог слова на хартији. И можда баш благодарећи томе духу непосредне сарадње избегнути су многи сукоби, који су се у последње време појављивали у Европи, а који су претили да изазову нове заплете и нове ратове. Последњи догађаји потврђују тачност наше тезе. Састанци и непосредни додир, који су били у европским престоницама у току последњих месеци, успели су, ако не да реше и ублаже економску кризу која данас влада широм целог света, а оно бар да донесу умирење духова. А то је ипак нешто.

Аристид Бријан, за време рата, био је један од оних у чијим су се рукама налазиле маказе, којима је кројена карта Европе. Чему има да заблагодари Бријан, да се за ово време умео одржати, и да се у његово име полажу велике наде? Он је познат не само као велики француски државник, чије је име изашло изван уског круга националних граница, већ и као творац Европске уније. Он је био не Француз, већ Европљанин и први предестинирани вођ Сједињених европских држава. Он је умео одолети свима искушењима и нападима, вешто врдати између разних идеја, којима се врло згодно прилагођавао. Он је један од првих француских државника, који се отресао ратног менталитета, он је први у Француској пропагирао идеју споразума са Немачком, политика, која је доцније довела до Локарна. Јер Аристид Бријан, имао је моћ предвиђања, а предвиђати, по једној француској пословици значи управљати. Можда његова моћ предвиђања није и сувише велика, већ се он, као што му износе противници, вешто прилагођавао догађајима. Нека је и тако, Бријану ипак то ништа не умањавало његову величину. Вештина једнога политичара и вође баш и јесте у томе, да ако не предвиди догађаје, или они се јаве противно његовоме предвиђању, да уме одмах да се прилагоди њима и да нађе повољно решење. А Бријан се увек умео сналазити у догађајима, ако их није чак и предвиђао. За време рата, он је непрестано наглашавао потребу солунског, односно балканског фронта, на коме се има решити судбина рата. Савезници су тек доцније, после једне бескорисне аван-

туре са заузимањем Цариграда, увидели да је Бријан имао право. Догађаји на солунском фронту, показали су тачност његовог предвиђања.

И ту је Бријан својим радом на стварању Солунског фронта у великој мери задужио наш народ, и био један од највећих немара данашње Југославије. И када се једном буде писала историја стварања Југославије, будући историчар ће оцењујући улогу Бријана на стварању Солунског фронта, одредити му значајну улогу на стварању Југославије. Али није само ту његова улога. Он који се вечно борио за правду и истину, осетио је врло добро сву неправду, која се у Паризу чинила нама на Конференцији мира. Због тога је употребио сав свој утицај, да се наше питање што повољније у нашу корист реши. И што сва питања нису увек правилно решена, најмање је кривица до Бријана. У своје доцнијем раду после рата, Бријан је стално био наш пријатељ, и његовом смрћу, уједињени југословенски народ је изгубио једног искреног, великог и моћног пријатеља.

После Локарна, који је отворио нове путеве европске политике, назване локарским духом, Бријан се није зауставио на томе. И ако његове, да их тако назовемо: локарске идеје, нису радо примљене од његових сународника, он је свој посао наставио даље. Лига народа, и ако није његово дело, нашла је у њему великог борца и заточника, и за успешно делање Лиге народа, велика је заслуга Бријана. Али он није остао на пола пута, ширећи идеју међународне солидарности и сарадње. Када је гроф Калерги почео проповедати идеју о Паневропи, она је била само шимера и утопија. Бријан је прихватио и доводи до једне позитивне чињенице. Јер идеја о Паневропи, данас више није утопија, то је стварност о којој се данас дискутује у Женеви и воде преговори међу европским кабинетима. Неколико конференција су већ одржане, на којима се дискутовало о томе питању, које је наишло на пристанак скоро свих заинтересованих држава. Истина последњи догађаји и проблеми економске садржине, ставили су за извесно време у крај питање Сједињених европских држава, али је оно неоспорна чињеница, о којој се мора водити рачуна. И можда баш ова економска питања, учиниће да се питање Сједињених европских држава, што пре приведе делу, зашто ће бити велика заслуга Бријана.

Бријан је тада престао бити Француз, он је Европљанин, први поданик будуће Уједињене Европе. Личност овога човека који се толико година налази на управи Француске је необично интересантна, и ми ћемо у редовима, који следе покушати да прикажемо живот и рад овога Европљанина.

ЧОВЕК

II

Рођен у Нанту 26 марта 1862 год. Бријан је пореклом Бретонац, са обала Оксана. Кажу да су Бретонци тврдоглави људи, али на срећу Бријан нема те особине своје уже отаџбине. На против, Бријан ће врло брзо променити своје мишљење, само ако осети да је то потребно. На супрот Клемансоу, Вандејцу, који је тврдоглаво остајао при своме мишљењу, Бријан је био у стању и да промени своје мишљење, ако је то било потребно ради постигнућа, крајњег циља, који је поставио. Почетак Бријанов је био скроман — син једног малог трговца у Нанту, његови први кораци у животу нису били лаки. Гимназију је свршио у Сен Назару и Нанту. Једна личност у Нанту, која је на тадашњег дечка оставила велики утисак, који је остао неизгладив и у доцнијим годинама јесте Жил Верн. Данашњој омладини, која прати спортске утакмице широм целог света, а која се спортски назива само зато што учествује на утакмицама, а од књижевности, чита само спортске листове, име Жил Верна, неће бити тако познато, као што је то случај са предатним генерацијама. Жил Верн, тај писац фантастичних романа, чије је име и данас познато а и чије се романи и данас читају, са својим књигама претсказао је многе ствари, које су тадашњем човечанству изгледале непознате. Двадесет миља под морем. Деца Капетана Гранта. Пут око света за осамдесет дана, све су то књиге, којима се некадашња омладина одушевљавала. Он је претсказао сумарене и цепелине. Његови романи и авантуре, које је износио за ондашње време били су фантастични, данас пак, када су многе од његових фантазија остварене, они су мало застарели.

Тај човек који је утицао на младога Бријана и код њега развио жељу за фантазијом, био је његов коресподент, који га је недељом изводио из колежа, водио га у позориште, причао му чудне приче и посвећивао у његове намере и романи које је писао. То познанство, пошто је млади Бријан доживео да су многе утопије Вернове, постале стварност, оставиле су неизгладив утисак. Он је видео да између утопије и стварности често не стоји ни један људски век да се вољом и трудом утопије могу претворити у стварност.

Интересантно је забележити на овоме месту један роман Жил Верна, који није тако познат, а у коме је јунак млади Бријан. То је роман *Две године распуста*. Главни јунак романа и зове се Бријан, писано са т. на крају (Briant). Једна група ђака полази на пут, да проведу распуст. Бура уништи њихов брод и баца их на једно пусто острво. Млади Француз Бријан, својом интелигенцијом, присебношћу, иницијативом и способношћу намеће се за вођу ових бродоломаца. Његов противник

је млади Енглез Донифон, који се бори са њиме о превласт за вођство и који му пребацује, да он хоће себи да потчини цео свет, и да му се наметне, а да зато ипак не употребљава силу. Најзад благодарећи вештини и умешности младога Бријана, бродоломци су се спасли. Нема ли нечега пророчанског и у овој књизи Жил Верна, као што је то био случај са свима осталим његовим делима. Није ли се Бријан наметнуо целој свету, а поготову Европи, не употребивши том приликом

књижевности и он се приближава Албер Самену и његовим друговима који су сачињавали групу Хидропата.

По свршетку правних студија, Бријан се враћа у Сен Назар, где отвара адвокатску канцеларију. Још у Паризу задојен социјалистичким идејама, и под утицајем Виктора Иго, он при повратку у Сен Назар приближује се социјалистима, уверен у потребу социјалних идеја. 1889 г. поставља своју кандидацију и покреће недељни лист *Демократија запада*. По

Са састанка Аристиде Бријана и г. Војислава Маринковића, нашег Министра Спољних послова у Паризу

силу, онако исто као Жил Вернов Бријан из романа?

Да поменемо овде карактеристику Жил Верна, коју даје о младоме Бријану: Мало ради и ако је врло интелигентан и често му се дешава, да је последњи у разреду. Ипак када он то хоће, са својом способношћу да се прилагоди свакој ситуацији, његово особито памћење доводи га у први ред. Он је смео, предузимљив, вешт, добар дечко, једном речју прави Француз.

По завршетку гимназије Бријан одлази у Париз, где се уписује на правни факултет. Како су му родитељи слали и сувише мало да би се могао издржавати у Паризу, он ступи у службу, код једног адвоката. У Паризу се упознао са Виктором Иго, који је тада био сенатор. Познанство сенатора и осамнаестогодишњег студента, који је према Виктору Иго, имао дубоко поштовање, а које се догодило сасвим случајно, убрзо се претворило у велико пријатељство. Први почеци његова живота у Паризу, поред политике, студија и писања код адвоката били су посвећени и

природи бунтовник, он долази у опреку са свима партијама и са државном администрацијом. Он је у листу све и свја, он га уређује и највећи део чланака он пише, а често и цео број попуњава. Он је и администратор, и по потреби и момак редакције, када лист носи на пошту, па пошто је изучио и типографски занат, он га често сам и слаже или бар помаже типографима. Доцније набавља машину за штампање и недељни лист претвара у дневни. Разуме се, да код таквог стања ствари адвокатска канцеларија се није могла развити. Али у накнаду зато повећао се број политичких присталица Бријана. Симпатије радника су на његовој страни.

Овај успех изазива завист код његових противника и они покушавају да га компромитију. Једна вештачки надувена афера, изводи Бријана пред суд, и он буде осуђен месец дана затвора, али Касација поништи пресуду. Али оно што су противници његови желели постигли су. Бријан није тада ушао у парламенат. Он ће тек 1902 г. ући у парламенат, као зрео човек. Тада је Бријан имао

четрдест година, његово име већ је познато и изван уских граница провинције, а нарочито и од стране правника је био цењен његов говорнички дар.

III

После неуспеха на изборима 1889 г. Бријан наставља свој рад са радницима, који га примају као свога вођу. Први већи његов испуст у покрету француских социјалиста био је на конгресу у Марсељу 1892 г. Те године су у Марсељу одржана два конгреса: V конгрес Народне федерације синдиката и корпоративних група Француске и X конгрес француске радничке партије. На првом конгресу Бријан је био извештач, по питању генералног штрајка, и он је у принципу био за генерални штрајк, остављајући међународном конгресу, који се имао идуће године одржати у Цириху да проучи ово питање. Закључци предложени од стране Бријана, благодарећи његовој речитости, којом је занео све слушаоце, ово је био први његов већи испуст, примљени су и он је постао израз радничких мишља.

На другоме конгресу, Бријан је заступао социјалистичку групу из Сен Назара. Успех, који је неколико дана пре тога постигао на конгресу синдикалиста, обратио је на њега општу пажњу, повећану са симпатијама коју је својом личношћу изазивао. И ако питање генералног штрајка, није било на дневном реду, Бријан је вешто искористио тачку о Међународном конгресу у Цириху 1893 год. да постави на дискутовање питање о генералном штрајку и против воље вођа партије и организатора конгреса, тражећи да конгрес прими принцип генералног штрајка и да тражи од међународног социјалистичког форума да проучи ово питање. Како су учесници конгреса били противници генералног штрајка то Бријан није успео, већ је изгласан прост прелаз на дневни ред.

Али ако није успео са својим предлогом, Бријан је лично успео. Благодарећи својем говорничком таленту, са којим је умео заводити масе на јавним скуповима, Бријан је свој ауторитет необично подигао. По свршетку конгреса Бријан одлази у Лијон и Роан, где држи конференције о раду конгреса. Његово име је већ познато и чувено међу социјалистичким редовима.

Осећајући потребу за широм акцијом, коју није било могуће водити у провинцији, Бријан кратко време после конгреса у Марсељу, оставља Сен Назар и одлази у Париз да се тамо настани и продужи адвокатуру, али услед тешкоћа, које се јављају једном адвокату који долази из провинције у Париз, са жељом да успе, он се окреће новинарству, да би ту потражио излаз за своју егзистенцију. Он ступа у уредништво листа *Фејер*, којим је управљао Евжен Мајер, где постаје сарадник за радничка питања. Његов је псе-

удоним био Де Волта, а плата 500 франака месечно. Доцније постаје и директор, а *Фејер* претвара у чисто социјалистички лист. Поред тога још одмах првих дана доласка у Париз, он се бави пропагандом социјализма. По свим крајевима Париза и околине држи небројене конференције, на којима пропагира социјалистичке идеје. Његов утицај постаје велики, благодарећи његовом говорничком дару. У то доба, 20 августа 1893 год. долазе избори и Бријан поставља своју кандидацију у радничком крају Париза у Вилети. Његов противник је песник и политичар Клавис Иг, који је изабран са 3771 гласом. Бријан је добио 3352 гласа, те се поставља као озбиљан кандидат за идуће изборе.

1898 г. када избија у Француској афера Драјфус, Бријан је члан Комитета безбедности, који је основан са циљем да заштити демократске слободе. Успех овог Комитета је био врло велики, и он је заиста припомогао да Француска Република изађе појачана из ове националне кризе. На конгресу 1899 год. одржан у гимназији Жапи, да реши питање учешћа социјалиста у влади, Бријан је био међу онима, који су сматрали да социјалистичка странка треба да уђе у владу, и да сарађује на државним пословима, јер ће се баш тиме помоћи радницима и моћи извршити један део социјалистичког програма. Своје мишљење Бријан је на конгресу бранио, и томе мишљењу да социјалистичка партија може учествовати у влади, остаће веран до краја. Међутим, тај говор ништа није сметао да сутра дан говори о генералном штрајку, што ће му доцније и његови пријатељи пребацивати у парламенту.

После две неуспеле кандидатуре 1889 и 1893 г. Бријан, ни најмање обесхрабрен својим неуспехом, а пун вере и самопоуздања у себе, поставља и по трећи пут своју кандидатуру 1896, па 1898 и тек 1902 год. успева да уђе у Бурбонску палату. Тада му је већ четрдесет година. Његово име је познато. И једна чудна случајност је хтела, да први наступ Аристиде Бријана у Парламенту, буде по питању генералног штрајка рудара, оно исто питање, са којим се прочуо и јавно иступио 1892 г. на социјалистичким конгресима у Марсељу. Поводом догађаја који су се одиграли, Бријан је поднео интерпелацију и његов први говор у Скупштини, који је на себе обратио пажњу био је одбрана права на штрајк. Дуги аплаузи, поздравили су први наступ Бријана у Бурбонској палати и честитања, како од пријатеља, тако и од противника нису изостала. Његово име постаје славно. Он се у Парламенту учвршћује, и његово име после једног процеса 1904 г. на коме је бранио неке штрајкаше, оптужене за паљевину и плачкање, и које је суд ослободио, Бријан, постаје чувен широм целе Француске. Мали паланачки адвокат из Сен Назара је успео.

ПОЛИТИЧАР

IV

Када је Аристид Бријан ушао у Бурбонску палату, имао је четрдесет година и једно једно политичко име, које је било цењено и од пријатеља и противника. Године 1902 на чело француске владе, после пада кабинета Валдек Русоа, дошао је Емил Комба, који се ослањао на радикал социјалисте и социјалисте, а који је решио питање одвајања цркве од државе. Ово питање које се кроз програме француских политичких странака провлачило скоро читав век, доласком Емила Комба на владу ушло је у завршну фазу. Комба је у програму своје странке, категорички поставио решење овога питања. Истина оно није било лако и на њему, као некада на питању Драјфусове афере, Француска се поделила у два тора. Полемика преко листова и пропаганда за ово питање је била врло јака, тако да је скоро постојала опасност грађанског рата. Истина и једна и друга страна, слагали су се у начелу, да је потребно извести ово подвајање, али су обе странке сасвим другачије гледале на циљ и резултате тога раздвајања. Док су републиканци у одвајању цркве од државе, хтели ову последњу да ослободе од утицаја и превласти црквене власти над цивилном, друга страна је хтела тим начином, да осигура цркви већу слободу и превласт над државом. Борба је била јака а држава узнемирена. Присталице републиканске, сваке године приликом изгласавања буџета стављали су предлог о брисању кредита Министарства вера.

На томе питању су постављене 1902 год. главне изборне паролe и на томе се вршила изборна борба, те је приликом избора долазило до туче и крвавих нереда. Питање је било тешко на пречац решити и сам Емил Комба, приликом изгласавања буџета јануара 1903 г., када је поднео предлог о укидању верскога буџета, изјавио је: „Не може се једним потезом пера уништити четрнаест протеклих векова. Пре него што уништите религију ваша је дужност да размислите, чиме ћете је заменити“. Једна изјава тада изабраног папе Пија X, довела је до прекида односа са Ватиканом, и француски амбасадор код Свете столице повукао се, по наређењу своје владе. То је још више заоштрило борбу и решење верског проблема поставља се као дужност, да би се смирила држава. У Скупштини је изабрана нарочита комисија, којој је стављено у дужност да проучи ово питање. Комисија је састављена од 33 посланика, чија је сразмера била 17 : 16 за одвајање цркве од државе. У комисији је био Аристид Бријан. Са једним гласом већине, Закон о одвајању цркве од државе, који је стављен на дневни ред 21 марта 1903 г. примљен је у Скупштини. Пре тога већ специјалним за-

коном затворене су верске школе, манастири, а 1904 г. цркви је одузет утицај над наставом. Кабинет Емил Комба је пао на верском питању, али то ни мало није умирило духове. Нови кабинет на челу са Морис Рувјеом је наставио рад у духу ранијих идеја Комба.

Приликом дискусије о предлогу закона о одвајању цркве од државе, нарочито се иситакао извештај по овоме питању Бријан. Читава три месеца трајала је ова дискусија, а Бријан је својим тактом и прихватањем сугестије с једне и друге стране, својом интервенцијом, када је налазио за потребно, успео је врло много да се држава умири. Истина његови противници нису били ни малобројни, ни слаби, они су се налазили како на десници тако и на левици и његов положај није био ни мало лак. Ово утолико пре, што је изгледало, да се влада овим питањем потпуно деинтересује, јер председник кабинета Рувје, није уопште ни присуствовао седницама, већ је ту целу ствар препустио Министру просвете и вера. Бријан је својом помишљивошћу успео да се цело питање већ једном приведе крају. Али у тренутку, пред последњим гласањем, изнет је предлог Скупштини, да се ово питање изнесе пред цео француски народ, да га он реши путем општег гласања. Једним сјајним говором, Бријан је успео да се предлог одбаци са 341 гласом против 233. Закон о одвајању цркве од државе је примљен, а октобра исте године, Сенат је без икаквих измена усвојио предлоге Скупштине. 11 децембра 1905 г. пројекат је постао закон.

Међутим са извођењем овога закона није ишло тако лако. Папа је издао своју енциклику, којом је осудио овај закон и 1906 г. приликом извођења закона дошло је у многим местима до крвавих нереда и изгреда. Тим поводом је 7 марта 1906 г. у Скупштини стављена на дневни ред интерпелација по овоме питању. Главни бранилац овога закона био је ранији скупштински извештај Бријан. Са једном сјајном дијалектиком, он је бранио и одбранио закон још једанпут пред Скупштином и Скупштина је наредила објављивање његовог говора.

Једна велика реформа у социјалном животу Француске, која се кроз читав век појављивала, решена је дефинитивно. Велика заслуга за то припада самоме Бријану, који је играо скоро главну улогу у овоме питању, и што је својим тактом, помишљивошћу и одлучношћу, како је кад требало, успео да ово питање скине са дневног реда. По овоме питању Бријан је објавио и књиге, и то *Извештај о одвајању цркве од државе* (1908) и други део *Примена новог режима* (1909). Тако исто под насловом *Одвајање цркве од државе*, објавио је збирку својих говора, које је одржао у Скупштини поводом овога питања.

V

Успех Бријана, који је постигао приликом доношења Закона о издвајању цркве од државе, осигурао је Бријану положај министра, и сам Рувиеу му је понудио тај положај. Бријан је тада одбио да га прими. Међутим 11 марта 1905 г. долази пад кабинета Рувиеа, и мандат за састав владе добија Саријен. Њему је било необично стало да за свој кабинет придобије и Бријана. Велики ауторитет и популарност коју је он имао у то доба, после изгласавања и објављивања горе споменутог закона, појачали би шансе његовог кабинета. Бријан се у прво време уштедао да се прими ове почести, јер је био противан учествовању социјалиста у влади. Међутим Саријан је умео вешто поласкати Бријану, да је његова сарадња и његов ауторитет потребан код извршења закона, који је Бријан тако храбро бранио пред Скупштином, и да би било издајство према закону, ако би он одбио, да онај исти закон за који се толико борио, преузме на себе његово извршење. Бријан је цело питање изнео пред своје пријатеље. Жорес је био противан ступању у владу, и на Конгресу социјалиста, који је ово питање имао да реши, он није добио пристанак, већ је шта више искључен из странке. Бријан напушта социјалистичку странку, ступа у странку републиканских социјалиста, а Саријену дајем ристанак за улазак у владу и 14 марта 1906 г. постаје први пут министар. Добио је портфељ министра просвете и вера, да би могао изводити закон за који се заложио.

Кабинет Саријена је знатан по томе, што су тада први пут постали министри два човека, који ће се доцније у животу стално борити, а који су играли тако велику улогу у историји Француске, а наиме Бријан и Клемансо, који је добио портфељ Министра унутрашњих дела. Ове године се навршило равно двадесет и пет година, како је Бријан постао министар и од тога броја година, четина је посвећена министровању. У историји ретко је наћи примера, да је један човек тако дуго био на власти, и да је сарађивао са изјавно-врснојим људима. Од дана, када је први пут постао министар, он је био два пута министар просвете, три пута министар правде и шеснаест пута министар спољних послова и једанаест пута министар председник. Историја Бријана од тада је тесно везана за историју Француске и готово је постала нераздвојна. Он је долазио у најтежим ситуацијама и приликом одласка са владе, он је тако рећи сутра дан, био једина личност, која је могла повољно решити кризу владе.

Кабинет Саријена није био дугога века, образован 14 марта 1906 г. он је већ 10 октобра исте године уступио место кабинету Клемансоа, у коме је Бријан задржао свој положај Министра просвете и вера. Овај кабинет

Клемансоа, који је трајао скоро три године, све до 20 јула 1909 г. један је од кабинета, који је најдуже владао. Бријан заједно са Клемансоом, посветио је бригу унутрашњој политици и изради социјалног законодавства, нарочито је знатна његова улога по питању радничког осигурања и реформе, које је изнео код овога питања. Тако исто, променом портфеља, као министар правде, завео је реформе у правосудју. Својим радом у заједници са Клемансоом, успео је да среди унутрашње прилике и да закон о одвајању цркве и државе изведе са што мање потреса по политички живот Француске. И можда само благодарети Бријану, који је спроводио и извршавао овај закон са благошћу али одлучношћу, као што је једном рекао у Скупштини, и не дозвољавајући да ауторитет државе дође ни једног тренутка у питање, учинио је да се предвиђања противника овога закона, приликом дискусије у Скупштини не остваре.

Бријан је својим пожртвованим радом постао првокласни државник о коме се водило рачуна. Његов лични ауторитет је био врло велики, и због тога, када је 20 јуна 1909 год. кабинет Клемансоа пао на питању администрације у марињи, Бријан је добио мандат за састав владе, и тада први пут постаје министар председник.

VI

Кабинет Бријана, поред председника имао је још два социјалисте. Миљерана и Вивијанија. Он је продужио свој рад на социјалном законодавству и унутрашњем уређењу. На изборима 1910 г. добија од народа потврду својих политичких идеја и признање свога рада. Изабран је са 11.940 гласова, док је његов противник добио свега 2504 гласа.

Чудна је игра судбине, Бријан, који је своје ступање у јавни живот, а тако исто и у скупштини отпочео са питањем права на штрајк, и који је то питање бранио, чак и противу воља тадашњих социјалиста, који су сматрали ово питање, као сувише екстремно, и оставили Меуђнародном конгресу у Цириху, да га реши, доживео је да за време свога председниковања буде приморан да угуши један штрајк. То је био велики железнички штрајк 1910 г. Железнички радници у Паризу напустили су рад ј прокламовали штрајк. Ситуација је била озбиљна, али оно што је исту погоршавало, јесте тај факт, што су анархистички елементи, покушали да предузму вођство над штрајкачима. Њима није било стало до професионалних интереса радника, већ су хтели да преко радника, користећи се овим штрајком, изведу извесне своје намере. Неколико случајева саботирања и пљачкања су се десила. Требало је предузети хитне мере, спречити покушај анархистичких елемената и очувати престиж државе.

Положај Бријанов у овом тренутку није био лак. Прва на штрајк јесте дело његове младости, за које се он борио. С друге стране, он као претседник владе, био је једина одговорна личност, позват да чува и штити интересе државе.

Бријан се није двоумио, јер овде није било у питању право на штрајк, који је он признавао, већ спасавање државе од анархија. Енергичне мере су предузете. Пругу је посела војска а противу свих оних који су се огрешили о постојеће законе, поведена је истрага. Предузете су све мере, да се сачува право штрајка, али тако исто и да се неметано очува саобраћај. Поводом тога било је у Скупштини интерпелација, и дебата је била бурна. Бријан је нападан као издајник својих идеја, спречавала су га да говори. Најзад, пошто је поднео извештај о стању штрајка, и мерама, које су предузете, он је свој говор завршио: А сада погледајте моје руке. На њима нема ни капи крви. Са 381 противу 94 Скупштина је примила дневни ред, који је влада предложила. У циљу да изведе реконструкцију свога кабинета, Бријан 31 октобра 1910 год. поднесе оставку. Са реконструисаним кабинетом, он излази пред скупштину 8 новембра 1910 г. и добија поверење. Бријан је успео да одбрани право на штрајк, али је тако исто знао спречити да се оно не злоупотреби и да на рачун права штрајка, страда ауторитет државе. Питање овога штрајка, који је могао бити од великих последица, регулисано је доцније мирним путем, али оно што је главно, и што треба подвући Бријанову изјаву, да на његовим рукама нема ни капи крви. Истина, он је овде још једанпут дошао у сукоб са социјалистима, који су од тада постали његови безобзирни противници, али је овде Бријан дао доказ својих великих државничких способности; истичући ауторитет државе и чување социјалног поретка на првом месту.

Други министарство Бријана трајало је до 27 децембра 1911 г. када долази кабинет Мониса, који ће трајати свега три месеца, после кога ће доћи на владу Кајо, кога ће сменити после десетогодишње владавине Поенкаре. Пошто је изабран Поенкаре за претседника републике, ово место остало је упражњено, то он мандат за састав владе поверава Бријану и 21 јануара 1913 г. Бријан по трећи пут долази на чело државних послова, али пада три месеца доцније у сенату, у кабинету који долази после његовог пада он ипак остаје као министар правде. На томе га полагају затиче и објава рата. Из овога доба треба нарочито споменути његов пројект закона о трогодишњој обавези (1913 г.). Он је још тада увиђао сву опасност која прети француском народу од Немачке. Наоружање Немачке, ратна пропаганда, којој је на челу стајао Вилхем II,

у главном је било управљено противу Француске. Он је предвидео, да ускоро мора доћи до оружаног сукоба Француске са Немачком, којом ће се приликом решити и питање реванша. Као убеђени пацифиста, он није желео рата, али као државник, није могао седети скрштених руку, да мирно гледа наоружање Немачке, већ је морао бити спреман да у дањем тренутку прими одсудну борбу. Ради тога, он је ставио на проучавање предлог о трогодишњој војној обавези.

Предвиђења Бријанова остварила су се. Ратна пропаганда Немачке све више и више се ширила. Неколико пута је ово питање било избегнуто, управо одложено. Користећи се својом војном надмоћношћу, Немачка је тражила прилику, да објави рат Француској. Вилхем II у својим изјавама стално је наглашавао рат, као једно средство за постигнуће пангерманске политике. Рајхстаг је изгласавао огромне кредите за војне потребе. Рат се приближавао и ништа га није спречавало. Бријан је у то доба био у изборној борби, из које је изашао као победлац. После кабинета Рибоа, који је трајао свега двадесет и четири часа, на управу државе дошао је Вивијани. У међувремену објављен је рат. Вивијани је поднео оставку свога кабинета, и објавио је кабинет *светог јединства*, у коме је Бријан заузео место потпретседника и портфељ министра правде.

Остављајући да у осталим поглављима проговоримо о Бријановом раду за време рата, и нарочито о његовом великом раду на стварању Европске уније и организовању светског мира, ми ћемо се са неколико речи задржати на његовој кандидацији за претседника француске републике, па да употпунимо слику Бријана као политичара.

VII

Избор претседника Француске републике, који је извршен 13 маја т. г. имао је много шири значај, но што су га досадашњи избори имали. Цела Европа управља је тога дана очика Версаљу, очекујући резултат избора. Главна борба је била између Думера, претседника Сената, који положај по једној освештаној традицији француског народа, унапред осигурава избор за претседника Републике, и Бријана, Министра спољних послова. Борба између ова два кандидата у главном се водила на питању спољне политике, а нарочито на политици Бријановој према Немачкој. Његова политика према Немачкој имала је велики број противника, који су се борили свим средствима противу Бријана. Његова попустљивост према Немцима, сматрала се као слабење престижа Француске у међународном животу. Пребацивало му се чак и то, да је својом политиком упропастио резултате војничког успеха Француске. Поред велике пропа-

ганде, која је вођена противу Бријана у парламенту и у штампи, постоје још два разлога, који су отежавали његов избор; а то су страх од великих људи и закључење Царинске уније између Немачке и Аустрије. После Мак Махона, француски народ се добро чувао и пазео, кога ће ставити на место првог грађанина Републике. Он се плашио људи јако истакнутих и велике индивидуалности. Зато Француска, која је Клемансоа прогласила за оца отаџбине, није га ипак хтела изабрати за Претседника републике, већ је на место његово изабрала Дешанела. Објављивање аустро-немачког споразума о царинској унији, поколебало је велики део француске публике у тачност политичке тезе Бријанове политике. Нарочито је штампа на ово ударала.

Цело питање спољне политике Бријана, изнето је поводом неких интерпелација, на дневни рад парламента и тамо је расправљено, непосредно пред изборе. Противници Бријанови, хтели су пре него што уђу у борбу да одмере снаге и да се преброје. Борба је у парламенту била оштра. Пребацивало се Бријану, да је не само попустљив и слаб према Немцима, већ да и у питању Европске уније забравља да је прво Француз, па тек онда Европљанин. После једног сјајног говора у парламенту, Бријан је постигао сјајну победу. Изгласано му је поверење са великом већином.

Изгледало је, да је његов избор за претседника републике осигуран. Његови пријатељи су му понудили кандидацију, али је он није прихватио. Најзад, тако рећи у последњем тренутку, примио је предлог својих пријатеља и поставио своју кандидацију. Али је у толико више настављена кампања путем штампе противу њега, тако да је цео избор Претседника републике постављен у опште, на питању спољне политике. Писало се, да он поставља своју кандидацију више из потребе, него ли из амбиције. Његова политика није успела, он је зашто у хорсокак, из кога гледа да се згодно извуче, остављајући другима да оберу горке плодове његове политике.

Ма како се поставио проблем, тешко је растумачити Бријаново примање понуђене му кандидације од стране његових пријатеља. Шта је био разлог да се он прими тога места. Бријан, као претседник Одбора европске уније, нема сумње да има данас најзавиднији положај у Европи, са великим политичким и моралним престижом. Његова политика је у парламенту одобрена са већином. Откуда сада, на једанпут та амбиција за местом првог грађанина Републике, када је он био први грађанин Европе. Откуда на једанпут напуштање свих позиција, које је својим положајем и својом личношћу извојевао, напуштање активног сарађивања на миру, и идеји Европске уније? Зар он као Министар спољних послова Француске, имајући уза себе већину у

парламенту, није био јачи и није могао више учинити за општу ствар, него ли на положају Претседника републике. Постављањем своје кандидације, он је у случају неуспеха, довео у питање своју политику у опште. Према изјави Ериоа, он је учинио грешку, јер у овоме тренутку, када међународна политика има пред собом да расправља тако важне проблеме, од којих зависи не само мир, већ и опстанак данашње целокупне културе, Бријан, који заузима тако важан положај у међународном животу, није га смео компромитовати, евентуалним неуспехом у Версаљу, као што се десило.

Шта је разлог Бријановом отступању из међународне политике. Није ли то можда разочарење, после објаве пројекта Царинске уније, када је видео да његова политика према Немачкој, најблаже речено, није донела оне резултате, које је Бријан с правом очекивао. Није ли то значило повлачење, часно повлачење пред тешкоћама. Можда је у једном тренутку слабости, нешто мало из амбиције примио кандидацију, осећајући да ће на новом положају моћи више учинити за одржање мира.

Нису то само противници који су писали противу њега. Било је и потпуно непристрасних гласова. Да поменемо Андре Шерадама, који је недавно био и код нас, пропутовао широм Европе у току године дана, да би проучио европску ситуацију. Он је писао: „Априла 1931 г. ја сам нашао исто стање духова, као пре седамнаест година, априла 1914 год., када сам се са једног путовања кроз земљу централне Европе, вратио у Француску. Данас, после извршене анкете на лицу места, а пошто сам пропутовао Европом, моје је дубоко уверење, да ако француска политика не промене свој правац брзо и радикално, нов европски рат ће се ускоро појавити“.

Исход избора у Версаљу на дан 13 маја је познат. На првоме гласању резултат је 442 према 401 за Думера. Бријан је одмах одустао од своје даље кандидације, и за претседника је изабран Думер. Истога тренутка, када је изабран Думер, поставило се и питање опстанка Бријана. После краћег размишљања, он је не очекујући 13 јуни, када ступа на дужност нови Претседник републике и влада даје оставку, поднео своју оставку на положај Министра спољних послова. У Француској а нарочито у европској штампи, одмах се поставило питање о будућем вођењу француске политике. Није ли после неуспеха и сама Бријанова политика осуђена, и поред успеха који је Бријан имао у парламенту, јер нема сумње, да се мора водити рачуна и о израженом мишљењу Сената; који је већином гласао за Думера. Избором Думера а пролашћу Бријана, несумњиво је да се не одобрава у свему његова пацифистичка политика и велика попуштања Немачкој.

Бријан је схватајући правилно ситуацију поднео оставку на положај Министра спољних послова. Међутим изјава новонабраног председника Думера; који је изјавио да француска жели да остане верни чувар политике мира, коју наставља, и да ће се трудити да одржи спољашњи и унутрашњи мир, у неколико је поправио положај Бријана и он је отпутовао у Женеву, где се имала одржати седница Друштва народа, на којој је било на дневном реду питање Царинске уније између

Аустрије и Немачке, као и питање Европске уније. Желећи да му подигне ауторитет, енглески Министар спољних послова изашао је лично на станицу да га дочека, а приликом отварања седнице Друштва народа, при појави Бријана, топло су поздравили Првог европљанина, хотећи тиме да му одаду почаст и да подвуку поверење, које он ужива у Женевском парламенту, и да на тај начин ублаже значај неуспеха у Версаљу.

(Свршиће се)

Положај радника у прерађивачкој радиности Београда

Инспекција рада у Београду, надлежна за територију Београда, Земуна и Панчева, прегледала је у 1930 години 343 надзирана предузећа од којих је 309 фабричког значаја. Како ово чини гро индустријске радиности

у овом случају 83. По свему судећи овај ред на поменутој територији, то је од интереса погледати карактер и величину њихове погонске снаге, као и величину упосленог радништва:

	Број предузећа	Од којих		Покретна снага			Радника		
		са ручн.	са мотор.	вог.	коњ.	електр.	мушких	женских	Укупно
		снагом	број коњских сила						
Индустрија камена, земље и т. д.	30	20	20	—	350	25	438	4	442
Обрада метала	61	33	28	—	10	337	751	36	787
Производња машин. апарата инст.	11	4	7	—	200	37	758	11	769
Индустрија дрвета, плетења	38	13	25	—	410	316	825	—	825
Индустрија коже, чек, власи, перја	6	2	4	—	25	125	106	27	133
Текстилна индустрија	27	—	27	—	2606	452	1123	2005	3128
Танетарски обрт	1	1	—	—	—	—	3	—	3
Индустрија одеће и чишћења робе	20	14	6	—	—	55	180	280	460
Индустрија папира	14	3	11	—	1020	46	145	388	533
Индустрија хране и посластица	38	9	24	—	4542	122	1895	192	2087
Хемијска индустрија	11	1	10	—	106	88	98	23	121
Грађевинарство	51	51	—	—	—	—	1788	—	1788
Графички обрт	20	—	20	—	100	160	322	89	433
Трговина робе	10	9	1	—	—	20	92	7	99
Банкарске установе	3	3	—	—	—	—	2	1	3
Остали	2	—	2	—	—	1	3	1	4
Укупно	343	163	180	—	9369	1811	8536	3079	11615

Највећи део прегледаних предузећа спада у групу малих. Великих предузећа је релативно мало. По броју упослених радника горе побројана предузећа су овако подељена:

Са више од 1000 радника	1 предузеће
500—1000	1
200—500	8
100—200	12
50—100	28
20—50	64
10—20	83
испод 10	164

По бројности највећу групу чине предузећа испод 10 радника. То су у ствари занатске радионице. Затим долазе, по бројности, индустријска предузећа (која упослују више од 20 радника). Њих је 103. Трећу групу чине предузећа, која се највећим делом налазе на прелазу из занатска у индустријска. Њих је

у подели задржао би се и у целокупној индустрији Београда. За неразвијеност индустрије овога подручја нарочито је карактеристична чињеница да само 52.4% отпада на предузећа са моторном снагом, а 47.6% на она са ручном снагом. Сва предузећа са моторном снагом имала су погон од 11.180 к. с.

После ово неколико општих података, који нам могу послужити само у недостатку потпуне и разрађене статистике, нас овога пута интересује првенствено положај радничке класе у Београду о чему нам најновији извештаји Инспекције рада за 1928, 1929 и 1930 пружају доста јасну слику.

ОТСУСТВО ЗАШТИТНИХ МЕРА У ПРЕДУЗЕЋИМА

Ако изузмемо 1928, као годину повољне конјунктуре, од 1929 запажа се стално погоршавање положаја радника запослених у индустријској и занатској радиности Београда. То важи за економско-социјални положај радничке класе. Што се пак тиче извесних пре-

дохрана мера у погледу безбедности живота, здравља итд. оне су још увек у врло рђавом стању у београдској радиности. Највећи број занатлија (послодаваца) и индустријалаца на ову страну и не обраћа пажњу. И то увек из разлога да умањи сваки онај део издатка који му може окрјити профит, па било и по цену живота радника. О томе се у извештају за 1928 каже: „Безбедност радника у предузећима са моторном снагом захтевала је удовољење заштитних мера, али, чудновато, и ако мере предostroжности траже најмање издатке, ипак сопственици на сваки начин избегавали су да изврше наређења...“ Највеће је одсуство обезбеђења на грађевинама. У извештају за 1930 Инспекција се и сама пита: „Само благодарећи неком чуду нису се дешавале сваки дан катастрофе при грађењу кућа, јер се скеле праве и радови изводе без икаквог обзира на безбедност радника“. Отуда је у 1930 констатовано 515 несрећних случајева од чега само на несрећне случајеве на грађевинама отпада 140. Затим долази 71 несрећни случај у обради метала, 59 случајева у индустрији за производњу механичке снаге, 51 случај у текстилној индустрији, 39 случајева у индустрији машинских апарата и индустрији хране, 34 случаја у индустрији хране, 31 случај у индустрији стругане и плетене робе итд. Смртна случаја било је укупно 3. Од осталих несретних случајева отпада на оне при машинама 173, а на пољу 339. Од укупног броја радника уопштен у горе наведеним предузећима несретним случајем страдало је 4,4%. Ово је свакако велики проценат и он је последица одсуства најнеужнијих мера безбедности, које би послодавци морали установити.

Велики број несретних случајева последица је и тога што велики број послодаваца за руковање машинама употребљава нестручна лица. „И поред непосредне опасности од експлозије и других случајева, проузрокованих руковањем са машинама нестручних лица, иста упропаштају поверене им машине, јер немају за то доста спреме и терају машину дотле, док она без чишћења и оправке не стане дефинитивно“. Ова констатација у извештају сведочи о примитивности наших занатских и индустријских радионица, које нису још доспеле на ступањ савремене организације радиности. После овога логички бисмо могли поставити питање: па како се оваква предузећа уопште воде, како показују успехе у погледу рентабилитета? Одговор на ово питање можемо наћи искључиво у претерано високој царинској заштити, која, као што видимо, омогућује да и технички кроз и кроз заостала предузећа излазе са рентабилитетом. Колика мора да је заосталост технике рада када и са моторима „рукују још мање спремни људи него са парним справама“.

ХИГИЈЕНСКЕ ПРИЛИКЕ

Какве су хигијенске прилике у београдској прерађивачкој радиности најбоље се види из великог броја интервенција Инспекције Рада у погледу неисправних радних просторија, недовољних радних просторија, рђавог ваздуха, перада и нечистоће, рђавих станова, недовољних хигијенских направа итд. Радионице мањих предузећа у грађевинском и хигијенском погледу „имају карактер инсталација подигнутих са што мањим издацима и на брзу руку... Грађевине су већином од дасака, чатме, бондрука и непечене цигле. Оне се полако руше, плафон и зидови, да не би пали на главу, подупиру се дрвеним подупирачима. Станови за раднике у малим и средњим предузећима уопште и не постоје, а ученици спавају већином у радионици ко где стигне на тезгама, на патосу и у шушкама или у „стану“, негде на тавану радионице без осветљења, вентилације и огрева, по двоје и троје на једном прљавом кревету без икаквог рубља, које се сматра као излишна раскош, као и убруси, сапун и умиваоник“. Описујући бедно хигијенско стање радника у Београду, Инспекција сматра за потребно да нарочито нагласи: „Горе речено стање радионица односи се више за Београд него на унутрашњост, јер у Београду нема довољно локала погодних за радионице и обично за ту сврху употребљавају трговачке локале или привремене зграде горе поменутог карактера...“ За хигијенске прилике у радионицама карактеристично је да „вештачка вентилација чак ни у великим предузећима није изведена“. Исто тако „централно грејање постоји само у радионицама највећих предузећа; све мале радње загревају се само помоћу обичних фуруна“. О савременим хигијенским уређајима у индустријским предузећима — купатила, амбуланте, клозети итд. — не треба ни говорити.

ПРЕТЕРАНО ВИСОКО РАДНО ВРЕМЕ

Поред недовољних заштитних мера и одсуства најосновнијих грађевинских и хигијенских услова рада, високо радно време редовна је појава у београдској занатској и индустријској радиности што београдско радиштво још више исцрпљује и физички уринава. У извештају за 1928 Инспекције Рада у Београду вели се: „Највише посла имала је Инспекција са радним временом, јер послодавци пошто пото захтевају од радника што више рада за исту плату, а беспослица не даје раднику могућност да се одупре захтевима несавесних послодаваца...“ Извештај за 1929 констатује да се у занатским предузећима ради и по 12 часова дневно. „Законом одређено радно време помоћног особља свуда је било прекорачено“. А у извештају за 1930 вели се: „Недозвољени прекорачени рад био је запажен скоро у свима предузећима Београда, Земунa и Панчева“.

ОСТАЛЕ ТЕШКОЋЕ

Отсуство заштитних мера, основних хигијенских уређаја, прекомерно радно време — то су три битне карактеристике рђавог положаја радничке класе у Београду. Но није само то. Много је и других чињеница које овај, ни мало повољан положај, још више погоршавају. Из извештаја за 1928 види се да је неисплата радничких надница врло чест случај. Толико чест да је Суд Добрих Људи, због пренатрпаности, морао један део жалби да упућује директно Инспекцији Рада. Несразмера између ученика — тј. бесплатне радне снаге — и изучених радника запажена је у свима радионицама. Такође је чест случај самовласног кажњавања радника по радионицама. Отсуства радника нису регулисана, зависе од воље послодаваца, „сталност“ намењена је врло ретка, због и најмање кривиче послодавац отпушта радника, не пази ни на време, нити на његов породични положај. Извештај за 1930 вели: „Шиканирање радника и отпуштање због најмањег, а често и само уображеног разлога послодавца, било је врло често и то без икакве накнаде“.

ТЕЖАК ПОЛОЖАЈ ШЕГРТА

Положај ученика — шегрта — толико је бедан да о њему треба посебно говорити. Судећи по томе још као да живимо у веку у коме је створена она позната пословица о шегрту. Њихов данашњи положај гори је и црњи од положаја момчади на Мртвачком броду Јорки. У извештају за 1928 о положају ученика наводи се следеће: „Више пута на основу прегледа радња забележили су органи Инспекције врло рђаве услове живота ученика: радно време без икаквог обзира на законске прописе, јер ученику ништа се не плаћа, спавање у хладној радионици по двоје и троје у једном прљавом кревету где један другом предају разне болести, прљаво поцепано одело, недовољна храна итд.“. Шегрт ради све: он је и бесплатна радна снага у радионици, предузећу и помоћна снага у кући. Поред тога што мора све да ради он је лишен и иоле човечанског поступка. Третирање шегрта од стране мајстора, као да није однос двају људских бића. Прво није по томе, јер је понижено и увређено до врхуња, друго, јер у свакој прилици испољава оне најниже страсти некултуре и неваспитања које на данашњем ступњу цивилизације не би требале да имају места. Сем тога, шегрт је тај који у доба кризе служи двоструком циљу: као бесплатна радна снага с једне стране гура у беспослицу одрасле раднике, очеве и мајке породица, а с друге обезбеђује рентабилитет послодавцу. Појава све већег увлачења бесплатне радне снаге у прерађивачку радност у Београду нарочито се испојила на почетку данашње кризе. Она се подвуча у извештају за 1929: „Због огромне конкуренције између

занатлија, која је проузрокована недостатком посла, сваки послодавац води рачуна о смањењу трошкова производње и стога упослује што више бесплатне радне снаге — шегрте, због чега је запажено у више радња да је број шегрта несразмеран броју изучених радника“. У 1930 упослење бесплатне радне снаге знатно се увећало. А о условима живота шегрта, нарочито о њиховим „становима“, каже се: „Прегледом станова за ученике извршеним у току прошле године, било је утврђено, да су скоро код свих занатлија поменути станови испод сваке критике. Већином ученици станују у радионицама, спавајући на тезгама или на тавану изнад радионице или у кујни сопственика или, код средњих предузећа, у засебном стану, где обично нема ни дневне светлости нити ма какве вентилације. Кревети и сламњаче су прљаве, креветског рубља нема нигде“.

Све ове чињенице, констатоване у званичном извештају Министарства Социјалне политике и народног здравља, довољне су да нам у најопштијим потезима илуструју положај радничке класе у Београду. Остаје још да видимо како стоји са питањем надница, које су главни фактор који одређује економско-социјални положај радника.

КРЕТАЊЕ НАДНИЦА

Средишња Инспекција Рада у Београду у 1928, 1929 и 1930 наводи овакво кретање награде једног радника средњих година (запосленог на средње напорном раду, неквалификованог значаја) и издатака за минимум хране, потребне за рестаурацију радне енергије:

	Месечна зарада дан.	Индекс (10)	Издатак на храну дан.	Индекс (10)
1928	1020	100	286.62	100
1929	840	82.3	261.—	91.2
1930	750	73.5	228.—	79.5
1931	660	64.7	228.—	79.5

Из овога излази да су номиналне радничке наднице у Београду од 1928 стално у паду. Према 1928 оне једва за 4.9% премашују у 1931 половину. Највећи пад номиналне наднице био је у 1931, према 1930 износио је 18.6%. У 1930 према 1929 пад је био 8.8%, а у 1929 према 1928 год. 17.7%. У истом међувремену пад реалне наднице био је још већи. Пре свега, номинална надница падала је знатно брже од цена животних потреба. У 1931 пад номиналне наднице према 1928 износио је 45.1%, а издатака на храну само

20.5%. Издаци на храну у месечној заради 1928 чинили су 28.33%, а у 1931 овај се проценат попео на 34.5%. Дакле, једна трећина зараде у 1931 поменуте категорије радника требала је да буде утрошена за његову исхрану тј. онај минимум неопходно потребан за рестаурацију радне снаге утрошене у радном процесу. Остале две трећине остајале су за подмирење издатака за стан, за одржавање породице итд.

Ово доказује колико су ниске наднице у Београду. Томе треба додати још неколике чињенице: замена мушке радне снаге женском, квалификоване неквалификованом, старије млађом, плаћене неплаћеном. На тај начин приходи радничке класе у Београду не само да су снижени испод минимума, већ ће и даље опадати у колико криза буде напредовала, а послодавци гледали једини излаз у редукацији издатака на наднице. Без обзира на то што је у овом погледу већ одавно прешена гранична линија и што у београдској прерађивачкој радности у погледу односа упослења женске, мушке, бесплатне, квалификоване и неквалификоване радне снаге никада нису постојали нормални односи.

УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ ОВАКВОГА СТАЊА

Располажући и подацима о надницама, сада можемо имати јасну слику о економском положају радника у прерађивачкој радности Београда. С друге стране, на посредан начин, добијамо и слику о техничком стању ове радности, које углавном условљава и овако рђав положај радника. По свему судећи, сем неколико изузетака, уопште не може бити речи о београдској модерној прерађивачкој радности каква постоји у већим индустријским центрима. Техника, радни процес, још више радни поступак — све је примитивно. Техничка опрема предузећа се није развијала, јер су царинска и трошаринска заштита доприносиле да се добро рентирају и заостала предузећа; радни процес крај довољне и јевтине радне снаге није се морао усавршавати; техничка рационализација при јевтиној радној снази била је нерентабилна; поступак према радницима није се могао побољшати, јер су и предузетници у погледу њихове културе и погледа на рад остали непромењени. Радни учинак је остао мали, али су зато издаци на радну снагу бивали још мањи.

У београдској прерађивачкој радности

развитак радних односа ишао је посебним путем. Он се разликује од послератне историје ових односа у европским индустријским земљама. У овим земљама 8 часовно радно време остало је на снази и условило, између осталог, да индустријски развитак пође путем рационализације (карактерисане рационализацијом и интензивирањем рада). У нас, међутим, 8 часовно радно време није се одржало, а економска борба радника била је ограничена. Са ове стране радност је била безбедна и будући у могућности да продужава радно време и врши разна ограничења услова рада, она није имала потребе да следује општи процес рационализације у свету. Други фактор који је у овоме правцу утицао била је царинска и трошаринска заштита. Тако су царинска и трошаринска заштита с једне стране и одсуство издатака на побољшање услова рада, дугачко радно време и ниске наднице с друге стране утицали: 1) на техничку заосталост радности; 2) на рђав економско-социјални положај радника. Па и поред оваквог положаја борба између рада и капитала је минимална. У 1928 било је 7 штрајкова. У њима је било заинтересовано 457 радника, који су у надницама изгубили 176.682 дина. Узроци су били следећи: код једног отказ избора радничких повереника, код једног смањење надница, код два због неплаћеног прековременог рада, код једног из незадовољства због разврставања радника, код два због непоштовања тарифе. У 1929 и 1930 штрајкови су још више опали, јер, како се констатује у извештајима Инспекције Рада, радници су чували своја места по цену ма каквог погоршења услова рада и ма коликог снижења надница. „Због беспослице радници су морали да буду задовољни са ма каквим условима рада и ма каквом платом само да би добили најскромнија сретства за себе и своју породицу. Стога у прошлој години није било никаквих радничких покрета у смислу надница и томе слично“ (Извештај за 1930).

Из свега излази да је стандард живота радника у Београду последњих година стално у опадању. То има и других реперкусија. Нарочито у погледу повећања социјалних болести. О каквом културном животу просечног београдског радника не може бити ни речи.

РАДНО ТРЖИШТЕ

У вези са оваквим положајем радника у Београду од интереса је погледати и на развитак београдског радног тржишта у коме се налази добар део узрока овогоме стању.

Радно тржиште у Београду, према подацима Јавне Берзе Рада, у 1929, 1930 и 1931 развијало се овако:

1929 ГОДИНА

	Јануар	Фебруар	Март	Април	Мај	Јуни	Јули	Август	Септембар	Октобар	Новембар	Децембар
Из прошлог месеца преостало	389	1177	1851	1374	863	938	—	—	—	—	—	—
У месецу пријављено	3244	2653	3800	5611	5363	4789	—	—	—	—	—	—
Укупно	3633	3830	5756	6985	6226	5727	5604	3372	1895	1286	1362	1555
Понуђен рад за	115	126	1258	2055	893	1829	2037	1372	973	568	385	304
% од бр. беспосл. понуђен рад	3.1	3.3	22.2	29.4	14.3	31.9	36.3	40.7	51.1	44.1	28.2	19.5
Извршено посредовање за	108	102	1124	1846	741	1648	1806	1090	294	397	214	252
% од бр. беспослених уписано	2.9	2.6	19.8	26.4	11.8	28.7	32.2	32.3	15.5	30.9	15.9	16.2

1930 ГОДИНЕ

	Јануар	Фебруар	Март	Април	Мај	Јуни	Јули	Август	Септембар	Октобар	Новембар	Децембар
Из прошлог месеца преостало	940	1047	1432	958	431	465	661	915	1063	1076	1013	992
У месецу пријављено	1485	1336	2313	2757	1446	1482	1455	1409	1472	1636	1746	2378
Укупно	2425	2883	3745	3715	1877	1947	2116	3324	2535	2712	2759	3370
Понуђен рад за	154	263	417	324	405	534	256	183	343	831	363	392
% од бр. беспосл. понуђен рад	6.3	9.1	11.1	8.7	21.6	27.4	12.1	7.8	13.5	30.6	13.1	11.6
Извршено посредовање за	126	337	340	276	244	449	220	152	302	311	278	206
% од бр. беспослених уписано	5.2	8.2	9.0	7.4	13.0	23.0	10.3	6.5	11.9	11.5	10.0	6.1

1931 ГОДИНЕ

	Јануар	Фебруар	Март	Април	Мај	Јуни	Јули	Август	Септембар	Октобар	Новембар	Децембар
Из прошлог месеца преостало	1400	1549	1535	1481	1360	1004	1046	1100	941	1173	1470	—
У месецу пријављено	1593	1351	2052	4177	3765	2616	2542	2677	3280	5014	5624	—
Укупно	2993	2900	3587	5658	5125	3620	3588	3777	4221	6187	7094	—
Понуђен рад за	215	109	372	691	1025	1339	1097	1008	1239	1113	1030	—
% од бр. беспосл. понуђен рад	7.2	3.7	10.3	12.2	20.0	37.0	30.5	27.7	29.3	18.0	13.1	—
Извршено посредовање за	191	75	228	553	843	836	850	811	1002	935	772	—
% од бр. беспослених уписано	6.3	2.5	6.3	9.7	16.4	23.1	23.7	24.1	23.7	15.1	10.8	—

Укупна понуда рада по година кретала се овако:

1929 год. 45.231
1930 год. 33.408
1931 год. 48.750

Дакле, највећа понуда била је у 1931. На супрот овако великој понуди стајала је тражња радника:

год.	укупно	% од броја понуде рада
1929	11.919	26.3%
1930	4.265	12.7%
1931	9.237	19.0%

Међутим, проценат извршеног уписења био је још мањи од укупне понуде радника:

год.	укупно	% од броја понуде рада
1929	9.622	21.2%
1930	3.141	9.4%
1931	7.096	14.5%

На сваку тражњу пуњено је радника:
1929 год. 3,8, 1930 год. 7,8, 1931 год. 5,2.

Прва констатација, која се намеће, јесте да је понуда рада увек била већа од тражње. Највећа понуда била је у 1930. У 1931 мања је од оне у 1930, али већа од оне у 1929. Притисак на тржиште рада био је увек велики, а то је један од битних фактора који су утицали у правцу погоршања услова рада и снижења радничких надница.

Ово с друге стране доказује колико је за Београд постао актуелан проблем радничке незапослености. Берза рада овај проблем уопште не решава. Онама, који имају одговарајуће уплаћене приносе она исплаћује минималне потпоре, другима даје минималне путне помоћи и возну карту.

ПОМОЋ У НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Помагање незапослених преко Берзе рада у Београду последње три године изгледа овако:

1929 ГОДИНА

	У I тромесечју дин.	У II тромесечју дин.	У III тромесечју дин.	У IV тромесечју дин.	У к у п н о дин.
Редовне помоћи	161.151	87.735	70.556	72.823	392.265
Ванредне помоћи	39.446	1.645	21.710	13.630	76.461
Путне помоћи	14.696	6.688	4.220	4.418	30.626
Повлашћене возне карте .	496.029	663.015	443.617	230.360	1.833.021
У к у п н о	711.322	759.083	540.733	321.231	2.332.373

1930 ГОДИНА

	У I тромесечју дин.	У II тромесечју дин.	У III тромесечју дин.	У IV тромесечју дин.	У к у п н о дин.
Редовне помоћи	153.173	80.505	121.869	97.78	453.185
Ванредне помоћи	36.182	15.730	33.641	55.809	141.353
Путне помоћи	5.894	9.673	9.935	10.879	36.381
Повлашћене возне карте .	167.660	197.198	126.171	164.333	655.662
Помоћи у природи	43.955	1.395	20	22.495	67.865
У к у п н о	406.864	304.01	291.636	351.145	1.354.446

1931 ГОДИНА

	У I тромесечју дин.	У II тромесечју дин.	У III тромесечју дин.	За 2 месеца дин.	У к у п н о дин.
Редовне помоћи	157.104	47.993	65.138	76.623	346.858
Ванредне помоћи	169.885	90.905	28.185	52.025	341.000
Путне помоћи	10.054	18.494	30.391	8.269	67.208
Повлашћене возне карте .	71.693	195.166	130.932	399.033	796.734
Помоћи у природи	15.415	—	—	4.620	20.035
У к у п н о	424.061	352.558	254.646	540.570	1.571.835

Као што се види, Берза рада издаје четири врсте помоћи. Редовну помоћ примају сви они радници, који су били осигурани код Уреда за осигурање радника и плаћали специјални допринос за Берзу рада. Према дужини уплате овога доприноса они уживају помоћ, али највише за пет недељних obroka. Ова помоћ износи 10 дин. дневно и толико исто за члана у породици, ако је радник жењен. У укупној помоћи ова врста износила је: 1929 год. око 16%, 1930 год. око 33%, 1931 год. око 22%.

Другу врсту чини ванредна помоћ. Она се даје оним радницима, који не испуњавају услове за уживање редовне помоћи. Међутим, радник, који ужива редовну помоћ, по исцрпљењу исте, може да се користи и ванредном помоћи. Ова помоћ не може прећи 300 дин. у години дана. У укупној помоћи она је представљала следеће проценте: 1929 год. нешто више од 3%, 1930 год. нешто више од 10%, 1931 год. нешто више од 21%. Као што се види издаци на ову врсту помоћи стално су расли. То је доказ да је све већи број оних, који нису имали право на редовну помоћ. Ово је нарочито карактеристично за оцекну сталности и сигурности упослења.

Трећу врсту чине путне помоћи. Оне су

двојаке. У виду новца и са 50% повлашћеном возном картом. У новцу се даје врло мало. — Највећи део помоћи отпада на повлашћене возне карте: 1929 год. 78.6%, 1930 год. око 50%, 1931 год. око 50%.

Свакако највећим процентом проблем незапослености се овим путем не решава. Једино се моментано врши растерећење београдског радног тржишта да би се притисло друго. У време беспослице створена је, на овај начин, лутајућа радничка армија која, тражећи упослење по сваку цену, обара наднице, погоршава услове рада и уопште економско-социјални положај радничке класе.

Најзад, постоји и помоћ у природи. За сада ова је помоћ мала, јер не постоји потребна организација за примену исте (радничка склоништа, преноћишта, кујне). Она се издаје на тај начин што радник уместо новца добија бон на основу кога му се издаје храна.

Па и ако су помоћи овако минималне, средства Берзе рада не допуштају да се задовоље сви они који се на њу обраће.

Поред актуелности питања помоћи незапосленима за социјалну политику Београда намеће се и питање боље и савременије организације радног тржишта. О томе ћемо говорити у другоме чланку.

Одбрана Београда од кошаве

1.

Ретко који град у нашој земљи да је толико нападнут од ветрова као Београд, а уз њега и Земун. Чак ни Беч, који је у старо време носио име „Vindobona“, што значи „добар ветар“, тј. ветровити град, не пати толико од ветрова као Београд. Једино је, можда на већем ударцу кошаве наш Параћин, где деца о данима њеног беса не иду ни у школу.

Београд има и других ветрова, али ни приближно тако јаким као што је кошави, или устока, тј. источни ветар. Због тога ће се овде разправљати поглавито о кошави и одбрани од ње.

Београдска кошавица не само да је несносна већ је и опасна. Она је у нашој земљи увек сува и хладна, а још је и јака, и дуготрајна. Као сув, хладан и јак ветар, кошавица изазива јаче поремећаје у организмима за дисање, који поремећају многога Београђанина и покосе. Лети, пак, диже кошавица у Београду ужасне облаке прашине, чим се исто тако изазивају јаки поремећаји у организмима за дисање. Али је у овоме још и та опасност, што се са прашином уносе у организам и безбројне микробе, као клице за многобројна обољења, која опет многог грађанина отерају у гроб пре времена, а нарочито децу и старце, као и иначе слабуљаве особе.

Без поговора је, дакле, београдска кошавица не само несносна, већ и озбиљно опасна.

На основи свега овога може се видети, да је и сувише оправдана брига Београђана, како да се ова напаст отклони или бар умањи. И онда се мора признати као похвална намера Београдске општине, која покушава последње две три године да вештачким средствима одбрани Београд од кошаве, не презајући ни од највећих издатака.

Осем кошаве Београд пати и од хладног северца. Али, на срећу, наш северец нити је тако чест као кошавица, ни тако јак, нити дуготрајан.

У циљу, да се помогне што погоднијем решењу овога важног питања по Београд и Београђане, написана је и ова принципиелна расправа о том питању, у коју је писац унео све своје искуство у том погледу.

2.

Одмах се може рећи, да је решење овога питања заплетено и тешко. Али, ипак, на срећу, није оно и нерешљиво. Само ће за ус-

пешно његово решење требати нешто већих издатака и више времена.

Најбоље је, а свакојачко и најпоузданије средство у овом специјалном случају, *пошумљавање околине Београда са стране са које га напада кошавица*.

То пак одбранбено пошумљавање може бити у главном двојачко: да се кошавица ублажи или да се отклони. Ублажавање је овде недовољно, а ипак би стало много новца. Отклањање је једни начин за Београд подесан и ефикасан, а стајаће само нешто више од првога, недовољнога, у колико ће бити друкчији избор и распоред биљака, као и друкчије њихово одгајивање.

Наивно би било надати се, да ће Београд бити одбрањен од кошаве, ако би се само засадили велики комплекси шуме са источне, североисточне и југоисточне стране његове. Тиме би се могла она само у неколико ублажити. Београд ће пак моћи бити одбрањен од кошаве, само ако се то пошумљавање буде извело по *нарочитом плану* и помоћу *нарочитог дрвећа и шибља*.

Исто би тако било недовољно, ако би се засадило само што више дрвећа, које би давало отпора ветру својом масом. Тим би се такође постигло само ублажавање кошаве, и то само у оним деловима који су ближи шуми. Сви, пак, остали делови Београда удаљенији од те шуме, остали би и даље потпуно незаштићени. Зато шумске масе морају бити распоредене на нарочити начин, по извесном одбранбеном плану, па да се постигне *отклањање кошаве од Београда уопште*.

Било би исто тако погрешно, кад би се за овај посао узело искључиво, или ма и поглавито, *лишњарско дрвеће*. Оно би могло штити Београд само лети, и то делимично. Зими, пак, и у позну јесен и рано пролеће, када баш највише страда грађанство београдско од кошаве, не би могли *лишњари* дати праве заштите, јер је опало лишће с лишњара у то време, а оно је баш прави заштитник од ветрова, а не голо грање. — *Четинарско дрвеће и шибље мора бити узето искључиво за одбрану Београда од кошаве и зими као и лети*. Четинарима се мора, дакле, пошумити источна околина Београда, и то на особени начин, па да се заштити Београд стално и успешно од навале кошаве на њега.

Кад бисмо имали зимзеленог лишњ дрвећа, које би успевало у београдској околини,

могло би и оно бити узето помешано са четинарима за одбранбено пошумљавање против кошава; али како таквог дрвећа нема које би успевало око Београда, остају нам на располагању за ову сврху само четинари — и Богу хвала што их је.

Али, чак ни сви четинари не би се могли употребити за овај специјалан циљ, јер сви нису подједнако подесни (нпр. одрасло борје). Морају се, дакле, и четинари одабирати и сортирати, па да могу у пуној мери вршити одбрану Београда од напада кошава.

3.

Сада да пређемо на објашење наше мисли да се кошава *отклони* а не ублажи.

Тиче се, овде управо, *једне техничке мајсторије*, помоћу које се неће стварно угушити кошава, већ *чија ће се струја одбацивати косо увис, тако да пребацује Београд*, па да се поново спушта на земљу као површински ветар, тек можда тамо негде око Бежаније, или негде западно од Београда*), уза Саву.

То пак пребацавање кошава преко и изнад Београда, није немогуће извести. Тим се начином служе већ одавно железнички инжењери, постављајући снегобране као нарочите направе од дасака намештених под извесним углом, као неке рампе, на местима где ветар најчешће завејава снегом пругу, (нпр. на усесима брежуљкастог земљишта), тако, да ветар пребацује угрожена места па се заједно са снегом стропоштава знатно даље од пруге, а пруга остаје чиста, скоро без и мало снега на тим местима. То исто има сад да се употреби и при одбрани угроженог Београда од кошава у врло великим размерама, још и с том разликом, што се овде неће употребити ни лесе, ни даске, па ни зидови, већ *густа четинарска шума, нарочито распоређена и однегована.***)

*) Ондах овде треба напоменути, да то поновно спуштање на земљу неће бити од штете за дотична места, већ ће бити у нечем чак и од користи. О томе ће бити више говора на крају ове расправе.

**) Подаци о овоме могу се наћи у књигама о железничким стројевима, а у партији о ветробранима и снегобранима.

Пошто ова расправа није дефинитивна, већ је принципијелна, са циљем да побуди нападљиве и стручне на размислање о предложеним необичним мислима овде, а пошто ја, потписати писац, писам ни математичар ни инжењер, — то се овде на мегу ни упуштати у дефинитивно и тачно прорачунавање свих појединости у овој расправи. Али, ипак, узимам слободу скренути овде пажњу на ове елементе, које би требало имати у виду, при том коначном прорачунавању:

а) Да је брзина ваздушних струја у Средњој Европи 8—15 м у 1 секунди, али да брзина наше нај-

Ово пошумљавање око Београда свакојак неће бити лак посао, а то највише стога, што теренске косе од стране ка Дунаву, које су са источне стране од Београда, *немају довољно висине*, већ су релативно ниске и више мање пљоште, те не дају довољно подесну природну теренску основицу за овакво пошумљавање. Да је онај повијарац на којем је нова Астрономска опсерваторија виши својим рбатом можда само још за 40—50 м., а са источне стране да има широку благу падину, он би зацело сам био довољна природна одбрана већег дела Београда од кошава и без пошумљавања. Кад то пак није, онда се

бешње кошава мора бити знатно већа, а о чему ће моћи дати тачне податке централна Београдска метеоролошка станица. (Накладно добивени подаци гласе: максимална чак и 20—27,5 м у 1 секунди);

б) да се подаци за железничке снегобране не смеју идентификовати са подацима за одбрану Београда од кошава; јер су они пре свега средњеевропски, а затим јер се у њима претпоставља струјање ветрено од ваздуха *оптерећеног снегом* док је београдска кошава слободна од сваког оптерећења (а кад се оно и јави, као киша или снег, онда је то поуздан знак њеног скорог престанка), и да је такав ваздух, без оптерећења, знатно лакши, покретљивији и способнији за збошњавање и пребацавање преко Београда, нарочито при колосалној брзини његове струје;

в) да је на средњеевропском терену просечни однос висине рампе, тј. „закошене настрешнице“, према дометној дужини (под углом од 45°), као 1:8, док ће код нас морати бити тај однос најмањи бар 1:10, или можда 1:12, па и већи, при овој највећој брзини;

г) да коти нашег меродавног источног повијарца, на којем је нова Астрономска опсерваторија, која износи 253 м. (претпоставивши, да је ова цифра сведена на ниво Дунава, како би требало да је на плановима за свакодневну употребу), треба да се дода цифра од 50 м., као просечна висина (40—60 м.) одраслих сирча и јела (= 303 м.), која треба да да домет струје на 2400—3600 м., а кад је најбешња и пуних 5000 метара;

д) да се мора узети, при овом прорачунавању даљине домета струје и поновног падања њеног на површину земљишту, у рачун и *припомаћ* од повијарца Калимегдан—Крунска улица—Милешевска улица и даље ка Авали, која ће припомаћ продужити линију падања на земљу, на западној падини Београда, бар још за 500—1000 м. (= преко 4000 до 6000 м.) Итд., итд.

На основи свих ових података показује рачун, да ће ваздушна струја кошавина, од врхова сирча и јела на повијарцу на којем је нова Астрономска опсерваторија, па до коначног спуштања њеног на земљу површину, досезати приближно до Чукарице односно око Бежанијске косе, а при максималној брзини и даље,

мора овде стварати самим пошумљавањем нештачка потребна коса равнина, по којој ће бесна кошава бити одбацивана косо увис, те да њено струјање наткриљује Београд, и да га прелета озго, а доле у граду да остаје више-мање затишје и заветрина, падајући поново на земљу тамо око западне периферије Београда.

Да би се ово извело треба источну околицу пошумити у широком појасу, бар око 500 метара. Пошумљавање се ово мора извести тако, да на источној периферној страни дође најниже четинарско шибље, а на унутрашњој периферној страни према Београду да дође највише четинарско дрвеће. На тај би се начин од врхова ових четинара образовала потребна коса равнина по којој би се кошава, и зими и лети, сама собом пребацивала преко Београда, и то све поузданије и све даље што је јача и беснија. А то је баш Београду потребно.

Срећом, овај овакав план пошумљавања није немогућан. За тај се посао има данас врло подеснога четинарског шибља и дрвећа. Ово четинарско шибље, борове врсте, назвао је Панчић, по народном имену, кривуљи, а које на неким местима у Југославији називају и кошуће. Остали четинари имају своја властита имена.

Ради прегледности поделиће се овај широки одбранбени појас, од око 500 м. ширине, у три потпојаса, три ужа појаса, који ће се овде називати: 1) најнижи појас, на којем ће бити засађене најниже биљке (четинарско шибље), а који је најдаљи од Београда, као крајњи периферни; 2) средњи појас, који ће бити у средини, а и засађен биљкама средње висине (високим четинарским шибљем и четинарским дрвећем осредњег пораста); и 3) највиши појас, засађен највишим четинарским дрвећем, а који је и најближи Београду.

Сада ће се изложити детаљније како треба пошумити ове појасеве:

4

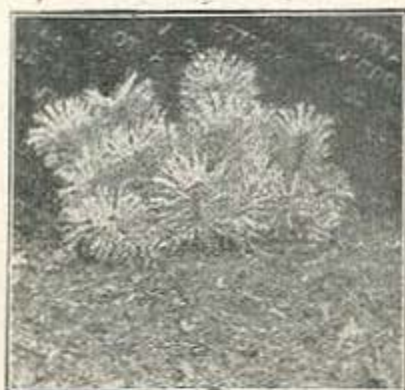
Најнижи појас, периферни спољни, гледајући из Београда, биће потребно да буде широк око 150 метара. На њему треба да буде засађено само четинарско шибље. То су кривуљи, кошуће или просто „борићи“.

Постојбина ових четинарских шибова, борове врсте, јесу највиши делови највиших планина, где већ престаје зона дрвећа, па настаје чечварско шибље.

За нашу су сврху подесна два од њих, или највише три, и то:

а) *Pinus pumilio* (Haenke) (са синонимним ботаничким именом: *Pinus montana*, Mill., var. *pumilio*, Haenk.). Изврсна је особина овога кривуља, што остаје низак и кржљав, (до 1 м. висине), четинарски шиб. и онда кад је засађен у топлије крајеве и у добру баштену

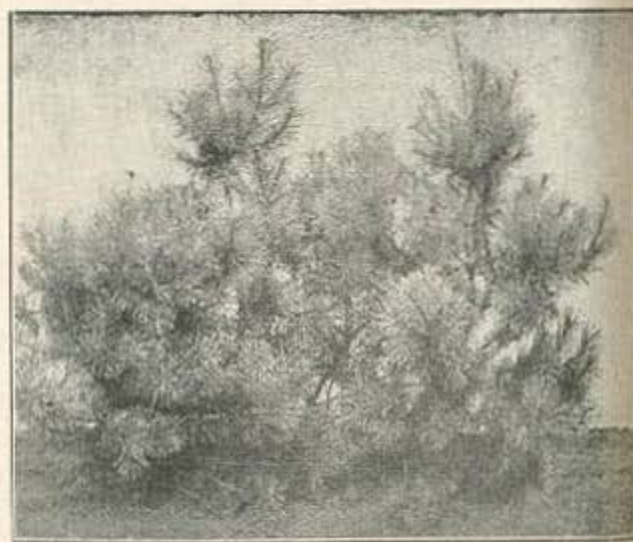
земљу (како је било у парку Мушке учитељске школе јагодинске, где је још од 1904 г. до данас остао низак). Успева и на каменитој и сувој и посве посној земљи. — Овим

Pinus pumilio, Haenke — најнижи кривуљ

изнимним особинама истиче се овај необични четинар, као потпуно подесан за ове потребе пошумљавања у околини Београда. Овим треба пошумити цео овај почетни део овог најнижег појаса.

б) *Pinus uncinata* (Rand), (са пуним ботаничким именом: *Pinus montana*, Mill., var. *uncinata*, Rand., као и са другим синонимним именима: *Pinus rotundata*, Link., *P. uliginosa*, Neum.). И овај кривуљ остаје низак (1—1,50 м.) и онда кад је пресађен у топлије крајеве и у бољу земљу. Али овај има и још једну

Pinus uncinata, Rand. — средњи кривуљ

особину, коју нема онај први, а то је, што овај успева добро и у нешто влажнијој земљи, па и у умерено мочварној, те ће бити врло подесан на нешто мочварном земљишту, ако би се наишло и на такво земљиште при овом пошумљавању, а специјално још и при

одбранбеном пошумљавању околине Земуна. Пошто овај кривуљ расте нешто више од првога, горњег, онда је ово место по средини овога најнижег појаса. Овим би кривуљем требало засадити појасић од $\frac{1}{3}$ овог најнижег појаса (50 м.), ако ће се узети у обзир и онај трећи кривуљ, који ће се сад одмах описати; ако ли би се пак остало на само ова два под а и б, онда по пола (75 м.) ширине овог најнижег појаса.

в) *Pinus mughus* (Scop.), (са пуним ботаничким именом: *Pinus montana*, Mill., var. *Mughus*, Scop.). — Овај је још подеснији за дочварска места, где порасте и до 4 м. висине. На осушном земљишту, какво ће бити око Београда, његов ће пораст бити 1—2 м., те нешто виши и од предњег другог, под б, па који би начин врло корисно заузео овај кривуљ највишу $\frac{1}{3}$ овог „најнижег појаса“, те би се лепо могла извести потребна коса равнина по којој треба устока да добије кос покрет увис (нпр. око Земуна).

Општа напомена за сва три ова кривуља гласи: да би при набавци садница ових борића требало бити врло обазрив, те тражити од најсолиднијих арборета, најчистију специју од сваког, неомеђеног, нехибридираног од инсеката цветним прахом од високих борава.

Осем ова три кривуља може се при овом пошумљавању употребити и ова зимзелена биљка:

г) *Juniperus sabina*, L. са народним именима: *сомина* и *смрдљика*, једна је особена врста клекве, клековине, веће, дакле низак зимзелени четинар. Ова се биљка може употребити као замена првог а у нужди и другог овде описаног кривуља, јер старија биљка расте и 2 м. високо, а млађе се бокоре ниско до земље. Није за препоруку да се засађује помешана са овим три горња кривуља, већ или као један ужи појас (нпр. између а и б овог најнижег појаса) или никако.

Овај најнижи појас има врло важан задатак: да издржи најјачи напад најниже ветровите струје, и да је потисне унеколико увис, дајући јој почетни коси правац. Овим ће бити већ учињена олакшица биљкама средњег појаса, што ће те биљке бити ослобођене најјачег притиска најдоњих слојева ветра. Због овога важног задатка треба при пошумљавању обратити овом појасу највећу пажњу.

Овде је место још неким напоменама.

Ово је четинарско шиље, ови кривуљи, врло ретко, те ће бити потезе набавити од њега довољне количине садница; али ће се оне ипак наћи ван наше земље у чувеним арборетима. Само треба изнаћи солидне арборете на које се може човек ослонити, и који ће се часно обавезати, да ће диферовати робу не само добро однеговану већ и у најчистијим специјама, које би остале стално ниске и при

топлијој клими и на бољој земљи. Ових арборета има у Чешкој, Немачкој и Француској.

Али ће ипак бити најбоље, па чак и најјевтиније, образовати одмах расаднике овде у околини Београда, а од поузданих фирми са стране набавити само семе, па их овде извести и одгајити под београдским поднебљем, где ће бити и засађени на стално место. (О овоме ће бити овде доцније више говора).

Ових кривуља има нешто и у нашој држави, на нашим највишим планинама. Али се никако не би смели ти борићи ископавати на високим планинама, па их пресађивати на одређено место око ниског Београда. У том би случају биле пре свега примљиве врло рђаво, напредовне примљених би било зацело још горе, а дуготрајност њиха најгора. За ову сврху пошумљавања одбранбеног појаса морале би се у иностранству тражити саднице изведене и однеговане у ниским пределима, у каквом је и Београд. А то је већ тешко наћи. Те и ова околност говори за то да се за кривуље образује расадник негде у околини београдској, на оредитом месту.

Сво подизање расадника зацело би успорило ово пошумљавање. Но овде и није толико у питању време, колико *солидност извршеног посла*. Кад је Београд раније живео деценијама година без шумске заштите од кошаве, нека се промучи још рецимо за једну или две деценије док се не засади одбранбена шума од произведених садница у његовој околини — само да та одбрана буде ваљана и солидна.

5.

2) **Средњи појас** долази одмах до најнижег, од кривуља. Овај треба да заузме такође око 150 м. ширине. Затим, и овај појас треба да се подели на три под-појаса, на: доњи, средњи и горњи (или средњи најнижи, средњи средњи, и средњи највиши).

Овај средњи појас, као што је већ речено, има да се засади четинарима *средњег* пораста, због чега се и назива „средњи“.

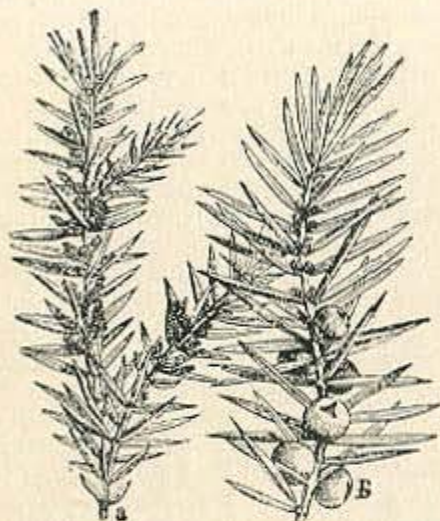
Цео овај појас има да се испуни за $\frac{2}{3}$ тујама и за $\frac{1}{3}$ клековином. Има и неколико ципреса прилагођених на зиму каква је код нас; али, оне још нису довољно испитане у нашем поднебљу, те би било врло ризично послужити се њима, због чега се не смеју оне ни препоручити овде. Уосталом ове су ципресе и врло скупе, а и развијају се споро, знатно спорије од туја, те би могла наступити штетна аномалија, да у низу година буде виши појас нижи од претходног нижег.

И овде ће бити у најнижем делу овог средњег појаса засађене ниже биљке, па средњег узраста, па највишег. То су ове специје:

а) *Juniperus communis*, L. са народним именима: *клека*, *вења*, *црна фења* (црноплода), *смрек*, *смреква*, *брињ*, *кадик*, *шмреко-*

вина, итд. — Ова биљка треба да се засади одмах иза кривуља, као најнижа биљка у средишњем појасу. Овај потпојас треба да буде широк око 50—80 метара.

Ова је биљка наша, која се налази свуда по Југославији. Она расте обично 2—3 м. увис, али у повољним приликама може да порасте и до 8 метара. Но она има добру особину, што трпи свакојака кресања и зарубљивање озго, увек се изнова омлађујући, и онда

Juniperus communis, L., клека, вења: а) гранчица са цвешем, б) гранчица са плодом

постајући још гушћом. На тај начин може клека вршити изврсно своју улогу у овом заштитном пошумљавању, јер ће се са мало труда моћи она одржавати површином у којој равнини како се год жели. Земљу не бира, већ успева и на најпоснијој земљи, која није скоро ни за шта друго, као и на доброј.

Младице овог високог шибца четинарског могу се добити са више страна наше земље, као самониклице. Али се оне за ове наше сврхе не могу употребити; јер је примање тако ископаних младика врло непоуздано и неравномерно, а и пораст би им био тако неравномеран, да се никад не би могла добити од њих ма и приближно равна косина. Стога је и у овој прилици најбоље изводити их из плодова, који се називају: клекиње, смричке, смрјекиње. Засејавати их не може макар ко, већ само стручан шумар, јер је ницање клекиња необично, пак ће нићи тек треће године, ако се засеју погрешно. Овај расадник не мора бити баш у околини Београда, већ може бити тамо где има ове биљке у изобиљу, где обично покрива читаве веће просторије најлошијег земљишта (Црвеноплода клика, *Juniperus oxycedrus*, L., не може овде доћи у обзир).

б) *Thuya orientalis pyramidalis compacta*, — са пуним ботаничким именом: *Thuya orientalis*, L., var. *pyramidalis compacta*, hort, и синонимима: *Biota orientalis*, L., *Thuya orientalis*,

Ehrl., *pyramidalis compacta*, hort). Народна су јој наша имена: „туја“, „сирекуша“, „азијска туја густа“, „оријенталска туја“. — Ова биљка спада у високо шибље, јер расте нешто више увис од обичне клеке, и густо пирамидално. Потпуно је зимзелена, и ванредно интензивно зелен боје; сасвим је прилагођена на наше поднебље, те подноси, како летње суше тако и зимске највеће мразеве (и до 28° С, испод нуле).

Од ове се тује може, због ненадмашне њене густоће, добити појас непробојан и од најјачег ветра. А још како и она трпи, без икаква квара, зарубљивање озго, то се са врло мало труда може од ње имати увек равна горња површина, под косом линијом каква се год жели. За наше је цељи дакле изврсна. — Иначе се ова биљка сматра као првокласни украсни четинарски шиб и за најелегантније украсне вртове („паркове“), како приватне тако и јавне.

Thuya orientalis, L., *pyramidalis compacta*, hort. — туја оријенталска густа, сирекуша.

Ове тује нема самоникле нигде на свету, већ само као баштени производ („hort“ = hortorum) те се мора увек изводити из семена. А семе њено ниче одлично, и, кад се посеје одмах с јесени после бербе моће ће се у топлим лејама*) одгајити до априла идуће године биљчице висине од 10—20 см, тако да им је доцније довољна само једна година у расту, па да се испресају на стално место, као биљке од 40—50 см, високе.

*) А у мањим количинама и у сандучићима држаним у кући на орману, како их је писац пронаводио стотинама комада.

При набавци семена треба обратити пажњу на његову чистоту, да не би било мешавице и измележено. Уосталом свака се биљница познаје, још у растилу, која је права а која не, те се може увек добити засад једнообразан какав се жели. — Са клеком испод себе може се увек држати ова туја у истој жељеној косој равнини, ако су посађене у исто време. Управо би било желети, да се клеке засаде две године раније од ове тује, јер туја ова расте у почетку знатно брже од клеке.

в) *Thuja occidentalis*, L., са синонимним ботаничким именом: *Thuja obtusa*, Mch., и нашим именом: „туја западњачка“, или смрекуша, често са додатком речи „дрво“, те дакле: „туја дрво“, „смрекуша дрво“. — Ова је туја омање, зимзелено, четинарско дрво, те је подесна за нашу сврху, и то у толико пре, што и она, као и два претходна четинарска шибца, трпи кресање и сасацање врхова, после чега се врши само од себе омлађивање на сасеченим деловима. Ово сасацање врхова даје могућност, да се и на овом потпојасу одржава потребна све виша и виша коса равнина по којој ће клизити кошавина струја увис.

Овог туја-дрвећа има више врста, али је ова за београдско поднебље и наш циљ најподеснија. Она се такође и изводи и гаји релативно лако, како у растилу тако и доцније као засађено дрво.

Ова туја, као осредње дрво, таман ће бити леп прелаз ка највишим четинарима, смрчи и јели, у највишем појасу четинарском.

6.

3) Највиши појас долази одмах иза средњег од клека и туја. Овај је завршни од целокупног система овог засада за одбијање ваздушне струје кошаве увис, како би пребацивала Београд, и остављала га у затишју.

Овај највиши појас има да се засади нашим највишим четинарима, смрчом и јелом.

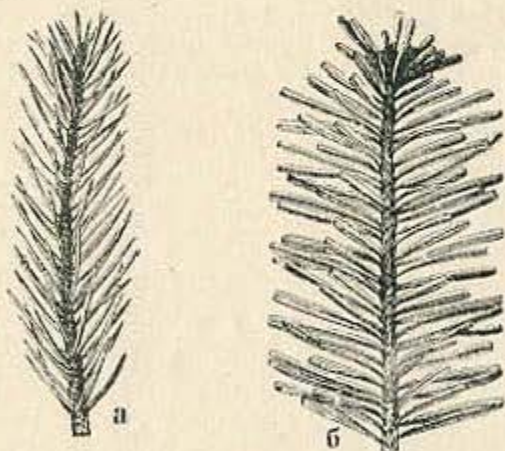
Овај највиши и завршни појас има да се подели на два потпојаса, и то: на нижи или смрчев појас, и виши или јелов појас.

Дрвета, која треба засадити у ова два потпојаса, ова су:

а) *Picea excelsa*, Link., — са ботаничким синонимима: *Abies excelsa*, Poir.; *Picea rubra*, A. Dietr.; *P. vulgaris*, Lk.; *Pinus picea* Dur. итд. — Народна су јој имена: смрча, смрека, чам, омор, капин, итд. — Лишће, или четине, у смрче бодљаво је, са свих је страна зелено, а поређано је на општој граници шпирасто спирално са свих страна.

Смрча расте брже од јеле у млађем узрасту, али је доцније јела престигне, и тако остане увек даље. Због тога је потребно, да се засади смрча у засебном потпојасу, а јела опет у засебном, а никако мешавно, и потребно је, да смрча дође испод јеле.

Ширина овога појаса треба да буде око 100 метара. Смрче ће се садити на одстојању одређеном у шумарству за шуме, кад се жели да се свестрано развију како стабла тако и њине гране, — дакле нешто ређе, него што је прописано за шуму за обичну грађу. — Пошто то у многостручности зависи како од земљишта тако и од количине метеоролошких падежа, то ће се морати пре свега испитати земљиште, а потом тражити извештај од београдске Метеоролошке станице, па на основи тог извештаја, да одреди одстојање за засађивање стручан шумар. — Преко је потребно да се овај посао изради најтачније, по шумарским прописима, баш овде у целом овом највишем појасу, са оба своја потпојаса, а то стога, што су ова дрвета врло дуговечна, као и зато, што ова дрвета не трпе ни поткресивање целих грана, нити сасацање врхова, а да би се опет сама омладила. А опет, с друге стране, потребно је да круне ових четинара буду што гушће, и што ближе гране једног и другог, како не би било између дрвета места за промицање јачих ветровних струја између њих. Из овога узрока се мора овде више пазити на тачно засађивање него ли у ранијим појасевима.

а) гранича од смрче (*Picea excelsa*, Link); б) гранича од јеле (*Abies pectinata*, DC.)

б) *Abies pectinata*, DC., — са другим ботаничким синонимима: *Abies Picea*, Ldl.; *A. vulgaris*, Poir.; *Abies excelsa*, Lk.; *Pinus Abies*, Dur.; *P. pectinata*, Lam.; итд. — Народна су јој имена: јела, вита јела, јел, јелика, јелва, јалва, чам, чамик, капин, хоја, хвоја, пруца итд. — Лишће, четине, у јеле је пљоснато, на врху затубасто, са наличја снабдевано двема уздужним линијама беличасте сиве боје; поређано је на општој граници — петeljци само са две стране, хоризонтално, тако да је лице пљоснутих листића окренуто горе, к небу, к сунцу, а наличје доле, к земљи.

Јела у млађим годинама расте нешто спорије од смрче, али је после 15—20 година јела достигне па и престигне, те да тако остане

ова разлика (и ако није велика) целог дугог века њинога. Због тога је јела одређена за виши потпојас, а смрча за нижи.

Ширина овога потпојаса треба такође да захвата око 100 метара. — И јеле ће се садити строго по прописима шумарске науке, сагласно са земљиштем и метеоролошким наредбама.

И за јелу важи оно, што и за смрчу, да ни на њој не сме бити поткресивања целих грана до стабла, нити сасецања врхова очекујући на њима непосредно подмлађивање. „Поткресивање“ на овом дрвећу врши сама природа, сасушивањем доњих грана и гранича, према природним потребама. — Уосталом, о овом ће питању бити исцрпнији говор још једном овде даље.

Главни је код овог засађивања, да сви појаси остану паралелни, и да се сви протежу непрекидно од Дунавца до Авале, тј. од севера до југа, односно од североистока до југоистока, посматрано од центра Београда.

7.

Овим још није потпуно завршено излагање о овом систему одбранбенога пошумљавања у цели заштите Београда од кошаве. Потребан је још један допунски појас оном главном од 500 м., који се може назвати унутрашњи мали појас, у односу према оном великом као спољашњем.

Овај би допунски појас био широк свега 30—50 м., а он би имао три врло важна задатка: први би му задатак био, да служи завршним редовима јела у спољњем, главном појасу, као неки подупирач, те да би оне боље издржавале најјаче ударе кошаве, понекад као нека врста циклоне, какве појаве иду уопште непознате код јаким и дуготрајним ветровима; — други би задатак био овом допунском узаном појасу, да ублажи најјаче, опет понекад циклонске, ударе северца, примајући на себе главни притисак тих струја, и одбијајући их увис, те завршне редове јела из спољњег широког појаса да на тај начин заштити од ломљења грана и врхова и од образовања на тај начин продора; — трећи би задатак био овом узаном унутрашњем појасу, да ублажава и разбија и оне најслабије струје кошавине, које ће се с времена на време можда пробијати кроз дебела и границе спољашњег, тј. главног појаса, те да обезбеђује Београду потпуно затишје.

Овај би се допунски појас састојао од неколико узаних потпојасића, чија би вршина равна падала према Београду, и то: а) од 3—5 редова смрча одмах до последњег и највишег реда јела и паралелно с њима; — б) од 3—5 редова западњачких туја (*T. occidentalis*), засађених иза предњег појасића, а које би својим врховима биле ниже од смрча; — в) од 3—5 редова оријенталске тује — шибја;

— и г) од 3—5 редова оног средњег (описаног под б) *кјивуља* (*Pinus uncinata*).

Тек са засађивањем овог допунског узаног појаса, уопштено би се овај систем овог одбранбеног пошумљавања и био би обезбеђен од кварења и од најјачих напада кошаве, а и од изненадних напада, облика циклонског, северца, па чак, понекад, и врло ретких таквих ветровних удара са запада пред јаком каквом олујом.

8.

Облик оног сложеног општег појаса најбољи је: *благ полукруг прилагођен пластичи терена*. У овом би облику ова одбранбена шума најбоље била у стању да даје успешан отпор навали кошаве, савлађујући је и дајући јој жељени правац косо увис, да би била пребачена изнад Београда. Ако терен не би био — као што изгледа и да није — подесан за полукружни овај појас, могао би он бити и у приближно правој линији између северних и јужних праваца,*) само увек имајући у виду главни смер и начин овога пошумљавања, где је непрекидно једна од главних потреба, те да се не би после стварале у шуми ветродерине (онакве, какве се стварају код вода вододерине), које би могле довести до фаталне за цео систем овога пошумљавања. Доцније, кад одрасте шума, тешко би било ове ветродерине запустити или их каллисати, управо би то било немогуће. Стога је ванредно важно то, да се све унапред предвиди још при основном засађивању, да се ништа не пропусти, и да се све предвидено изведе најсавесније и најсолидније. — Не сме с овде заборавити још ни то, да се у сваком случају морају избегавати оштре цик-цак линије и уопште оштри углови. У том би случају, иначе, сваки угао представљао сам собом слабу страну појаса и највећу опасност, да ту најпре пропусти заса, чије би последице биле недогледно опасне.

9.

Путови, којих мора бити кроз ову шуму, представљају већ собом велику опасност, да се не претворе временом у штетне ветродерине. Због тога се за њих морају поставити ова строга правила:

1) Путова кроз ову шуму мора бити што је год могуће мање, а нарочито оних, који воде у правцу којим струји кошава;

*) Писац ове расправе не жели да се упушта у детаљно расправљање питања о избору терена за појас овог пошумљавања, желећи да ово његово расправљање овде остане у главном начелно. Но, ипак, не може да не каже, да му се чини да би онај повијарац на којем је нова Астрономска обсерваторија, могао бити подесан за појас приближно праволинијне одбране Београда од кошаве, пошумљавањем.

2) по могућству треба и улазни и излазни путеви да буду што ужи, у великој величини пешачки;

3) коцки путеви морају бити осигурани како при улазу у шуму споља тако и при излазу из ње у правцу Београда;

4) осигурање улазних и излазних тачака мора бити удешено тако, да се попречним постројењима спречи струја до максимума могућности, и да буде упућена косом равнином увис;

5) ово осигурање може бити или зидањем, или од дрвене грађе, или опет од живе шуме, а строго се придржавајући косе равнине по којој треба да клизи ветрена струја;

6) сви путеви који иду у правцу струје, а нарочито коцки, не смеју бити прави већ извијугани у оштрајим луковима, како кроз шуму, тако нарочито још и при наступању ка спољашњем улазу, а тако и код излаза ка Београду.

7) путеви који теку дужином појаса морају се потпуно прилагодити правцу појаса, као и конфигурацији тла; али тако да гизда имају упоље окренут трбух лука, према нападном правцу кошаве; најбоље је да ови путеви не иду кроз унутрашњост шуме, већ изван најнижег појаса, споља, а други изван највишег појаса према Београду;

8) чак и пешачки путеви не смеју имати правом линијом у правцу ветрене струје, већ искривудано, тако да нигде и ни на који начин не стварају у шуми шупљине или празнине.

10.

Засађивање дрвећа и шибља при овом пошумљавању мора се тако распоредити, да се у правцу уздужном сади у редовима непрекидним целом дужином појаса, а у попречним правцу појаса, тј. у правцу којим струји кошава, мора се садити у троуглима. На тај ће начин моћи најбоље бити дат отпор ветру, јер ће сваки размак између дрвећа и шибља бити запушен другим дрвећем и шибљем из стражњег реда. Овако ће се моћи и дрвета боље развијати, и ако су засађена релативно у близу, — а ово је у овом пошумљавању врло важна околност, јер су баш потребне круне (крошње) дрвећа што развијеније.

Овде је место објашњењу, да мало кресање, не целих грана до дебла већ само врхова грана које се буду додиривале, не само што ће се смети, већ ће се и морати, разуми се само у најпотребнијем обиму. Ово мало кресање неће ништа шкодити ни оним четинарима, чије се отсечене гране не омлађују саме од себе, већ ће оно изазивати још и згушњавање круне, и чинити је непробојнијом за ветар.

11.

Коса равнина поврх шибља и дрвећа, под одређеним углом, почев од кривуљи па до највиших јела, најглавнија је од свега осталога. Она треба да буде што равнија плошт. Од те плошти зависи ваљаност целокупног система ове одбране Београда од кошаве.

Ваљаност, пак, ове плошти стоји у тесној вези са врховима како дрвећа тако и шибља. Дрвеће и шибље не може само собом одржавати беспрекидно једнак пораст свој, те не може бити увек ни беспрекорне плошти ове косе равнине поврх засада, кад се он остави самом себи, без човекове помоћи. Понека ће биљка морати израсти изнад осталих, услед чега ће се одмах образовати штетна рапавост у косој плошти. Друге ће биљке морати, хтеле-нехтеле, крчљати из разних узрока, те опет стварати рупе и неравнине на овој косој плошти поврх засађене шуме. Стога се мора на вештачки начин одржавати што равнија горња плошт не врху засада.

То се, пак, врши овако:

а) Где је узрок слабијем порасту ипр. каменар, посно земљиште, или осушно, ту се мора ђубрити и повећавати влажност, и то још у првим годинама засада, а и доцније стално. Ђубрење се може изводити са релативно мало трошкова, ако се у јесен буде око дотичних биљака земља прековала, крупно у грудвама (штедећи жите!), а потом ако се око њих буде наносило лишће, опало од околних четинара (лети понајлакше) или ако се буде довлачило лишће из оближњих лишћарских шума, или баш и додавало понешто згорелог или вештачког ђубрива. — Оскудица у влази, пак, може се поправљати, изводећи са виших положаја, помоћу малих ендечића воду од кише ка засталим биљкама у порасту, а и навлачећи зими снег на дотично место. — На посве каменито земљиште мора се довући добра земља из околине, и то још при засађивању.

б) Биљке које јако ђикају изнад осталих могу се укротити помоћу ових срестава: прво, отклањањем од њих једног дела влаге, одводећи кишницу од њихових стабала, а затим одгртањем зими снега од њих и превлачећи га на осушна места, итд.; даље, чишћењем четина испод ових биљака, да не би трулењем гнојиле земљу (сасацање, пак, жила не сме се овде препоручити, јер су четинари осетљиви према ранама уопште).

в) Сасацање врхова свем шибљу и дрвећу, па и самим највишим четинарима, јелама и смрчама, мораће се вршити у овим засади-ма, да би се одржала равна коса површина целог засада и што глађа плошт, ради лакшег и правилнијег одбацивања ветрене струје. Код кривуља, и код источних и западних туја, тај посао није ни тежак ни опасан; јер кривуљи немају стабла, а клеке и тује обнав-

љају и саме своје скраћене врхове. Али је врло сумњиво, а и врло компликовано скраћивање врхова код смрча и јела. Код њих прети опасност да овим скраћивањем сасвим изгубе своје врхове, те доцније на дотичним местима, да се створе трајне рупе у косој пљошти, које би онда могле да изазову у шуми ветродерине, онако као што водене бујице образују штетне вододерине на сличан начин.

Но, како и иначе смрче и јеле губе често своје врхове због промрзнућа вршних пупољака њених, то се морамо упознати нешто подробније са овим тешким питањем.

Овде имају да се употребе две баштованске вештине. Прва је у томе, да се никад не врши ово сасецање врхова врло ниско. А то ће се постићи на тај начин, што се неће чекати да дотичне биљке за неколико година израсту знатно изнад нивоа опште косе равнине. Само се ни у овоме, опет, не сме претеривати, па одмах штрпкати чим врх које биљке израсте над осталима за $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ метра.

Уз ово сасецање врхова на смрчама и јелама мора се неизоставно предузимати у исто време и друга једна важна операција, наиме: морају се одмах предузети мере за вештачко извођење другог врха. То се ради на тај начин, што се одабере нека грана из првог нижег пршљена грана из дебла, која има добро развијене вршине пупољке (какав је случај већим делом на јужним гранама, које су дуже изложене сунцу), пак се та грана привеже усправно уз мотку привезану уз горњи део заруђеног дебла. Чим ова гранича добије усправљенији положај од ранијег, одмах ће јаче појурити уз њу биљни сокови из дебла, и она ће се стати боље развијати, тако, да се на дотичној биљци развије, од вршног пупољка усправљене гране, врх, који се кроз 2—3 године више и не разликује од осталих околних врхова.^{*)} Међутим овај ве-

штачки врх биће сада нижи него што би био, да се није морао онај првобитни врх скраћивати, те је сад овај нови врх изравнијат са врховима околних дрвећа, чему се и тежило предњом операцијом.

При овој операцији треба обратити пажњу на ове радње: а) пресек места деблацета, где је скраћен врх, треба да је кос, глатко срезан и без зацепљења коре, те ће оваква рана зарастати и обрасти за 2—3 године; б) гранича за вештачки врх треба да има на свом врху бар 3 добро развијена пупољка, особито средњи, а, по могућству и 4, али које долази у реткости (најподесније су граниче које су израсле са јужне стране); — в) гранича за вештачки врх не сме се одмах приљубити доњим делом својим сасвим уз мотку, да јој се не би повредила кора у савијутку при дну (унутрашња да се не би згњечила, а спољашња да не би напрела); — г) прве јесени треба да се појача то приљубљивање новог врха уз мотку, али опет не потпуно, већ то треба извести тек друге јесени; — д) ако би остале граниче око ове узете за вештачки врх биле сувише бујне, па би било опасност да ову угуше, онда треба на свима тим осталим граничама посећи средње вршине пупољке, а по потреби и део граниче на којој су оне; овом ће се операцијом постићи то, да те дотичне гране застану у порасту, и место да се развијају у дужину вршним пупољком, оне ће потерати по две граниче из пупољака са стране, чиме ће само постати круна гушћа на том месту, које је за наше цели баш добро, а вештачки врх расти ће несметано у вис и у страну; — ђ) овако треба поступити и са гранама околних дрвећа око вештачког врха, које би биле опасне за њ.

На овај ће се начин изводити вештачки врхови и на свим другим четинарима (а и лишћарима уопште), којима зими буду вршних пупољци промрзли или иначе уништени, на врху стабла

12.

Обезбеђење равне косе површине за доцнија времена отпочиње се још при засађивању биљака. То се најбоље постиже одбирањем здравих биљака за засађивање, и сортирањем одабраних као здравих по развијености. — Треба, наиме, засађивати само потпуно развијене биљке, како шибље тако и дрвеће, са добро и правилно развијеним жилама и првим танким стаблима и гранама. Све што је начето, оштећено, огуљено, закржљало, искривљено итд. треба немилосрдно искартирати, пак засађивати само потпуно исправне, првокласне биљке. То је, што се тиче оп-

^{*)} На овај сам начин извршио ја успешно две овакве операције 1916: једну на правој оморици Панићевској, која је осетљивија у свему од обичних смрча и јела, а другу на левој Костеријановој сребрини смрчи, још осетљивијој и од оморице. То је било у парку Мухе учитељске школе јагодинске. Оба ова лепа дрвцета, од нешто више од 2 м. висине, отсекали су Аустријанци 1915 за „крстбауме“, на пола метра од земље. Кад сам се у фебруару 1916 вратио у Јагодину из Врњаци, где сам се био предао непријатељу, одмах сам молио аустријског команданта болнице, смештене у нашој школи, и добио допуст да смем ући у школски украсни врт и разгледати стање ботаничке баште у њему. И. разуме се, ожалостио сам се за наша два биљна мезимчета. На даљу молбу допустио ми је командант и дао ми једног болничара, те смо уз обе биљке побили по мотку, и по једну грану привезали. Под мојим даљим надзором ове су

гране образовале дебла, и до јесени 1918 обе су биљке биле скоро неприметно обновљене са лепим стабаоцима и врховима.

штег одбирања биљака здравих и нездравих. Али се, тако одабране биљке као здраве, морају још једном прегледати и пресортирати, одвојити најбујније на једну страну, средње бујне на другу, а на трећу здраве али застале у порасту. Ово је потребно, да би се могле засадити све најбујније једна поред друге, средње бујне у заједници, а најмање бујне, да дођу у засаду једна поред друге. Може се, са овако сортираним биљкама, учинити и овакав врло користан распоред у овој прилици, да се засађују: у најниже редове дотичног потпојаса најмање бујне, у средњи — средње, а у највише — најбујније јединке.

На овај начин једино је могућно добити равномеран засад, јер онда неће бујније биљке у порасту угушивати мање бујне, како је неизбежно када се засађују бујне биљке са мање бујним једна поред друге. Доцније ће се ове три врсте сортираних биљака изједначити у засадама за 2—3 године, а увек ће се издећи узајамно угушивање биљака. — Најмање бујне могу се оставити и у растилу још годину дана, за које време оне често постану првокласне саднице.

13.

Из овога излагања могу се извести нова друга правила за ово одбранбено пошумљавање.

Прво је у томе, да се не сме предузимати пошумљавање од једанпут целе територије одређене за пошумљавање, па свуда засађивати у извесним групама и групама материјал какав било, или један материјал једне, други друге, а трећи треће године, већ да треба пошумљавати према количинама одабраних и пресортираних садница, и то: или по рејонима, или по појасима целом дужином појасева и потпојасева, — то, ако се има довољно потребних садница на расположењу; или по већим парцелама, једна до друге, целом дужином, — то ако се нема на расположењу довољно садница. — Најбоље би било, разуме се, засадити све у року од једне, или највише две године. Али је то засад код нас апсолутно немогућно, а то највише због тога, што се не може имати на расположењу довољно једнаких садница, а нарочито не садница однегованих на једнаком тлу и под једнаким небом. А то је неизбежно, кад се саднице морају набављати из разних крајева, рецимо Европе, па чак и из разних крајева наше Отаџбине (нпр., рецимо, једне саднице из хладне и влажне Словеније, а друге из наших јужних крајева, топлих а сувих).

Из овога излази, као друго правило и једина логичан закључак, да треба Београдска општина да подигне свој *нарочити и велики* расадник у близини Београда, па чак можда и у близини територије за пошумљавање. Једино би се на тај начин могао солидно изве-

сти овај важан посао пошумљавања ради одбране Београда од кошава.

14.

Општински расадник потребног шибља и дрвећа за ово пошумљавање био би Београдској општини од вишеструке користи:

а) Прво и прво, дао би овај расадник довољно потребног шибља и дрвећа за ово пошумљавање као првокласни материјал, с каквим се материјалом једино и могу постићи жељени резултати;

б) дао би биљке већ прилагођене на београдско поднебље;

в) дао би изобилино потребних садница, па и на претек, које би онда радо куповале и друге потребите општине из целе Југославије, а којим би се приходима покривао знатан део издатака на расадник;

г) дао би овај расадник Општини све потребно шибље и дрвеће по врло јевтиној цени, двоструко јевтиније од цене истог шибља и дрвећа, кад би се набављало из иностранства, или ма било и из наше Краљевине. Колику би суму изнели сами подвози из Чешке, и Француске, па паковања, па експедиције, па овде преношење са железничке станице до места засађивања, па уривање биљака до расађивања, па онда велики проценат неprimaња, итд? А све би то отпало, кад би био подигнут нарочити расадник у близини места за засад код Београда, и још много што-шта друго;

д) и даље неговање засада од садница из београдског расадника било би невероватно лакше и јевтиније, од истог посла са биљкама са стране, а о резултатима и да не говоримо.

Сви, дакле разлози говоре за то, да је неизоставна потреба, да Београдска општина подигне свој расадник, или *расаднике*, у близини места одређеног за одбранбено пошумљавање против београдске кошава.

Рећи ће се, зацело, да би подизање овог општинског расадника успорило посао пошумљавања. Може бити, да би га успорило за први мах и за две, три, па и четири године; али би се све то брзо накнадило бржим одгајивањем код нас изниклих и одраслих биљака, и већом солидношћу израде овог важног посла, који се сада изграђује за далеку будућност и добро Београда. — Уосталом, Београд је био деценијама без овог пошумљавања, пак је ипак живео и напредовао. Зашто би онда ово садашње моментано успоравање овог посла оштетило Београд? Али би, с друге стране био израђен један врло важан посао више него за сто на сто пута боље и поузданије, него што би се могао изградити набављањем садница из иностранства, или макар и са разних наших крајева.

15.

Особље које би радило на овом послу морало би бити одабрано и поуздано, јер је оно врло важан услов за ваљано извођење овог великог и компликованог предузећа. Особље треба да изврши пре свега правилно одабирање садница, затим њихову најправилније засађивање, а потом да врши и свагдашње правилно гајење целокупног засада од почетка до дубоке старости сваке поједине биљке. И инжењер, као врховни наредбодавац, и баштовани као његови најближи помоћници, и радници као свагдашњи извршиоци послова, — сви они морају добро разумевати свој посао, и волети га, и посветити му цео свој живот, са љубављу према свакој биљци као да су му рођена деца. И они најпростији радници не смеју, дакле, бити макар ко и које ко, већ на првом месту пажљиви радници, и који су способни за вежбање и усавршавање, и који би остајали на овом послу за дуго време, више година, па и целог живота. Стога се не смеју за овај посао узимати ни рођаци и својаци, ни инвалиди, ни рекрути из касарна, па чак ни ђаци школа (осем, ако би уза сваког ђака могао бити по један извежбан радник). Ово предузеће не сме Општина сматрати као азил за доброчинства, за ухљебије, већ се мора сматрати као један од најозбиљнијих послова комуналних, и који се мора радити стручно и најозбиљније. — Ово сматра писац за потребно да каже због тога, што смо сви ми наклони да верујемо, да је засађивање и воћака више мање играчка, а засађивање шумског дрвећа да може баш сваки вршити са највећим успехом. А међутим то није тачно, — не бар у овом важном послу.

16.

Спуштање ветра западно од Београда, пошто је пребацио град, не може бити увек на једном месту, у колико се тиче даљине. Кад је слабија струја то ће место морати бити ближе Београду, па чак можда и у извесном делу западног Београда; кад је јача онда све даље, о олуји најдаље. Главно је, да ово спуштање ветра поново на површину земље, неће бити ни штетно, ни досадно, ни опасно; напротив може оно бити за дотични цео крај управо благотворно.

Ово спуштање на површину земље оне струје која је пребачена преко Београда, неће бити стропштавање, већ силажење у више-мање благом облику. Пре свега ће то спуштање морати бити под благим углом, а не вертикално. Даље, стога, што ова струја, која ће прелазити изнад Београда у лучном облику, мораће се кретати дужом линијом од оне струје, која брише изнад земље, праволинејно тамо где се врши спуштање, и на тај начин мора бити ова пребачена струја спорија од природне струје, с којом ће се

овде мешати. На овај ће начин ова горња струја, при паду на земљу, морати успоравати доњу бржу од ње. Услед тога мораће се стварати и хоризонтални слабији вртлози у атмосфери, који не само што ће ублажавати редовну надземну струју, која се провлачи током Дунава и Саве, већ ти вртлози могу чешће над дотичном околином изазивати кишу и снег кад их и не буде у Београду, или бар јачу тамо него ли у Београду. Ово ће бивати у толико пре, што се ваздушна струја при прелетању изнад одбранбеног шумског појаса напила шумске влаге, а при прелетању изнад самог Београда заситила димом, који је важан изазивач метеоролошких падежа. Како је код нас кошава увек сува (још из руских степа), ови чешћи и јачи метеоролошки падежи могу утицати, баш и при дуго-трајној кошави, врло благотворно на плодност дотичних крајева, како је раније већ напоменуто.

17.

Благодати од одбранбеног пошумљавања околине Београда не сме грађанство очекивати одмах чим је извршено засађивање. По више година мора проћи док засад израсте и ужили се, те да би се могле осетити праве благодати. Али ће њих неминовно морати бити и раније, нпр. од чистијег ваздуха, са благотворним балзамским четинарским мирисом, већ после 5—8 година, а можда и раније ако буду повољне године за бујни развитак засађених биљака. После тога са сваком даљом годином биће разних благодати све већих и изразитијих.

Највећа ће благодат бити за Београђане од овог пошумљавања, што ће добити ваздух филтриран кроз четинарску шуму, те ће онда бити у Београду и све више здравља, а све мање кужних болести, нарочито грипа, инфлуенце, које нам поглавито доноси кошава.

Даља ће осетна благодат заштите од кошаве бити, и у томе, што ће бити потребно мање огрева, бар за $\frac{1}{4}$ од садашњих издатака на огрев од октобра до марта, а које би изнело данас, са 72.147 породица, бар око 14—25 милиона динара, а после 20 година са увећанм становништвом биће та сума зацело 80—100 милиона динара годишње.

Трећа ће благодат од заштитног пошумљавања бити у томе, што ће и велики делови западне околине београдске осетити многоструко побољшање климе: и затишје од кошаве, и блажу хладноћу, и више метеоролошких падежа, и више здравља, итд.

На сваки начин доцнијим ће користима бити многоструко наклањени они издаци које ће сада Београд имати да поднесе око овог скупог пошумљавања.

18.

Пре завршетка ове расправе потребно је осврнути се још на три питања, која су у тесној вези са овим доводе изложеним. Овде се могу ова питања само додирнути, у неколико напомена, а доцније ће се морати говорити о њима опширније и подробније. То су питања: а) о пошумљавању дунавске обале и леве и десне, од више Земунa па до испод Кљанице; б) о пошумљавању Војног острва, и в) о Земуну и Бежанијској коси.

Дунавске обале, и лева и десна, од повише Земунa па до испод Кљанице, морају се пошумити такође, у вези са главним пошумљавањем, и на сличан начин као и главно пошумљавање. За тај посао морају се вршити засебне и исцрпне студије. То ће представљати засебан проблем, можда чак и тежи од главног пошумљавања. Најтеже ће бити одабрати шибље и дрвеће подесно за дунавски мочварски терен. Ослоњити се пак на саме лишћаре, то је немогуће, јер се њима, као што је овде напред изложено, не може вршити обезбеђење од кошаве, већ само нешто мало ублажавање, па и то ублажавање би се тицало само летњег доба, кад је оно најмање потребно.

Али, иада ипак није изгубљена. Имено ваћу овде два четинара, који ће се моћи врло корисно употребити за ову цел. Само је питање, да ли ће њих два бити довољна. Међутим ће бити школованих шумара који ће наћи и других подесних четинара, који напредују у мочварима и обалском песку.

Ова су два: а) *кривуљ*, раније описан као четинарски шиб, под *B.*, под именом *Pilus thugus*, *Scor.*, а други је четинар дрво, *американска мочварска цитреса* (*Taxodium distichum*), која је аклиматизована на хладније поднебље.*) Она расте у мочварима и на ништољинама; на подесном земљишту развија се брзо, и добија стабло њено необичну, колосалну, дебљину. Шта више ова цитреса и нешује мочвари.

Моје је уверење, да би се одбрана Земунa од кошаве могла извести и само помоћу ова два четинара, већто распоређена у одбранбене појасеве. А пошто ова цитреса расте на подесном земљишту брзо, то би се могао десити случај, да Земун осети благо-

дати овог одбранбеног пошумљавања и пре Београда.

Овим пошумљавањем дунавске обале око Земунa и низ Дунав до испод Кљанице, а и Војничког острва, био би у исто време у главноме решен и проблем заштите Београда од северца, у овом сектору. Кад би се урадило још штогод (али опет потпуно плански) око земунске тврђаве и на Бежанијској коси, онда би били потпуно заштићени од северца и Земун и Београд, — у колико се они уопште могу заштитити од северца. — И о томе се мора доцније писати посебно и опширније.

Војничко острво, пак, требало би одмах и безусловно пошумити цело. То би пошумљавање морало бити само у цели заштите Земунa од кошаве, а Београда у исто време од северца, а које би се пошумљавање морало извести по истом систему по којем је овде предложено пошумљавање источне околине Београда, тј. удешено, да својим врховима шума пружа ветровима косу равнину, по којој би се одбацивали косо — унис. На тај би начин били делови Острва засађени са источне и северне стране четинарским шибљем, а средина као и западни део и јужни, високим четинарским дрвећем.

Требало би сасвим напустити данашње смерове за уображене приходе од плажа и других грађевина на Војничком острву. Шта више требало би озбиљно промислити о томе, да ли плаже и зграде, на земљишту ровитог острва од наноса и песка, не би могле некада проузроковати одношење целог острва о неком катастрофалном поводиљу, док би оваквим пошумљавањем био терен на Острву тако утврђен жилама дотичног дрвећа, да острво не би могло више никада бити однето. Доцније пак, кад шума на острву буде одрасла, могла би се зацело искоришћавати понаша по њој (само оваца), а можда би се могло удесити и пријатно летње шеталиште у овој шуми на острву.

На овај би начин био онда решен и целокупан проблем о заштити и Београда и Земунa од ветрова уопште, пошто и иначе није ниуколико потребна нарочита заштита ни Београда ни Земунa од јужних ветрова, а тако исто ни од западних. Појас, пак, који се већ засађује око Београда и с тих страна остао би као врло важан објекат здравствени и украсни.

Но о овоме, нека се даље расправља опширније у овом одличном и иницијативном часопису Београда, који задивљује укусним својим издањима.

*) Треба питати у Расадишцу шибља и дрвећа Милована Милорадовића, у Јагодина, где је пре четири године изведено из семена неколико стотина таксодијума, који би требало да су сада одрасли и одиговани.

Баштенске колоније

Није ми познато да се о баштенским колонијама код нас у јавности писало, нити уопште да је било говора о овом предмету до данас. Тим већу осећам пријатност да овим излагањем скренем пажњу и нашој широј јавности на овако корисне тековине западних народа, нескривајући при том жељу да се и код нас оне одомаће.

С обзиром да је реч о ствари мало познатој почећу са дефиницијом: под баштенском колонијом подразумевамо естетично ограђени (мрежом, филаретама, живом оградом, комплекс земљишта на периферији насеља, 2 до 25 хек. у простору, који је подељен на низ баштица величине 250—400 кв. мет. Баштице су одељене стазама, које воде ка централном делу земљишта, где се налази деције игралиште са другим заједничким потребама. Свака баштица је прописно ограђена и има свој ладњак. Цео простор се третира као јавно шеталиште, са изузетком ограђених површина на којима закупци уживају искључиво право искоришћавања.

Идеал је сваког радног човека, било материјалног или духовног, породична кућица са украсном баштицом и градином. Оваква физичка јединица истовремено је најприроднија и најбоља компонента данашњег савременог друштва. Нажалост, овај идеал мало ко може постићи у ужем реону великих вароши, где је изградња породичних кућица са баштицама у главном искључена. Већина је принуђена да са својом породицом, децом, станује у загушљивим, мрачним великоварошким зградама, без довољно сунца, ваздуха, зеленила и скоро без икаквог или у најбољем случају недовољног додира са природом. Овај додир са природом великоварошког становништва не треба никад сасвим да прекине, јер из њега се стварају најблагородније људске особине.

Оснивањем баштенских колонија на периферији насеља може се најлакше помоћи овој већини великоварошана, и њихова невоља знатно ублажити. Животне прилике велеградског становништва са свима својим по здравље убитачним условима, јављају се у првом реду као резултат пренасељености. Отуда и разни покрети да се овој тенденцији (урбанизма), која је у последње време узела велике размере, противустане или да се њено разорно дејство на организам ублажи евентуално и заустави. Један од тих покрета је и осни-

вање баштенских колонија на периферији великих и индустријских насеља. Баштице ових колонија дају могућност појединим радним слојевима градског становништва, да после дневног рада, а недељом и празником по цео дан, уместо потуцања по кафанама и томе слично, проведу слободно време на чистом ваздуху, радећи у својим баштицама и да баш у овом раду нађу одмора и задовољства, јер је он толико различит од осталог њиховог дневног труда и напора. Овај рад, који условљује кретање у природи и директан додир са њом, не да се ничим надокнадити. Тако на пример: фабрички радник који проведе цео дан у близини хуке мотора налази овде у тишини и миру природе најбољи одмор, чиновник који је затворен у загушљивој канцеларији, занатлија који је прикован у радионици пуној залаха, могу се надисати до миле воље свежег ваздуха. На овај начин сав тај радни staleж оспособљава се да своју дужност још боље и успешније врши.

Највеће пак користи од ових баштица имају великоварошка деца, јер она не могу бити здрава и весела, познавајући сушце само са загушљивих градских улица и тамних дворишта. Слободно кретање на сунцу и здравом ваздуху највише доприноси њиховом телесном развићу, а директан контакт са природом развија и њихове душевне особине. Деца имају овде прилике да се науче познавати природу, а с тим у вези и волети је.

* * *

Тако уобичајене на Западу, на периферији великих градских насеља, код нас баштенске колоније још непостоје. Нарочито за време рата, као и првих година после рата, оне су се јако размножиле и цео покрет око оснивања баштенских колонија или т.зв. породичних башта, узео је нечуване размере. Из овога би се дало закључити да су оне претежило продукат тешких времена и оскудица и да нема разлога за њихово оснивање и ширење у доба благостања и изобиља или у доба аграрне хиперпродукције. Неоспорно је да су ове баштице у погледу исхране за време рата играле велику улогу, али околност да њихов број и данас непрекидно расте сведочи, да поред економског, оне имају још и други — социјални и здравствени значај.

Оснивач и поборник овога покрета у Немачкој, лајпцишки лекар, Данијел Шребер,

није се руководио економским разлозима у своме учењу, већ су то били чисто социјални обзираи и хумани мотиви, који су му давали потстрека у његовој пропаганди. Чињеница да су ове баште искључиви атрибут велико-парошких насеобина, иде у прилог предњем тврђењу.

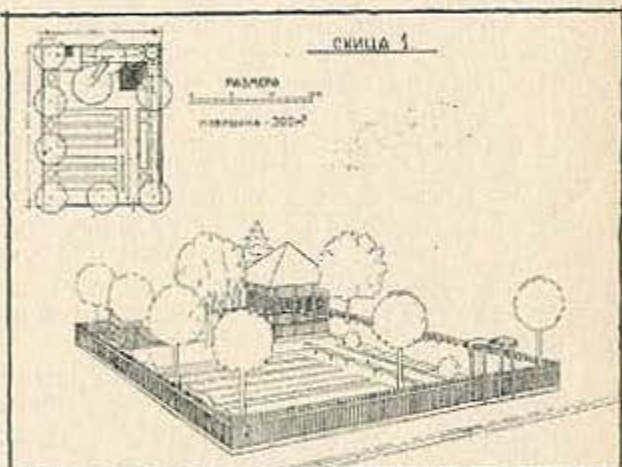
Ако пак ратно доба значи и доба коњу-туре за њихово оснивање и множење, то се има захвалити само тој срећној околности, што се дају лако трансформирати из социјалне у економске јединице т.ј. из чисто за-бавне (васпитне) у искључиво продуктивне (повртарске) баште. Међутим ово је још један разлог више да се њихово ширење и у доба мира фаворизира.

Као што је већ речено, код нас баштен-ске колоније још непостоје. Узрок у томе лежи што смо ми земља аграрна и до сада нисмо имали великих или претежно индустријских насеља. Ипак сам мишљења да је и код нас погодан моменат да се са реализаци-јом овог покрета отпочне, специјално у слу-чају Београда, који у том погледу треба да предњачи и служи као пример осталим већим градовима и индустријским центрима у земљи.

Сам покрет баштенских колонија датира још од почетка прошлог столећа и нарочи-тог маха је узео у земљама средње Европе. Велики градови су често опкољени овим ко-лонијама. Тако на пр. Берлин има преко 60.000 породичних баштица, нерачунајући ту башти-це при обитељи, док је још 1921 год. 70.000 бечких породица обрађивало, у првом реду задовољства и здравља ради, преко 22.000.000 кв. мет. земљишта. Вредност баштенских про-дуката изнела је и. пр. те године око 2 1/2 милијарде круна, а резултат је био повећан још и гајењем живине и зечева помоћу от-падака баштенских производа. На овај начин одгајено је 250.000 зечева и 270.000 ком. жи-вине, док је продукција јаја достигла цифру од 16.000.000 комада. Осим тога 7.000 коза дало је преко 1 милион литара млека. Све ове бројке јасно говоре о економском значају овог покрета, али ма колико импоновале ове цифре, оне никада немогу превазићи онај други, социјални значај и његово благотвор-но дејство о чему је у почетку било изла-гања.

Релативно исто стање је и код градова по другим европским земљама, у коме реду наша отаџбина чини нежељени изузетак. Ин-дустрације ради наредњу следећи случај: у Пољ-ској овај покрет се гасио тек после рата, када су Пољаци добили своју самосталност. Међутим, он је ипак за ово кратко време до-стигао такве размере да је Међународни Са-вез Баштенских Колонија, у знаку пажње и своје благонаклоности према своме члану, Пољском Централном Савезу Баштенских Ко-лонија, желећи да ода признање за његов ин-тензиван рад и постигнуте резултате, — ре-

шио да одржи свој конгрес у 1930 год. у По-знању. Пољски савез међутим са своје стране искористио је ову прилику да приреди у дане конгреса изложбу баштенских производа сво-јих многобројних колонија. Осим тога По-љаци су хтели да искористе ову прилику ра-ди манифестације свесловенске солидарности и заједничког репрезентовања пред другим народима у погледу културног деловања и на овом пољу. У том циљу, много раније пред изложбу послали су два своја делегата (јед-ног инспектора Министарства Социјалне По-литике из Варшаве, и шефа Отсека за пар-кове у Познању) да обиђу веће градове сло-венских земаља и поред упознавања са одно-сним приликама у дотичним местима уруче и свој позив ради учешћа на овом конгресу. Дошли су природно и у Београд, где су били упућени к мени. Колико је пак било њихово

изненађење кад су дознали да код нас не само да не постоји организовани баштенски покрет, већ да уопште и нема баштенских ко-лонија. Узалуд су били моји покушаји убе-ђивања да је нас рат омео у томе, да Бео-град по самој структури својој нема потребе за установама ове врсте итд. итд. То ми је и дало непосредног повода за размишљање о могућности оснивања баштенских колонија код нас.

Интересантно је истаћи да ни у Енгле-ској нема много баштенских колонија, где би се сходно менталитету самог народа њихов просперитет дао лако разумети. Поред тога овде има много великих и индустријских на-сеља, што је у ствари први услов за развиће баштенских колонија. Па ипак оне су у овој земљи сасвим ретке. Али ово се да у потпу-ности објаснити тиме, што је код Енглеза стваран покрет за изградњу градова у зеле-нилу (garden-cities), те према томе није се ни осећала потреба за оснивањем баштенских ко-лонија. И у истини има много аналогije из-међу градова у зеленилу и баштенских коло-нија. Пре свега оба покрета се јављају као резултат учења Ж.-Ж. Русо-а и Л. Н. Толсто-

ја. И један и други су у духу лозинке „Натраг у природу“! и оба представљају савремене методе станбене реформе и хигијенскијег становања. Само док први потпуно решава проблем пренасељености, докле други само одстрањује, односно ублажује невоље које из тога проистичу.

Савремене бабилонске конгломерације у виду велеградских насеља пружају максимум штетних услова по здравље својих чланова. Није чудо да се увидела потреба да је таквом стању ствари потребно противустати. Ховорд решава станбени проблем у погледу здравственом, дајући својим насељима истовремено и карактер економске заједнице. Али није им успео дати обележје економичности. Као доказ овоме служи околност да су се насеља по Ховордовом образцу изграђивала у већој мери само код најбогатијих народа (Енглеска, Америка), док код мањих (Чешка, Аустрија) брзо се одустало од ове изградње или у најбољу руку она се свела на најмању меру.

У неодрживој тежњи за реформом становања тражило се решење и у финансијском погледу изводљиво. И зато као компензација за обраде по систему garden-city, које су скопчане са знатним трошковима, код сиромашнијих општина оснивање су баитенске колоније. У ствари оне значе компромис између савремене тежње великоварошана за бољим становањем и расположивих новчаних средстава.

Индустријски и трговачки развој градова у минулом столећу проузроковао је, с једне стране све већи прилив сеоског становништва у вароши, док с друге стране грађевинска делатност и ако интензивна, није могла у пуној мери задовољити потребе. Природно је да је ова пренасељеност још више погоршава и без тога очајне станбене прилике. — Услед несразмерног пораста вредности земљишта штедело се при грађењу у простору и то на рачун светлости и ваздуха, а на пуну уштрб људског здравља. Никакви грађевински прописи ту нису помогли. На месту дворишта и вртова ницали су читави квартави т.зв. Миетскасернен (касарне под најам) — легла туберкулозе и других болести. На другој страни све већа моторизација саобраћаја гушила је и без тога већ загушљиву варошску атмосферу. Рат је још више у овом смислу погоршавао животне прилике великоварошана. Цивилизација се и сведе показала као мач са две оштрице. Кобне последице највише су осетили деца, а т.зв. варошки сталеж — виша друштвена формација, која има неоспорно највећих заслуга за савремену културу, почела је показивати несумњиве знаке декаденције. Животни услови великоварошана из основа су промењени, а неповољни фактори утицали су тако снажно, да се почео и организам морфолошки мењати и то у правцу мање резистентности. Из ове

средине рађале су се генерације алкохолчара и редови сталних незадовољника против сваког друштвеног поретка. Не претставља ли овај елемент баласт за друштво, који се јавља у крајњој линији као последица нехигијенске, сувише једностране и материјалистичке изградње градова?

Социолози и економичари увиђали су опасност од пренаглог пораста градова и упозоравали на све немиле последице овога процеса. Као реакција на све ово појављује се низ техничких мера које су тежиле побољшању животних услова и станбених прилика у великим насељима. Тако, поред електрификације прилазних делова жељезничких пруга, забрањује се изградња фабрика у самом насељу, а на другој страни појављују се стремљења да се створи што већа зелено обрађена површина у самом насељу и његовој околини. Нарочито у модерној архитектури овај је принцип дошао до свог пуног изражаја, а методе савременог уређења градова почеле су се на свима пољима грађевинске делатности ригорозно примењивати. Тако је урбанизам славио свој триумф.

Међутим, све ове мере које су тежиле асанацији градова показале су се у многим случајевима — услед већ тешких постојећих прилика — као недовољне, а често пута као уопште неприменљиве. Стога се и јавља крајем прошлог столећа покрет за оснивање градова у зеленилу вртова и паркова и враћања ка природи, јер другог излаза није било да се смањи проклетство туберкулозног пакла.

Ховорд решава станбено питање у погледу здравственом, техничком, социјалном и економском, али не и у погледу финансијском. Нарочито за сиромашније општине Ховордов идеал је био недостижним. Његово решење намеће заједници несразмерно велике обавезе према изворима прихода. Километража општинских инсталација, управо величина комуналних инвестиција је овде у обрнутој сразмери према броју становника, те на разлику од обичне изградње насеља овај неповољни однос је овде јаче изражен. Према томе, Ховордовом учењу следеју само финансијски јачи. Онај пак елемент ради који су ове реформе и предлагане најмање је осетио благодети Ховордовог учења. Тако фабрички радник, занатлија, чиновник и даље, после напорног рада у загушљивим просторијама, враћа се кући у исто тако загушљиве „касарне под најам“. Осмочасовно радно време омогућило је, међутим, радном елементу, да после дневног труда проведе извесно време на свежем ваздуху. Неколико часова седења у варошком парку не може се сравнити са слободним кретањем у баитици. Нарочито за децу ово важи још у јачој мери. Осим тога директним додиром са природом и радом у њој, човек се васпитава не само физички већ и душевно. Силом прилика изоло-

ван од ње, он је благодарећи овом додиру боље упознаје и више воли.

Увидевши све ово, на Западу су почели са великом акцијом око оснивања баштенских колонија. Благодарећи овом покрету, баштице су престале да буду привилегија богатих класа, и ницале су околo великих вароши као печурке. Рат и његове последице још више су убрзале њихово развиће.

Енглези, доследни Ховордовој идеологији, кад су осетили опасност од последица пренасељености Лондона и других великих вароши, подижу градове у зеленилу, један за другим. Тако постају по Ховордовом узору Лечворт, Хемпстид, Порт-Санлајт, Харборн и т. д.

И ако нека од ових насеља нису изграђена онако, како је то Ховорд замишљао, те им недостаје један део његовог принципа, ипак сва она без изузетка представљају најидеалиније решење станбене реформе и здравог становања уопште. Тако на пр. Хемпстид на разлику од Лечворта и др. и ако није изграђен на економској основи т. ј. насељавање се не јавља овде као резултанта изниклих предузећа (фабрика, трговина и т. д.) већ просто као тежња здравијег становања, ипак оно као тип насеља има свој значај, јер у крајњој линији значи неоспорни социјални бољитак.

На континенту немамо много оваквих самосталних градова у зеленилу, зато нису ретке сличне обраде у непосредној близини великих центара, где се јављају као периферијска насеља која, узгред буди речено, немају ничег заједничког са нашим Јатаган-Малама и не представљају легло епидемија и опасности за матични град, већ обратно замењују заштитни зелени појас служећи главној насеобини као резервоари свежег ваздуха.

У осталим европским земљама баштенски покрет узео је различите форме и димензије, негде мање негде веће, а у појединим крајевима покрет је огроман, свеопшти.

У Данској пример само у околини вароши *Кодањ* има преко 10 000 породичних баштица. Начин оснивања баштенских колонија је следећи: у име чланова удружење узме у закуп од општине потребно земљиште, побрине се за оградавање, водовод и парцелишући цео простор на једнаке делове издаје исте у пазакуп појединим члановима. У свима баштицама изграђени су ладњаци према жељи закупца односно пазакупца. У сваком ладњаку инсталирана је електрика тако да се може јело подгрејати и кафа или чај спремити. Интересантно је да у данима државних празника сваки ладњак је украшен националном заставом. За децу је чаро-чито резервисано игралиште са атракционим и гимнастичким справама. По уређењу данске баштице предњаче. Већином су украсне, док

само мањи део резервисан је за поврће. За време рата, када се је и у овој земљи осетио недостатак у исхрани, ове баштице су добиле претежно апровизациони карактер. Иначе поред цвећа и поврћа, негује се у њима и ситно воће као јагоде, малине, рибизле итд.

У Немачкој покрет датира још од 1820 год. када је варош Кил дала у закуп својим грађанима земљиште ради саћења воћа и поврћа. Да би олакшала економисања почетника, Општина је тек у трећој години почела са наплаћивањем закупа. Данас цела покрајина Холштајн у погледу аграрне продукције бави се претежно вртарством. Услови су за ову грану пољопривредне производње нарочито повољни. 1901 године варош Кил је имала већ 2.509 оваквих баштица по 420 кв. мет., док 1912 год. ова се цифра попела на 10 090. Данас Немачка броји 407.000 породичних баштица. Највеће заслуге за овај покрет, као што смо већ споменули, имао је Д-р Шребер.

Развиће овога покрета ширило се веома брзо на бази удруживања, тако да сада поједина већа друштва издају и своје часописе. Осим тога покрет је био фаворизиран разним одредбама које су дошле до изражаја и у кодификацији. Тако на пр. општине су дужне резервисати одговарајући простор и за баштенске колоније. Он улази као саставни део зеленог заштитног појаса вароши, јер по природи својој баштенске колоније врше исту заштитну функцију, с том разликом што се на овај начин знатно растеређују општинске финансије, па чак шта више ствара се и нов извор комуналних прихода од закупа земљишта. Благодарећи томе данас Берлин, Дрезден, Лајпциг, Хамбург, Кил и др. веће вароши изобилују Шреберовим баштама.

У Француској и Америци баштенски покрет је организован на филантропској основи. И нашој широкој јавности позната су из дневних листова на пр. Фордова настојања у том правцу.

У Аустрији, нарочито у околини Беча, покрет је веома развијен. Специјално за време рата он је био форсиран. Тако је изникло један посебан тип ових баштица зв. *Kriegsgemüsegärten* (ратне повртарске градине), које су силом прилика имале велики апровизациони значај, али им је недостајао здравствени, естетски и културни део њиховог задатка. У недостатку земљишта колоније су се често задовољиле и са најгором земљом, где никаква друга култура не би се дала применити. Али и на оваквом терену благодарећи ентузијазму колониста, оне су показивале добре резултате. Општина их у сваком погледу помаже те и у свом буџету предвиђа потпору за оснивање баштенских колонија, а поред издавања земљишта у закуп под повољним условима, снабдева колонисте расадом, дрвцем, семеном, узајмљује им алат, подиже водовод и ограђује земљиште. Осим

тога сваке године у циљу унапређивања покрета, приређују се под протекторатом општине, изложбе вртарских производа баштенских колонија.

У Чешкој је покрет схваћен као пропаганда за оснивање градова у зеленилу и нарочито је фаворизиран свуда тамо где је изградња ових искључена. Организован је као и све остало у овој земљи на чисто задружној основи, јер постоји једна оригинална карактеристика за овај народ која вели: „Где су два Чеха ту мора бити барем три друштва“. Тако постоје удружења породичних баштица железничара, општинских службеника, банкарских чиновника, државних пензионера и т. д. и т. д. Сва су ова удружења спојена у један централни земаљски савез који има задатак да оснива нове и одржава постојеће колоније, да уједињује поједина друштва и заступа њихове интересе у правном, социјалном и економском погледу, да приређује предавања, стручне курсеве за гајење и искоришћавање поврћа, воћа и др. Даље да приређује изложбе, забаве и екскурзије, и издаје стручне часописе.

У свима овим земаљама покрет је схваћен као потреба за асанацију данашњих прилика које владају у варошима изграђеним на погрешним основама, као бој против туберкулозе, алкохола и као уопште средство против свих невоља специфично великоварошких. Јер ово је бољи начин да се противустане свим тим невољама него ли разне друге хигијенске мере и потхвати који су често пута скопчани са великим издацима, а могу евентуално добити значење само једне задоштеле и илузорне хуманости.

ОСНИВАЊЕ БАШТЕНСКИХ КОЛОНИЈА И ИЗГРАДЊА ПОЈЕДИНИХ БАШТИЦА

За оснивање колонија најповољније је време јесен или пролеће.

При избору земљишта на коме се колонија има подићи обраћамо пажњу да је изабрана површина окренута југу, заштићена од јакних ветрова, а место приступачно, евентуално близо превозних средстава. Исто тако главни услов је да у близини има довољно воде, па било то из потока, реке или водовода. Неравиност терена не сме нам бити разлог да од избора одустанемо, јер се она лако да отстранити сходном диспозицијом и земљаним радовима који предстоје. Још мање неправилан облик површине земљишта, који се поред свих недостатака вештим парцелисањем и спретним решењем ситуационе основе, може ипак целисходно уредити.

Према изабраном терену изради се ситуациони план, водећи рачуна и о естетичном изгледу колоније као целине. Пројекат треба да предвиди добар распоред путева и стаза, опште потребе и дечије игралиште. Главни је

притом штедети са простором како би остало што више места за саћење. Зато главне путеве предвиђамо 1.50—2 метра ширине, тако да омогуће и колски прилаз, док споредне стазе свега 60—80 см. По главним путевима као и на границама колоније, сади се дрво, ред, што знатно доприноси лепшем изгледу целокупног објекта. Цео простор је потребно оградити, водећи рачуна при том о естетичности оградe. Поред оградe од жице или жичане мреже садимо и живу ограду. Ова последња не само да доприноси лепшем изгледу већ служи и као заштита од ветрова, а пружа гостопримство и птицама.

Цео пак простор испарцелишемо на поједине баштице које могу бити једне или највише две разне величине. Поједине баштице ограђују се сасвим лако оградом, понајчешће живим плотом. У свакој баштици подигне се ладњак који обично бива пласиран у једном углу.

Даља изградња баштица спада у надлежност њихових закупца. Ту не може бити шаблонизирања, већ ово уређење треба да буде израз укуса и потребе појединаца. У прилогу (слика бр. 1) је илустрација једног таквог уређења. Решења су многобројна и зависе да ли ће се сопственик посветити култивисању цвећа, поврћа, воћа или све заједно. Даље, дозвољено му је и гајење живине и зечева. Осим тога неговање пчела се много препоручује. Као што је већ наглашено за колонију, једно од најбиталијних питања је снабдевање водом. За заливање биљака је много боља вода из река или потока, док изворска мање је погодна за овај циљ.

Исто тако неизбежан додатак баштици је ладњак. Он треба да буде саграђен укусно, у противном поквари цео утисак баштице. У сваком случају не сме да буде сувише велики и масиван већ лак и ваздушан и унаоколо засађен пузавицама. Служи за одмарање и склониште за време кише, као и за чување алата и других потребних предмета. Већ сам начин његове изградње треба да претставља виртуозност у економисању са материјалом, пружајући истовремено максимум могућности за рационално искоришћавање простора.

Штедња са простором и рационално економисање омогућује закупца да култивира и на релативно малој површини многобројно поврће, цвеће, ситно и крупно воће, као и да гаји живину и пчеле. Богатство и разнообразност природе може да буде заступљена и на малом парчету земље и све овде зависи од умешности произвођача. Благодарећи пак заједници, они који су мање искусни у том погледу, увек имају прилике да се поуче од стручнијих од себе.

Сваки члан баштенске колоније поред права и користи које има од ове заједнице мора да има и обзира односно дужности према друштву као целини. Тај однос је увек

регулисан правилником који предviђа све потребно, а нарочито оне мере које иду у прилог што лепшем изгледу колоније.

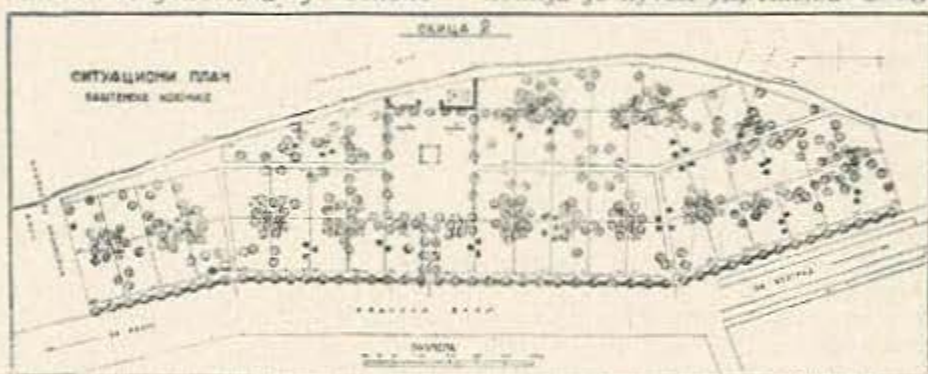
МОГУЋНОСТ ОСНИВАЊА БАШТЕНСКИХ КОЛОНИЈА КОД НАС И НАЧИН КОЈИ ТРЕБА У НАШЕМ СЛУЧАЈУ ПРИМЕНИТИ

Одмах у почетку потребно је подвући да су прилике за ширење баштенског покрета и код нас зреле. Великоварошке невоље и у Београду почињу се у јачој мери манифестовати, оне дакле већ постоје, а сваки даном биће их све више и више. Туберкулоза и друге сличне социјалне болести налазе ту веома широко поље за своје разорно дејство. Ово тим пре јер је код нас варошки staleж, с обзиром на зрело, једна релативно млада друштвена формација, те благодарећи нагло промењеним животним условима у осколо-

бити, јер установе ове врсте не одговарају културном нивоу, васпитању, па чак ни менталитету нашег варошког staleжа. У овој претпоставци има донекле и истине. Само што то не могу бити разлози да се не отпочне са ширењем овог покрета. То су све особине на које се може утицати, па према томе и мењати, као што и нужда закон мења.

Али баш с обзиром на ове особине потребна је двострука обазривост при избору начина за оснивање баштенских колонија код нас. За разлику од иностранства, начин о коме је реч треба прилагодити специфично нашим приликама и узети у обзир све локалне околности које могу бити од утицаја. У овом случају успех је осигуран, јер најзад и главни услов, потреба је ту.

Најидеалнији принцип оснивања ових колонија је путем удружења. Само што код нас

шком погледу, а с тим у вези и смањене отпорности, изложена је многобројним жртвама и губитцима. Ова нагла промена значи за људски организам исто што и пресађивање биљке без аклиматизације из једног краја у други, где владају сасвим различите климатолошке и уопште вегетационе прилике. У новој средини биљка, ако јој се не укаже специјална нега, прво време једва животи да би ускоро сасвим и угинула. Код варошана у нашем случају исто тако услед нагле промене животних услова, катастрофе су чешће само што се оне не појављују одмах код првог поколења, већ обично код другог, трећег и т. д. тако да се градски друштвени редови све више и више проређују. Јасно је да из овога резултира релативно много бржа него под обичним условима staleшка дегенерација, која је тим подмуклија јер је маскирана сталним приливом сеоског становништва у варош. Отула постоји код наше варошке друштвене формације, и ако младе, још јача чежња за природом и парчетом земље, него код западних народа. Овај нагон, и ако природан, није тако уочљив, јер је прикривен и латентан. Али као што је већ изложено, тим већи су разлози да му се удовољи.

Претпоставља се да оснивање баштенских колонија не би код нас у толикој мери просперирало, као што би то иначе могло

удруживање не би се дало са успехом применити, бар не у прво време. Ја мислим да од Општине треба да потекне иницијатива и она да узме све у своје руке барем у почетку, да се покрет не би профанисао, као што то обично бива. Могуће да је у прво време потребно и нешто јаче фаворизирање од стране Општине да би се доцније, кад се покрет развије, ово фаворизирање svelo на најнижњу меру. Оно је у осталом сасвим оправдано када је у питању једна социјална акција ове врсте. Тако се радило и на страни.

Што се тиче техничке реализације, ми имамо велике могућности у том погледу и ствар је, с те стране посматрана, невероватно лако изводљива. Нарочито примена спретног поступка унапред обезбеђује успех.

Тако, на пример, Општина треба да под извесним условима уступи за ову циљ један комплекс од 2—4 хектара. Ово уступање би важило на десет или више година. Изабрано земљиште да буде ближе воде и у саобраћајном погледу приступачно, па макар нешто и удаљеније на периферији. Не мари ако је терен нераван, а површина неправилног облика.

Ако је терен за сада још и потпуно неискоришћен — ледина, а према генералном плану резервисан за зелени појас, односно пошумљавање — ствар ће бити још перфек-

нија. Узмимо на пример оно парче земљишта преко Авалског пута код Вождовачке основне школе. Реч је само о делу који је за сада слободан, те није још пошумљен. Оно се простира до потока, а граничи са Авалским путем, Општинским расадником и пошумљеним делом, као што се из приложене ситуације (скица бр. 2) види. У погледу вегетационих услова место је одлично. Нешто мање је задовољавајуће по величини (2 хектара), али ипак за почетак довољно. Осим тога с друге стране пута, а позади Вождовачке основне школе, постоји ограђено школско земљиште које није потребно у целости за школске сврхе, већ се један приличан део може лако издвојити за породичне баштице.

Ово место има још и то пренућство, што је близу Општинског расадника и већ изграђене савске водоводне мреже за поливање. Осим тога земљишта су већ ограђена, тако да би издаци скопчани са подизањем оградe били избегнути.

Најважнија је пак та околност што су земљишта о којима је реч и по генералном плану резервисана као зелене варошке површине, те улазе у састав заштитног појаса. То значи сходно § 17. новог грађанског закона да се она не смеју насељавати, већ да се на њима имају одржавати постојеће и подизати нове шуме и зеленила, баште и вртови за цвеће или уопште резервисати за пољопривредну производњу, како у закону дословно гласи. Према приложеној скици цео простор је подељен на 55 породичних баштица од 260—300 кв. мет., тако да површина која се приводи вртарској култури износи 14.500 кв. мет. или око 0,8 целокупног земљишта. Остале пак 2 десетине резервисане су за опште потребе, путеве, игралишта и т. д.

После овако изложеног стања ствари покушајмо и рачунски да докажемо све користи које проистичу из оснивања баштенских колонија на оваквим земљиштима. Потребно је пре свега констатовати да су ова земљишта за сада не само неискоришћена, већ да она проузрокују општини извесне издатке (у овом случају око 500.—дин. годишње), а с обзиром на закон општина ће бити принуђена да у догледном времену учини и веће утrophе да би земљиште уредила, како би одговарало намени по генералном плану. Тако на пр. за пошумљавање 1 хектара потребно је утrophи око 6.000.—дин., што у нашем случају износи $2 \times 6.000 = 12.000$ дин.

Одржавање у првој години износи 10% првобитно инвестиране суме, док у свакој наредној по 2% и тако све до 11 године. Према томе целокупни трошкови око подизања шуме у овом случају изнели би 15.360.—дин. У случају паркирања ови трошкови би били знатно већи.

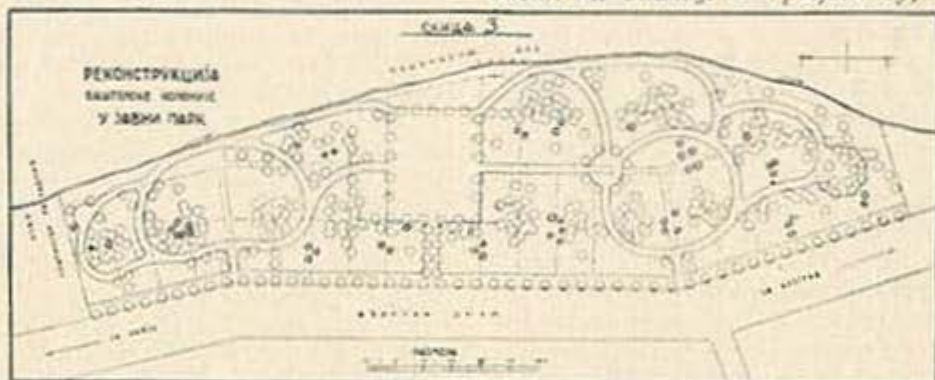
Оснивањем баштенске колоније на овом простору постигли би се много бољи резул-

тати како у погледу новчаном тако и у погледу квалитета шуме, апстрахујући при том економске користи, васпитно-здравствени значај и уопште социјални бољитак за извесан део београдских грађана т.ј. за закупце породичних баштица, које би они у периоду од 10 година од овог земљишта имали. За претварање ове ледине, од које Општина нема за сада никаквих прихода, у баштенску колонију потребно би било по предрачуноу око 48.800.—дин. и то за изградњу стаза, довода воде, дечијег игралишта, ладњака, ограда и т. д. искоришћујући при том и стари материјал кога има у великим количинама из логера. У накнаду за ову инвестицију општина би наплаћивала за сваку парцелу месечно закуп од свега 20.— динара, што чини годишње 240.—дин., а од целе колоније 13.200.—дин. У периоду од 10 година приход од ове закупнине би изнео 132.000.—дин. Овај период би се могао евентуално продужити и за 15 година, јер како се још сада могу предвидети прилике које ће владати у погледу развића и изградње овог дела Београда, то је овакав предлог сасвим оправдан. У сваком случају потреба исељавања колоније не би се раније указала. У овом последњем случају приход од закупнине би се попео на 198.000 дин. Поред плаћања месечне кирије од 20.—дин., што је с обзиром на све користи и уживања које објекат може закупцу пружити, веома незнатно, закупца би се обавезао да засади на својој парцели 5—7 садница украсног (парковског) дрвећа, према томе како су у плану шрафирањем означене, и да ове саднице негују до истека закупног рока. Још одмах морам истаћи да овакав распоред дрвећа како је у плану предвиђен није случајан. Као што се из приложеног обрасца (скица 3) реконструкције баштенске колоније у варошки парк види, њихова је садња тако предвиђена да одговара сађењу и груписању дрвећа у јавном парку. Ове би саднице закупца добио бесплатно из општ. расадника на реверс. Нему би оне већ у другој, најдаље трећој години пружиле хладовину за уживање и одмарање. По истеку закупног периода од 10 односно 15 г. ове би младице већ одрасле у велико дрвеће, тако да би после евакуације колоније остало на лицу места довољно зеленила. Пошто је таково дрвеће сађено по напред утврђеном плану, то би се ослобођено земљиште дало лако претворити у јавно шеталиште са већ одраслим (готовим) зеленилом. Ово би у ствари била реконструкција баштенске колоније у јавни парк.

Остали инвентар (ладњаци, ограда, ситно растиње и т. д.) који није дотрајао, искористио би се евентуално за оснивање нове колоније, сада већ даље ка периферији где владају прилике аналогне онима које су биле на овом месту пре 10 односно 15 година. Ово сађење великог дрвећа морало би бити пред-

виђено, јер услед релативне краткоће закупног времена, садња крупног воћа била би донекле искључена, те би колонистима потребну хладовину само ово дрвеће пружио. Поред ове обавезе која у ствари претставља једну пријатну дужност, закупца би морао у својој баштици одржавати примерну чистоћу и тако је обрађивати да она допринесе естетичном изгледу целе колоније. То је у осталом и у његовом интересу.

Што се тиче утрошене воде, она би се ипак могла паушално, т.ј. цео износ би се поделио на равне делове између колониста. Оваква расподела терета би давала потстрека мање марљивим колонистима да добро заливају своје и општинско растине. Вода би се пак имала продавати по знатно сниженим ценама, јер поред чисте рачунице, Општина не би смела никад да заборави на социјални значај целог овог потхвата.

Осим тога Општина би могла продавати колонистима по режијској цени коштања или са малом зарадом потребан расад и стајско ђубре из својих расадника, односно возног парка. И овде долази у обзир близина општинског расадника из које проистичу и многа друга преимућства. Тако на пр. Општина би могла да даје на послугу колонистима и потребан алат. Свако помагање колониста од стране Општине, које није скончано са специјалним издацима, било би на свом месту.

У погледу административне организације и контроле овог покрета, не би били потребни никакви трошкови осим нешто мало писаћег материјала, јер Отсек за паркове и пошумљавање у стању је да прими овај посао на себе, и да га одмах приведе у дело. Пожељно би било да у редовима колониста буду заступљени сви сталежи варошког становништва без разлике, а првенствено оне породице које немају својих башта и дворишта, а обдарене су многобројном децом. Прва колонија могла би бити резервисана искључиво за општинске службенике и чиновнике свих категорија. Овакав поступак био би донекле правдан и околношћу што би Општина могла на овај начин имати и применити већу контролу над колонистима. То је, међутим, с обзиром да је покрет код нас још непознат

и да би оснивање ове колоније био први покушај у том правцу, од велике важности за успех баштенске идеологије. Доцније би се он знатно раширио, те би примеру Београдске Општине следовале и друге самоуправе у земљи, а и држава би код својих службеника, специјално код великих својих предузећа потпомагала оснивање ових колонија. Нарочити значај би оне имале код железничког особља, где у примитивним облицима и у малим размерама нешто слично већ постоји, даље код монополских установа и свуда тамо где је радном свету, услед природе њиховог нездравог занимања, потребно дати могућности да обрађује парче земље и тако у форми споредног — комплиментарног занимања, дође у поновни додир са природом.

У војсци на пр. постоје т. зв. пуковске баште, које поред материјалног имају и свој васпитни значај. У грађанству, међутим, по-

стоје много веће могућности да се баштенски рад организује, па ипак досада није код нас ништа колективно предузето у том смислу.

У цифрама резимирано долази се до следећег закључка:

Општина би од ових 2 хек. свога земљишта имала бруто прихода 198.000.— дин. Кад се од овог одузме инвестиција за оснивање колоније 48.800.— дин. смањена са износом инвестиција коју би иначе општина по генералном плану имала да учини за пошумљавање (15.360.— дин.) а повећана трошковима око надзора и администрације колоније (15 год. по 200.— дин.) долази се до чистог прихода. Аритметички изражено то би изгледало овако: $198.000. - (48.800. - 15.360.) = 15 \times 200 = 161.560$ нерачунајући при том амортизацију, интерес на интерес и др. што би у овом случају још више ишло у прилог Општине. Али опет да нагласимо да су ове цифре у ствари безначајне у сравању са социјалним бољитком који из свега овога произлази. Сличан поступак дао би се применити и на осталим општинским земљиштима која по генералном плану улазе у састав заштитног појаса, а која ће иначе засада и још за дуго време остати апсолутно неискоришћена. Тако уместо расхода од 7.680.— дин. Општина би имала чистог прихода 80.780.—

дин. по 1 хек. Сва ова земљишта имају више или мање повољних услова за оснивање баштенских колонија, те према томе даваће веће или мање резултате али увек довољне да и рачунски оправдају предложено трансформирање. Узмемо на пр. општинско земљиште на Макишу код Белих Вода. Култивисањем ова земљишта иначе мочварна, претворила би се у приносне парцеле, а истовремено могли би се искористити и водени отпатци од филтрације општинског водовода, који за сада стварају нездраве баре. На овај начин допринело би се асанацији целог краја. Исто тако велики општински, па и државни комплекси, поред Саве и Дунава, који деценијама леже неискористишени, могли би се врло брзо претворити у баштенске колоније па макар и краћег трајања. Јер чим изникне нека друга варошка потреба, ове колоније је лако преселити на удаљенија места. Али у овом случају оне би претстављале и решење борбе против комараца и других штетних инсеката као и уопште асанациона средства у сваком погледу. По којој логици требају сва та земљишта годинама да остану неискористишени, нарочито кад је у питању здравље београдског становништва? Није ваљда разлог тај, што су општинска или државна? Њиховом искористићавању путем баштенских колонија треба што пре приступити, па макар оно имало и сасвим привремено обележје.

Из свега изложеног назиру се многостране користи од покрета за који се ми овде залажемо. Те користи нису проблематичне већ доказане. Говори се једнако и предузимају потребне мере ради сузбијања кризе на

селу, као да по варошима она не постоји! Баш ово и овакво стање даје нам повода да размишљамо о свима могућим средствима за њено сузбијање по варошким центрима. И као што свако зло има своје добро, тако и ова тешка времена најпогоднија су за подузимање и ширење корисних потхвата од општег социјалног значаја, као што је на пр. оснивање баштенских колонија. Најзад да закључимо: ове колоније би биле у извесној мери расадници здравља и културе, а служиле би и за унапређење вртарства, повртарства, цвећарства, воћарства, живинарства и гајења других ситних животиња (коза, зечева). Све би се то збивало на бази аматерства, уз велико учешће радног света и баш у томе се и састоји значај баштенских колонија и тајна њиховог великог успеха.

Београд специјално има још један разлог више да потпомаже ширење овог покрета, јер поред општих користи о којима је овде било излагања, он би посредно и непосредно допринео и решавању најкрупнијег проблема наше престонице, а на име спречавању прекомерног подизања вароши у ширину, као и изграђивања многобројних накарадних и нехигијенских насеља по типу Јатаган-Мале. Јер без устезања можемо рећи да 90% од свих невоља које Београд има, проистичу баш из овог неповољног односа. У њему треба тражити и узроке скупове и свих других недаћа које постоје, а од којих ће београдско становништво још дуги низ година трпети ако себи не помогне средствима за која се овде залажемо или њима сличним.

Београдско занатство

I

Човек не задовољава своје потребе увек на исти начин. При том, по самој својој природи човек је упућен на то да развија о ономе шта ради. Свакоме раду посвећује извесну пажњу, јер ни један рад није механички обављен. Тако је његов рад у сталној еволуцији, у непрекидном покрету. Тај покрет је мењао и њега самога, у погледу његових жеља, његових потреба. Човек пре сто година — да не идемо даље — имао је друге обичаје, друге манире, други укус, живео, једном речју, другим животом. Тако је коло живота у сталном покрету. Да ли се брже или спорије окреће, говори о јачем или слабијем напредовању човечанства.

У тој еволуцији која се појављује и на привредном пољу, занат је претеча данашње техничке усавршености. Али то није једина заслуга заната. Он је и у култу човека играо видну улогу. Занатлија је владао — а то мора и данас — укусом свога потрошача. Он му је стално додавао нове објекте којима је овај гасио жељу својих потреба. Занат је био један од покретача еволуције света, а и данас, иако је његова улога много ослабила, он подмирује знатан део људских потреба.

Београд је пре свега био привредни центар. У Средњем веку онај који је владао Београдом, имао је у својим рукама и византиско-европску трговину¹⁾. Тај његов значај није се ни мало променио ни у новом веку.

Али, колико год је Београд био централна тачка трговачког промета између једне и друге стране коју одваја Дунав, толико је он био срце и занатства свих крајева данашње Србије — кад се ова ослободила туђинског господарства. У Београду је била сконцентрисана моћ еснафа. Ту су се стварале младе силе, који су се после ширили по целој земљи; једном речју, Београд је био средиште занатства сваколикне Србије.

Занатство има за историју Србије један нарочити значај. Како је у политичком и у привредном погледу наша држава млада и неразвијена јер је тек пре једног столећа појавила свој живот, то је било немогуће да култура, која је постојала у другим напреднијим земљама, продре у ове крајеве неком нарочитом брзином. Ту је требао да се пређе пут, који су неминовно прешли и други народи,

са том разликом што се могло пре 100 година да за извесне ствари лакше нађе учитеља, него пре 300 година. У томе напредовању занатство је било и ако не једино, а оно најважије. Занатлија је био скоро једини прерађивач тадашње Србије. Својом свршеном еснафском организацијом, он је могао да у потпуности задовољи потребама целе земље. Из села у село, из вароши у варош, занатлија је носио своје производе или је ту и сам радио. На тај начин он је био и главна спојница између села и вароши. Зато многи називају занатлију носiocем наше националне идеје

II

У Београду еснаф је имао скоро сву власт. Заправо, према неким забелешкама, еснаф је сачињавао Београдско „общество“²⁾. Они су се бринули о цркви, о школи, о сиротињи, одлучивали у свима питањима Београда. Кнез Милош преко трговаца и занатлија саопштава своје наредбе³⁾. 24 августа 1824 године београдски еснафи сакупљени на њиховом земаљском магистрату изабирају Николу Дану, који ће заступати варошке београдске послове, што је и Кнез Милош потврдио. Колико је признање уживао еснаф код Кнез Милоша, сведочи његова наредба од 27 марта 1836 године којом он наређује Кмету београдском да „кмет свагда у добром споразуменију с еснафом буде, и с овима свагда дела своја совершује“, или где он наређује полицији у Београду, да „што се тиче еснафа и њихових приреза, у то се мешати немојте, већ свршете само дела полицијана“.

Београд је имао најбоље развијено занатство. Сваки је занат имао свој еснаф. Како је у другим градовима, а на селу још мање, занатство било слабије развијено и неорганизовано, то је београдски занатлија држао у својим рукама сву моћ на томе пољу. У њему се израђивала роба за целу земљу, из њега су се слали мајстори, кад год је то требало, по свима крајевима. У Београду су еснафи најбоље чували своје традиције. Ту је он имао највећу моћ не само за време Кнеза Милоша, него и за време Турака.

За време Турака занатом се у варошима није могао бавити сваки. Турци су имали привилегије за многе занате. Тако је једино Тур-

¹⁾ Др. Тих. Р. Ђорђевић — Архивска грађа за занате и еснафе у Србији у X III.

²⁾ Др. Ђорђевић — Архивска грађа стр. 85.

³⁾ Годишњеница Н. Чулића — књ. XXI стр. 20.

чин могао бити: сарач, казас, табак налбанта, док су Срби били: терзије, туфекчије, ретко берберин, папуџија и друго.¹⁾ И сељак се бавио занатом. Тако су они за своје потребе ретко кад силазили у варош, осим по сѐ, мало гвоздених израђевина, алата и других ствари. После ослобођења Срби се баве свима пословима заната. Занатлије са села, који се на селу бавио занатом као својим споредним занимањем, долази у варош, и ту преузима посао који су радили Турци. Одласком Турака, наступиле су, поред национализованих заната, и друге његове реформе. Турци су били главни потрошачи онога што се за њихова времена израђивало. Срби нису могли наставити њихов рад, него су морали да се донекле придржавају рада и израде, која је била у селу. Упоредо са тиме појављују се и нови занати, као пекар, књиговезац, звоноливац, шнајдер. Према Ђорђевићу стање Београдског еснафа било је:

	1825 (број чланова еснафа-мајстора)	1836 (број еснафских мајстора без Јевреја)
терзијски	90	73
болтаџијски	87	76
механијски	85	115
бакалски	60	61
ћурчијски	40	30
абацијски	39	51
папуџијски	38	29
дунђерски	27	47
магаџијски	25	49
касапски	18	21
калпакчијски	14	8
симиџијски	12	12
баштованџијски	12	20
јогурџијски	10	6
осталих заната	70	266
Свега:	637	864

Како се види у време од једанаест година наступила је јака промена. Са 637 број мајстора се пење на 864 — не рачунајући Јевреје и Гроцко, што значи да се њихов број повећао за више од 30%. Број врега заната са 26 пење се на 50, што је још већа разлика него код броја мајстора.

Интересантно је, да се међу нееснафске занате рачунају и сами трговци, који се у статистици појављује под засебном рубриком. Даље, комисионери, шпекуланти, учитељи, писари, секретари, слуге, пандури, кочијаш и т. д. То нам доказује да је појам заната био веома раширени, и да је то био један општи народни израз за оне који привређују, изузимајући сељака.

III

Да би се могли лакше уживети у стање београдског еснафа у време пре деведесетих до 100 година, ми ћемо се послужити Уредбом о еснафима, коју је издао Кнез Александар Карађорђевић, 19 августа 1847 године, кад је на влади био кнежевски представник и Министар унутрашњих Дела Аврам Петровић, а Потпретседник Савета генерал мајор Стефан Стефановић.

То је од ослобођења прва законска норма која је регулисала рад наших еснафа. Она је, према тадашњим приликама, обухватала сва питања привредне радње, јер се под еснафом, како смо већ истакли, сакривао донекле општи појам привредника. Тако у чл. 1 споменуте Уредбе, стоји „занати и трговине двојаког су реда: еснафског и не еснафског“. И кроз целу Уредбу занати се не раздвајају од трговине. А тада и није постојало ништа пре него осем пољопривредника.

Еснафи су били удружења мајстора једног или сродног заната односно трговине. Њихов је циљ био и да чланове „сложи“ и „уреди“ „у корист целог занатског и трговинског реда дејствује, и у том напредује да се занати и трговине што више развију“ (чл. 100).

Занатом или трговином се могао да бави „свако ко је уживао права Србина и занат знао“. Једино еснафски занат односно трговину могао је да води само мајстор или трговац овлашћен од еснафа. Уредбом су били устројени ови еснафи (чл. 92):

I Трговине: болтаџијски, бакалски, лончарски,

II занати: 1) кројачки (за шнајдере и терзије), 2) сукиарски и абацијски; 3) кожарски и ћурчијски; 4) папуџијски с чизмарским; 5) опанчарски; 6) лебарски; 7) свећарски са сапуџије и лецендере; 8) ковачки и браварски; 9) копларски с лимарским; 10) столарски; 11) коларски; 12) табачки; 13) лончарски; 14) фарбарски; 15) асуријски; 16) пинтерски; 17) кујуџијски; 18) пушкарски; 19) берберски и 20) зидарски. Према Др. Тих. Ђорђевићу, нацрт Уредбе о еснафама који је пројектовао Попечителство Внутрених Дела, било је предвиђено 26 еснафских заната, међу којима и сачијски, симиџијски, дунђерски, дукмеџијски, механијски, аласки, тишлерски и др. који нису ушли у Уредбу 1847 године. У грађи за Уредбу трговине и занатства Вароши Београда од 1845 године предвиђено је 34 еснафска заната са 23 еснафа које су сачињавале „еснафство“. Међу осталима ту се, у еснафске занате убрајају и књиговесици, фишекчије, пинтери, тенећџије, капешивци, казази, мутавџије, јужари, налбанти, гричари, бичакчије, бозачије, баштованџије, рибари и др.

Ученицима се посвећивала велика пажња.

¹⁾ Др. Т. Ђорђевић, Архив. грађа XXVIII.

Он се одгајао да буде не само добар занатлија односно трговац, него добар и узоран грађанин, који уме да поштује своје ближње. У члану 22 Уредбе стоји ово: „ученици треба свима старијима свештеницима, чиновницима, трговцима, мајсторима и калфама, част да одају, пристojно да се на сваком месту и у сваком послу владају, и да се чувају од сваког неваљалог поступка, као и од непристојних речи“. Код калфи у чл. 51 каже се ово: „Калфе треба остале мајсторе и трговце, како год старије и одабраније људе у општини на сваком месту учетиво и пристojно да предусретају и да се свагда као што благонравним људима пристojи, владају“. То довољно показује да је еснаф био на довољној моралној висини. У ствари, у пракси се то још јаче уочава. Мајстор, његов шегрт и калфа сачињавали су скоро једну породицу, живели једним животом. Тешко је данас наћи да сип поштује оца, колико је шегрт поштовао свог мајстора. А и мајстор је шегрту видео биће које треба чувати и штитити. Члан 12 говори о томе да је ученик дужан свог мајстора „као оца свог“ поштовати и слушати, тако мора да поштује и домаћину и калфе. Према чл. 21 бити веран и дужан да му „свагда кад би сазнао, да му ко од друштва или од калфа на ма који начин штету чини, на време и истинито јавити“.

Тај морални одгој је од велике карактеристике. Није се без основе чуло у многим селима који су се занимали питањем нашег заната, да је занатлија носилац „реда, рада и поретка у земљи“.)

За мајсторски испит одлучивала је еснафска скупштина. Сваки је мајстор морао положити мајсторски испит, како би доказао да га је „уредно научио и да зато и остале прописане особине има“. И трговац је, за еснафску трговину, морао „изучити нужне науке за трговину или уредно шегртовати две године као калфа у каквој добро устројеној трговини“. Ако свега овога није имао, морао је да положи испит, где је требао да докаже „да је вешт трговачком рачунању, да зна трговачко писмо писати, да има довољно знања о трговини коју жели радити и о еснапима који су предмети те трговине“. Једину изимку чини Уредба за мале дућане „бакалског еснапа“ који сви скупа више од 1000 гроша чаршијских не стоје: за ове није се требао положити испит.

Уредба је стајала много више на страни занатлија него на страни трговца. Док је занатлија могао своје производе продавати сам на местима изван оног где ради (§ 72, 74), дотле је трговац имао право да ради само у месту пребивања, а ако је трговац утео ра-

дити и у којем другом месту, морао је зато имати одобрење еснафа и полиције (чл. 80). Поред свог заната мајстор је могао да израђује и продаје другу робу која не сачињава његов еснаф (чл. 74); трговац је могао трговати само оном робом која се убраја у еснаф, чији је он члан. Једино, што је предвиђено у чл. 82 Уредбе да трговац може да поред осталог тргује и спекулише са земаљским производима и оном робом која се у земљи не израђује никако или не у довољним количинама.

Уредба о еснапима је била база развитка једне класе која је дубоко задирала у национално-привредни састав нашег народа. Занатлија је помоћу ње био довољно заштићен од споља, а и у унутрашњости Уредба му је давала потребну снагу за развитак.

IV.

Временом занатлије су се у Београду стално множиле. Но то јачање није било само бројно, јер занатлија је допуњавао и усавршавао своју израду.

Од 20 врста еснафа колико их је било у 1847. години, 1912. их има 45 еснафских и 15 нееснафских. Финансиски закон за 1928/29. чл. 300 одређује 94 еснафске и 18 нееснафских заната, док Закон о радњама 5. новембра 1931. године, концентрацијом појединих сродних заната, своди тај број на 88. У извештају Београдског занатског еснафа за 1931. годину чланови еснафа подељени су у преко 130 бранши, а Занатска комора у Београду у своје извештају за 1930. годину спомиње више од 168 врста заната.

Закон о радњама од 29. јуна 1910. године, који је заменио еснафску Уредбу, предвидео је принудну заједницу свих еснафских мајстора. Београдски еснаф образовао се у кратко време после ступања Закона у живот, и, одобрењем статута од стране Занатске коморе 18. новембра 1911. отпочео рад.

Карактеристично је упоредити број мајстора, чланова београдског еснафа, после спровођења у живот Закона о радњама.

Преглед мајстора-чланова београдског еснафа

Ред.	бр.	Врста заната	1911-12	1919	1931
1	1	абација	21	23	44
2	2	бравара	53	71	168
3	3	бербера	115	134	394
4	4	воскара	12	14	24
5	5	грађевинара	67	79	243
6	6	димничара	12	14	38
7	7	златара	9	11	18
8	8	зидара	14	19	97
9	9	инсталатера	32	35	23
10	10	кројача	83	93	
11	11	кројачица	35	45	478
12	12	ковача	32	44	89
13	13	колара	18	20	48
14	14	чачара	11	13	15

*) Миливоје Савић: Наша индустрија, занат и трговина, књ. IV стр. 292.

Ред.

бр. Врста заната	1911-12	1919	1931
15 казаниџа	13	14	18
16 књиговезаца	12	15	24
17 кобасичара	16	21	22
18 литографа	2	3	9
19 лимара	39	48	118
20 лочара	5	5	5
21 јорџиџа	13	14	25
22 месара	39	59	252
23 молера (фарбара)	35	39	59
24 мутавиџа	1	1	—
25 обучара	177	239	483
26 опанчара	22	39	69
27 пекара	11	13	—
28 носластичара	8	13	43
29 столара	78	104	243
30 сарача-седлара	16	18	1
31 стаклорезаца	26	32	54
32 памуклиџаша	8	8	6
33 терзиџа	12	12	10
34 тапетара	15	18	41
35 тесара	10	14	5
36 пушкара	4	6	5
37 папучара	16	27	31
38 ћурчиџа	8	15	31
39 ужара	3	4	3
40 ткача	7	8	12
41 хлебара	120	163	468
42 часовничара	26	27	49
43 штампара	19	19	49
44 бојариџа	1	1	23
45 поткивача	8	11	21

Поред ових било је 1912 године 115 неснафских заната, са укупно 150 чланова, а 1919 укупно чланова 184. Према извештају београдског еснафа, 1931 године било је еснафских чланова 4848, са 131 врстом заната, док је 1919 било свега (еснафских и неснафских) 59 врста заната са 1807 чланова. Према томе се број заната повећао за 222%, а број чланова за 268%.

Поред јаког повећања врста заната, као и броја мајстора, горња нам табела показује да занатлија следи еволуцију нашег привредног живота. Док стари начин израде све више изумире, на његово се место јавља нови занат са новим занатлијом, који је прожет новим духом нашег живота. Тако: занати као абаџија, воскар, дунђер, качар, казаниџа, лочар, мутавиџа, опанчар, сарач, памуклиџаш, терзиџа, пушкар, ужар, ткач све више се губе из наше средине. Њихови производи, истина народ још увек траже, али како Београд тако и сва она места које он снабдева, жели да своје потребе подмирују производима који више удовољавају данашњим друштвеним приликама. Зато није никакво чудо што многи ти занати пролазе. Тачније речено, они не ишчезавају него се занат као и свеколика привреда стално покреће. На место терзије, абаџије, долази кројач,

кога тражи како варошани тако и сељак; на место дунђера долази грађевинар, опанчар, обучар, кобасичар и месар и т. д.

Занатска комора у Београду објавила је у своме извештају за 1930 годину статистички упоредни преглед о изданим одобрењима за протоколацију радњи од 1920 до 1930 године. Према тим подацима број изданих уверења овако се кретао:

1920 1728; 1921 3432; 1922 3976; 1923 3048; 1924 3393; 1925 3801; 1926 3116; 1927 3264; 1928 3237; 1929 3344; 1930 4443.

Свега за ових 17 година издано уверења 6.782, што отпада на годину дана просечно 3.316.

Међу занатима који су се највише појављивали истичу се:

	1920	1925	1930
абаџијски	50	202	135
берберско-фризер.	86	144	161
ковачки	125	340	242
кројачки	86	167	203
коларски	62	157	84
месареки	77	175	189
обучарски	190	302	212
опанчарски	205	289	244
столарски	102	244	168
хлеб-пекарски	184	260	366

1920 године издано је уверење за 41 врсту, 1925 за 78 а 1930 године за 101 врсту заната.

Ово неколико података најбоље доказује да београдско занатство није ни у колико у назадовању, поред свих тешкоћа из које наилази. Наш занатлија, ако је остао при старом занату, он је свој рад усавршавао, а ако у томе није успео, он је приступио новим занатима, које је избацивала нова техничка усавршеност.

Број ново-произведених мајстора у Београду кретао се овако:

	1912	1919	1929	1931
абаџије	4	4	2	3
бербери	—	—	29	20
бравари	6	13	5	14
зидари	1	—	5	14
кројачи	6	25	24	44
кројачице	9	5	13	26
ковачи	1	4	13	9
књиговесци	3	3	2	3
либари	1	5	1	5
литографи	1	—	—	—
молери-фарбари	4	2	1	1
обучари	9	48	37	46
опанчари	8	13	5	5
столари	13	9	10	21
стаклоресци	4	4	2	7
тапетари	—	—	—	3
ћурчиџи	4	2	3	4
часовничари	2	2	1	5
штампар	—	6	—	6
хлебари	—	—	48	30

	1912	1919	1929	1931
дамел-фризери	—	—	7	4
кројачи белог рубља	—	—	6	7
модискиње	—	—	3	4
посластичари	—	—	8	6

У свему је било произведено нових мајстора 1921 године 91 из 23 разна заната, 1919 — 156 из 20 заната, 1929 — 261 из 42 заната а 1931 — 365 из 19 заната.

Код произведених занатских помоћника у Београду било је ово стање:

	1912	1919	1929	1931
абаџија	6	—	6	2
бравари	28	19	86	69
бербери	6	9	32	43
дамел-фризери	—	—	3	10
ковачи	6	1	12	8
кројачи	5	—	55	18
кројачице	—	—	28	68
књиговесци	—	—	2	12
литорафи	—	—	1	1
обучари	13	7	17	27
посластичари	—	9	2	7
папучари	51	7	2	1
столари	5	3	58	44
штампари	2	9	9	33
електричари	—	—	42	24
лињари	3	5	20	18
механичари	—	—	18	21
тапетари	—	—	11	13
фотографи	—	—	4	2
шеширије	—	—	3	2

У свему је 1912 године било произведено у Београду 114 помоћника и 23 разна заната, 1919 — 91 помоћник из 18 заната, 1929 — 591 помоћник из 70 заната, а 1931 — 623 помоћника из 61 заната.

Најинтересантнија је упоредба бројева уписаних занатских ученика која изгледа овако:

	1912	1919	1929	1931
абаџије	30	4	7	4
бравари	145	84	66	51
бербери	29	27	85	75
дамел-фризери	—	—	20	13
електричари	9	32	2	7
ковачи	22	15	3	6
кројачи	22	21	42	51
кројачице	27	6	167	119
књиговесци	3	3	1	2
лињари	29	29	32	22
обућари	55	86	37	40
опанчари	20	20	1	—
посластичари	1	10	6	11
столари	79	47	35	49
сарачи-седлари	9	15	1	5
тапетари	10	1	11	17
папучари	12	2	—	—
хлебари	25	—	4	6
фотографи	—	—	4	9
модискиње	—	—	24	35
механичари	—	—	6	15
шеширије	—	—	4	4

У свему је било уписано ученика 1912 године 669 на 47 разних заната; 1919 — 491 ученик на 38 заната; 1929 — 645 ученика на 59 заната и 1931 — 736 ученика на 67 заната. Број ученика 1912 године био је већи од броја ученика 1929 године, што се није показало ни код броја нових помоћника ни нових мајстора, а још мање код броја чланова еснафа.

Тако је 1912 године на 1434 мајстора члана еснафске организације долазило 91 нови мајстор, 114 нових помоћника и 669 ученика, односно на 100 чланова еснафа отпада 6,3 нових мајстора, 8,1 нових помоћника и 46,9 ученика; 1919 године на 1807 мајстора отпада 156 нових мајстора, 91 нови помоћник и 491 ученик, односно за 100 мајстора: 8,7 нових мајстора, 5,0 нова помоћника и 27,2 ученика; 1931 године на 4848 мајстора отпада 365 нових мајстора, 632 нова помоћника и 736 ученика односно на 100 мајстора 7,1 нови мајстор, 12,8 нових помоћника и 15,1 ученика. Најповољнији однос нових мајстора био је 1919, помоћника 1931 а ученика 1912 године.

V.

Ради недовољних статистичких података немогуће нам је приказати тачан удео београдских занатлија у општем занатству Југославије. О овоме је Занатска комора у Београду сакупила извештај материјал који је изнет на IX редовном конгресу привредника. Према тим подацима по коморским подручјима број занатлија се креће овако:

1. На територији Занатске коморе, Београд	60.952
2. „ „ Сарајевске коморе	44.462
3. „ „ Љубљанске коморе	32.412
4. „ „ Новосадске коморе	23.180
5. „ „ Загребачке коморе	23.016
6. „ „ Оснјечке коморе	18.017
7. „ „ В. Бечкеречке коморе	13.641
8. „ „ Сплитске коморе	4.967
9. „ „ Дубровачке коморе	1.350
10. „ „ Подгоричке коморе	800

Свега: 221.874

Према броју становника у нашој земљи долази просечно 1,6 занатских радњи на стотину становника а на 1 км² 0,9 занатских радњи. Према густоћи становништва занатство је најразвијеније у Словенији, где на стотину становника отпада 2,89 занатских радњи. Према варошима највише занатских радњи ипак има Београд, који броји око 5.800 радњи (од којих су 4.848 чланови Београдског занатског еснафа), Загреб 5.398, а иза њега долази Љубљана, Сарајево, Скопље и т. д.

Београд заузима највидније место у занатству Југославије. Од сачињава 9,6% свих занатских радњи на територији Београдске занатске коморе, а 2,6% свих занатских радњи Југославије. Београдски еснаф није само бројно најјачи у Југославији, него је он и

својим радом, својом организацијом успео да се донекле подигне изнад осталих сличних организације земље. Ипак тај престиж, који београдски еснаф ужива данас у свом сталежу много је заостао за оном моћи и оним суделовањем који је он вршио у народу пре сто година. Али, с обзиром на то да је капитал радио своје, да је привредна делатност за последњих сто година необично, скоро силовито коракнула, тако да данашњи привредни живот има тек незнатних заједница са оним који је био пре једног века, мора се признати, да се занатски сталеж, специјално у Београду, одржао боље и јаче него су то желели његови највећи пријатељи.

Констатујући ово ми ни у колико не можемо потцењивати јак талас кризе, који стално запљускива како све привредне гране, тако и занат. Београдски еснафи у свом извештају од 1931 године, говорећи о кризи додаје да је „криза била општа и није било ни једне бранше, ни једне, тако рећи, занатске радње и радионице, да је није осетила“. Не сме се заборавити да је занатлија најнезаштићенији привредник. Он не располаже довољним капиталом, како би могао у добар час да своју радионицу допуни новим техничким потребама, да се снабде сировинама на дуже време, како би био што неовиснији од дневног тржишта. Он до кредита није могао тако лако ни доћи, док се није основала Занатска банка, која је преузела на себе финансирање еснафа. Али, ни она не може да удовољни мерама које су потребне да би се занатлија могао одупрети привредној кризи. Разлог је томе, што је занатлија упућен на свакидашњу продају свога производа, и сваки и најмањи застој у томе осетно га погађа. Добити кредит једаред било би веома лако, али ако тај обртни капитал није доносио оно што се очекивало, занатлији је тај кредит само стварао једну обавезу више. Ситном занатлији не преостаје друго него да се све занатлије једне бранше сједине и раде у једној заједничкој задружној радионици, у којој би се могла извести рационализација рада, што би омогућило да се јаче овлада тржиштем.

Што се тиче Београда довољно је истаћи да је 1930 године од 4.488 чланова еснафа њих 868 односно 19,4% затворило своје радње, а 1931 године од укупног броја 4.848 мајстора није радило у току те године њих 981, односно 20,3%. Београд је био у специјалном положају и ради тога што је велики број занатлија из унутрашњости, ради несташнице рада, долазио у Београд и ту стварао натпродукцију занатских производа. То је појачало и бесправан рад, од кога престоничко занатство много пати. Тако 1929 године било је подато 356 тужби за бесправан рад занатлија у Београду, а 1930 године 385, док се тај број 1931 године пење на 681 тужбу.

*

Као престоници политичког живота, Београду се намеће улога, да постане и центар привредног живота. И ако би то било немогуће у потпуности спровести, оно, у колико се односи на занатство, апсолутно је могуће. Престиж који данас београдско занатство ужива у Краљевини, не одговара ономе што се од Београда тражи. Ту треба да буду сконцентрисане снаге свеколиког занатства, јер је данас за правилан и успешан рад занатског сталежа неопходно потребно да се сви до једног занатлије нађу на окупу. Заштита интереса ситног занатског привредника изискује да се питање будућности занатства Југославије третира заједнички, да се на томе пољу ради у договору, по плану који ће штитити подједнако интересе сваког занатлије наше земље. А Београд треба да буде, или боље речено мора да буде, центар свих заједничких снага, да буде спона између занатлије и виших власти, као и то, да буде учитељ новог доба, које ће да олакша тешко стање једног ситног али бројног привредног сталежа. Од Београда се не тражи више него да за еснаф буде оно што је био пре 50-тих година. Он то може постати, ако се на томе путу нађе сво занатство, и ако централне власти учине оно што је потребно да се та идеја оствари. А напредак занатства знатно би допринео општем привредном напретку наше земље.

Треба ли порушити Лицеј Доситеја Обрадовића?

Крајем прошле године београдски листови донели су вест да ће се услед проширења пијаце у Јовановој улици, порушити један од ретких историско-културних споменика Београда, Лицеј — Велика Школа Доситеја Обрадовића. Ово је изазвало оправдано чуђење нашег културног света и љубитеља старог Београда. Питало се с правом докле ће се ићи за манијом модернизације и за неразумљивим непоштовањем старина!

Међутим, цела ствар није још тако трагична као што се то могло помислити у првих мах. Истина је да постоје неколико пројеката о измени регулације тога дела Београда, али дефинитивно решење још није донето. Да би умирио јавност и добио јасну слику правог стања, инж. г. Милан Нешић, председник Београдске Општине, који се са ретким пијететом брине о београдским старинама, издао је недавно ова два наређења:

I

ТЕХНИЧКОЈ ДИРЕКЦИЈИ ОПШТИНЕ ГРАДА БЕОГРАДА

У своје време било је покренуто питање: да ли је уопште могуће реставрирати Доситејеву Велику Школу, или је она донста тако трошна и запуштена, да се мора срушити.

Познато је с коликом пажњом читава наша јавност прати ово питање. У Београду нема много старих зграда. Ова зграда спада међу оне ретке, значајне грађевине прошлог века, које су се сачувале до нашег времена. Она није само значајна по свом старом архитектонском облику, већ и по својој културној традицији, као зграда у којој је била наша прва Велика Школа и за коју нас веже општи пијетет.

Да се питање ове зграде реши потпуно правилно, налажем:

1) Да се изврши детаљно техничко снимање зграде и да се тај посао повери архитекти Техничке Дирекције О.Г.Б. г. Ђорђу Лукићу. Посао мора бити завршен у року од 15 дана, а најкасније до 1 фебруара 1932 год. Готови планови предаће се на реверс Одељку Библиотеке и Музеја на чување.

2) Да чланови комисије у коју ће ући: г.г. архитекти Рајко Татић и Ђорђе

Лукић и референт Библиотеке и Музеја О.Г.Б. Д-р Марија Илић-Агапова, детаљно прегледају зграду и поднесу Суду О.Г.Б. преко Одељка Библиотеке и Музеја тачан реферат о томе: да ли је зграда доста у тако трошном стању, да се не би могла сачувати; шта би се морало предузети, да се зграда сачува, а у случају да су на згради потребне хитне оправке, да се о томе поднесе предрачун, а исто тако да се поднесе предрачун и за дефинитивну реставрацију зграде

О овоме се имају извести чланови комисије, који су дужни завршити свој посао најкасније до 1 фебруара 1932 г.

16 децембра 1931 год.

Београд.

Претседник
Београдске Општине,
Инж. Милан Нешић, с. р.

II

ТЕХНИЧКОЈ ДИРЕКЦИЈИ ОПШТИНЕ ГРАДА БЕОГРАДА

У вези с актом О.Бр. 33013 од 21-XII-1931 год. и завршењем радова око техничког снимања зграде „Доситејева Велика Школа“, налажем да г. архитекта Ђорђе Лукић, уз досадашње цртеже, изради: тачан ситуациони план зграде, два перспективна изгледа зграде, да се сви цртежи акварелишу и каширају и укориче у албум с тврдим и лепо израђеним корицама.

Ради довршења овог посла и израде детаљног реферата о стању зграде продужује се рок до краја овог месеца. Довршен албум предаће се на реверс Одељку Библиотеке и Музеја Општине града Београда.

10 фебруара 1932 год.

Београд.

Претседник
Београдске Општине,
Инж. Милан Нешић, с. р.

* *

Одређена комисија детаљно је прегледала зграду и констатовала да је иста саграђена од растовог бондрука испуњеног опеком у кречном малтеру. Све су зидне повр-

шине, споља и изнутра, омалтерисане кречним малтером. Целокупан терет грађевине преноси се преко растових стубаца у бондруку, што је дозволило извесне преправке, померање зидова и проширење просторија у току последњег столећа. Међуспратна и таванска конструкција изведене су у боровој грађи јаким димензија, која се директно наглашава на растову бондручну конструкцију. Кровна конструкција изведена је од растовних греда, а карактеристична је по томе што нема никаквих везаца ни косника ни у једином правцу, већ се састоји само из рођњача, рогова и стубаца — подупирача. Рогови су

Доситејев Лицеј

оплаћени јаким даскама крајњачама, преко којих је правилно сложена обична ћерамида од печене земље. Димњаци су од темеља до изнад крова озидани опеком у кречном малтеру. Зграда данас изгледа доста оштећена, јер је у току времена без плана и несолидно крпљена, те ни једна зидна површина није равна и даје утисак склоности паду. Међутим, главни конструктивни костур зграде, бондрук од растовине, врло добро је очуван и даје потпуну гаранцију што се тиче солидности; само један део према северозападу нешто је мало попустило, те би га требало оправити. Кровна конструкција држи се исто тако одлично, док су ћерамиде на крову нешто оштећене. Карактеристичне капе на димњацима потпуно су порушене. Очигледно је да је унутрашњи распоред, померањем преградних зидова и подизањем нових преграда, мењан у току столећа. Исто тако, неки стари отвори зазидани су, док су нови отворани. Старијим становницима ове зграде памте неке измене које су извођене још за време последњег рата. Тако су уз приземље зграде подигнута два одељења која очигледно немају никакве везе са старом зградом Лицеја. Велики зид, покривен ћерамидом, који је ограђивао цело двориште и на који је зграда према улици наслоњена, порушен је скоро целом дужином, заједно са великом колском капијом, која се налазила на раскрсју Господар-Јевремове, Вишњићеве и Косачине у-

лице. Овај је зид био изведен у редовима камена и опеке, по угледу на византиске грађевине.

После свестраног прегледа, комисија је нашла да би зграда, са мањим најпотребнијим преправкама и под условом да се иселе кирајници, могла да траје најмање још једно столеће. Ове најхитније оправке не би стале више од 20.000,— дин., док би дефинитивна рестаурација, која би зграду повратила у првобитно стање и осигурала јој скоро вечито трајање, коштала око 250.000,— дин. Али једна ствар знатно отежава правилно решење овог питања, које интересује целокупну јавност: зграда не припада ни држави ни општини, она је приватна својина. Ова чињеница мало чудно звучи: за стотину и двадесет година од Доситејеве смрти нико се од меродавних не сети, да прво огњиште просвете обновљене Србије прогласи историским спомеником и стави под стручни надзор, већ је све остављено на милост и немилост пуком случају! Чак и данас има људи који говоре да би требало без предомисљања срушити ту „турску страћару“! За утеху је што Музеј Општине града Београда има данас један уметнички изражен албум са комплетним плановима и свима детаљима ове стварно лепе куће.

Општа је заблуда да је стил у коме је грађена ова и сличне јој зграде — турски. Позната је чињеница да су Турци, у доба када су надирали преко византиског царства и Балкана, били на знатно нижем степену културе од домородаца чије су земље освајали. Поред осталих културних тековина, које су примили од Арапа и Византинца, била је и архитектура, како јавна, тако и профана. Најбољи су доказ куће Фанариота — помуслиманских Византинца — у Цариграду. На први поглед, Лицеј Доситеја Обрадовића потсећа нас на ове живописне византиске профане грађевине, које су се и до данас одржале и које толико привлаче странце — туристе на обале Златног Рога. Турци су овај стил само продужили и рапространили за својим победоносним армијама. Зграда Доситејевог Лицеја садржи све особине овог стила, али поред тога на њој се карактеристично испољава и утицај барока, што није ни мало чудно, јер је Београд од увек био на ударцу између истока и запада. Тако су дрвена розета и браве у главном холу, пиластри на фасади, профили лајсни којима су опшивени плафони, тенденција ка симетричном решењу основе и др. изведени очигледно под директним утицајем барока, који је онда цветао у суседној Аустрији. Чак на згради има и утицаја наше чисто домаће, сељачке архитектуре, и то на фасади према северозападу, где се налази мали трем са дрвеним стубовима, који је ка-

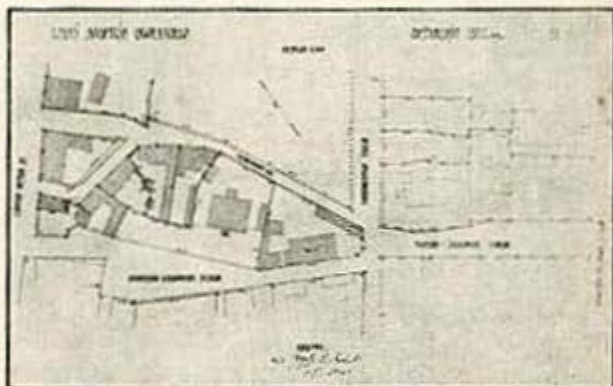
рактистичан на свима шумадским селачким кућама. Зато ову зграду можемо назвати нашом, типично београдском кућом, пошто симболизује три главне уметничке струје које су прошле кроз Београд, и због тога је треба са још већм пијететом чувати.

* * *

Зграда у којој је Доситеј отворио своју Велику Школу и у којој је за прве ђаке имао, између осталих, Вука Караџића и Карађорђевог сина Алексија, припадала је несумњиво неком богатом Турчину пре заузећа Београда од стране устаника. Ово потврђују распоред и величина просторија, украс у виду полумесеца и звезде на фасади према дворишту, сам положај зграде у ондашњој турској махали и остали детаљи као долази, еркери, димњаци и др. Зграда је јасно подељена на два дела: први, за личност сопственика и репрезентацију, и други, за харем и кујну. Оваква подела је типично оријенталска. У приземљу, код главног улаза са улице, налазе се четири просторије које су вероватно биле намењене за слуге, бајтована, телохранитеље и т. сл. У спрату, више тог дела, из великог централног хола иде се на све стране у највеће собе које постоје у згради; овде је нема сумње, живео сопственик и ту примао званичне посете. Ова су одељења најбогатије обрађена и најбоље осветљена и пласирана. Ту се, на плафону главног хола, налази изванредно лепо израђена розета у растовини, ручни рад неког анонимног уметника. Ту су такође лепе уметничке браве и дивни дрвени плафони. — У приземљу, код споредног улаза из дворишта, биле су вероватно кујнске просторије. Поред ових, са засебним улазом са улице, налазе се две просторије које су служиле за дућан, који се могао издавати под кирију. Више ових одељења, у спрату, мора бити да су се налазиле харемске просторије са малим холем, споредним ступеништем за излаз у двориште и малим пролазом који их везује за главне просторије. За излаз на таван служила су два отвора у плафону, један у главном, други у споредном холу, кроз које се морало пролазити помоћу лествица. Зграда нема подрума; замењивала га је несумњиво нека шупа у дворишту. Овакву је зграду примио Доситеј 1808 год. и у њој отворио Велику Школу — Лицеј, без претходне преправке. За прилике тога времена и тадашњи број ђака зграда је могла потпуно да задовољи све потребе.

Овакве су куће биле типичне у Београду још од 17 века. Евлија Челебија,* турски путописац, у свом опису Београда каже, из-

међу осталог, и ово: „Све остале куће, мале и велике, добро су опремљене, покривене су ћерамидом, а само по где која покривена је шиндром и свака има врт и воћњак, и балконе, и високе кноске. Куће су удаљене једна од друге, а како су подигнуте на узвишници, фасаде су им и прозори окренути Дунав и Сави, те имају диван изглед на земунско поље. Домови су им украшени летим бацама и са великим двокрилним порта-капијама“. Овај општи опис тадашњих кућа потпуно се слаже са Доситејевим Лицејом, што нам може послужити као још један доказ да је кућа наслеђена од неког Турчина. Скерлић наво-

ди, у предговору за државно издање „Дела Доситеја Обрадовића“, да је 1810 год. „Доситеј добио на поклон једну од већих турских кућа више Видин-капије и у њој отворио богословију“. Шта је било са богословијом, било је, нема сумње, и са Великом Школом. Карађорђе и његови пошеници нису имали ни довољно времена, ни довољно средстава да подижу нове грађевине. Било је много једноставније да се присвоји нека већа кућа вековног непријатеља и прилагоди потребама какве народне установе. Тако је и наш први попечитељ народне просвете, Доситеј Обрадовић, у једној кући неког богатијег беге отворио прву српску Велику школу.

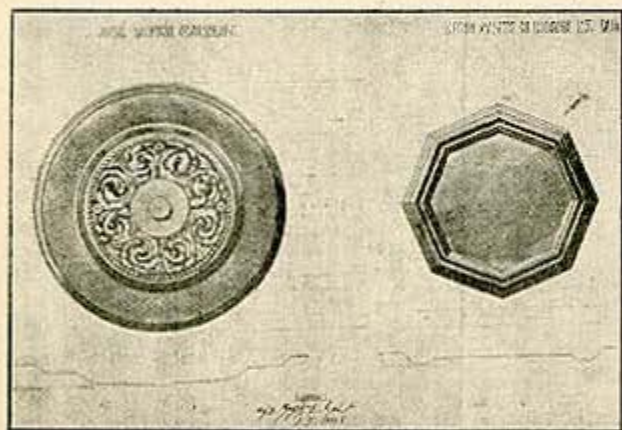
* * *

Питање дефинитивног уништења или рестаурације ове наше ретке старине изгледа да ће се ускоро покренути пред Судом и Одбором општине Београдске. Њихова ће одлука бити судбоносна и стога не би требала да падне пре но што се цело питање детаљно не проучи. По последњем пројекту, који је израђен у Отсеку за генерални план Техничке Дирекције О.Г.Б., цео комплекс на коме се налази Доситејев Лицеј употребљив би се за проширење пијаче у Јовановој улици, а на месту где је сад зграда Велике Школе имао би се подићи споменик.

У страном свету се чувају све, па и најнезнатије старине. Ту скоро је Прашка Оп-

* Проф. Га. Елезовић: Евлија Челебија о Београду — „Београдске Општинске Новине“ Бр. 1 1932 године.

штина откупила целу једну улицу у којој се налазе старе куће алхемичара и претворила је у музеј. А те старе куће алхемичара нису ни близу толико живописне као Доситејев Лицеј, а већ о културно-историској вредности и да не говоримо. Код нас ипак има људи који предлажу да се поруши цео један комплекс старих кућа, на коме се, поред Велике Школе, налази и кућа у којој се родио Краљ Петар, и то све ради проширења једне пијацице! Дакле, најпре стомак па све остало! Садашњи Суд О.Г.Б., приликом доношења дефинитивне одлуке, биће несумњиво свестан тога да ће исту ценити не само цео културни

свет, већ и будуће генерације. Зато та одлука треба да буде у духу најбољег решења, а то је откуп целог комплекса са старим зградама и њихова рестаурација ради претварања у стални општински музеј. Тако би бар један део старог Београда био за увек сачуван од пропасти и тако би се доказала стара и позната истина, да је уметничка и историска старина увек много важнија од привремене пијацице. Не би требало поновити неопростиму грешку која је после рата учињена у Крагујевцу, где је због модернизовања официјерског дома упропашћена цела унутрашњост конака Милоша Обреновића.

Ако ипак преовлада мишљење да се Лицеј и околне зграде поруше пошто-пото и добивено место уступи пијаци, има много бољих решења од подизања споменика и чувања планова зграде у музеју. О американском начину премештања зграда на ваљцима и шинама не може овде бити ни речи: конструкција и старост зграде то не дозвољавају, а поред тога овај је начин веома скуп, специјално код нас, пошто се досад још није примењивао. Зато би било много пробитачније зграду пажљиво порушити, пренети делове и на новоизабраном месту поново саградити исту зграду са истим материјалом. Овај је начин веома згодан стога што би се извесни потрајај делови могли у току презиђивања заменити новим. Овако су у Паризу пре 4 го-

дине пренели, камен по камен, познати павиљон Маса, три километра далеко од првобитног места, због тога што је сметао регулацији. На овоме је послу било запослено неколико архитеката Париске Општине, што доказује да Французи најозбиљније схватају и поштују важност старина. На овај би смо начин сачували оригиналну зграду и то на новом месту, где је више неби узнемиравали. Друго решење могло би се усвојити, ако се жели што дуготрајнији век овом монументу, али тада не бисмо имали оригинал, већ копију, а то је да се подигне потпуно нова зграда у армираном бетону, у свему слична старој, и то по плановима које има општински музеј. У овом би случају могли да се употребе само важнији оригинални детаљи. Поред овог предлога намеће се једна нова идеја: могао би се од модерног и солидног грађевинског материјала подићи читав један мали квартал, од 10—15 типичних старих Београдских кућа, са улицама од „турске“ калдрме. Поред Доситејевог Лицеја узеле би се у обзир скоро све старе зграде из његове непосредне околине, затим оне две живописне куће преко пута Саборне цркве и још неколико зграда са дорћола и самавале. Ово би се дало извести негде у граду или на Калемегдану. Целу овакву махалу ваљало би оградити зидом, сличног оном који је ограђивао двориште Доситејевог Лицеја, у коме би се оставио улаз у виду једне двокрилне „портације“ као што их описује Евлија Челебија. Тако би се добило довољно просторија за један леп градски музеј, који би по спољашњости био једна лепа минијатура старог Београда, а који би својим живописним изгледом заиста све привлачио. Овакво би решење могло да задовољи и љубитеље старина и љубитеље ултра-модернизма.

Ипак би најбоље решење било оставити Лицеј онде где је био у доба Доситеја Обрадовића, пошто ни најсавршенија копија није никад боља од оригинала. То захтева и пошта коју ми, Београђани, нарочито дугујемо Доситеју Обрадовићу, јер је он необично волео наш град и о њему писао: „Незиам је ли вам познато какав је прекрасан Београд наш (српски), што се каса местоположенија. Ја сам подоста градова и места видио, али ове предивне, здраве и великољепне ситуације, кроме Цариграда, чини ми се да на земљи нејма! Заиста јест нешто обајателно! А шта ће још бити, кад га мајсторија уреди и украси!“*)

Причувајмо, док је још време, наш стари Београд, да га „модерна мајсторија“ потпуно не уреди.

*) Писмо Доситеја Обрадовића Стефану Константиновићу, 3 јануара 1808 године.

Прилози за историју Београда:

Мирослав Голубовић

Fragmenta tragoediae belli

— Роман, који је награђен I наградом (са 10.000 динара) на конкурс Општине града Београда за најбоље дело из одбране Београда —

(Наставак)

II

Подне је прошло у миру.

Око четири по подне као да се земља одједном проломи. Страховити потрес задрма површину њену; поче да тупњи и дрхти као да јој је у утроби прорадио вулкан.

На наше положаје одједном сручи се неколико стотина граната свију калибара. Са Бежаниске косе, Овче и Борче, заурлаше тешки топови.

На Дунаву се појавили монитори, а у ваздуху забректави авиони. Као да је наступно судњи час.

Јак артиљериски препад; наши положаји обухваћени су са свију страна пакленом ватром тешких топова. Монитори долазе под саму обалу, туку нас брзом паљбом, повећавајући паклену врену.

Изнад наших батерија круже немачки авиони и управљају ватром своје артиљерије. Наше против-авионско одећење избацило је преко стотину шрапнела, али све узалуд. Немци сипају паљбом из топова. Штитови и заклони се руше, земља пршти, гранате погађају нашу батерију, војници беспомоћно беже напуштајући топове и рањене другове.

Све три аде су под јаком артиљерском ватром.

Гранате дижу у ваздух све што дохвате. Земунце су савијене, ровови затрпани, жиге раскидане, дрвеће из корена ишчупано и поломљено.

Непријатељ има и сувише муниције; свакога сата шаље хиљаде граната, које сеју смрт у наше редове.

Већи део артиљериске ватре усредсређен је на прелазна места. Дунавски Кеј Ада Циганлија, Зимовник и Занога стварно су прекопани топовским зрнима.

Циљ је непријатељског напада, да артиљеријом савије наше положаје, па да без великих жртава пређе обалу Саве и Дунава.

Наша артиљерија је преполовљена; једва ако има још понека батерија, да одговара на непријатељску ватру. Држи се храбро али узалуд.

Пешадија је добила наређење да положаје не напушта докле траје и последњи војник.

Пала је ноћ. Тутњи земља као да смо на пробуженом вулканском гротлу.

Градски бедеми се тресу у пакленој ноћи. Разорна зрна урлају; светлосни зраци из рефлектора и ракетла падају по нашим положајима и немилосрдно осветљавају страшну слику.

Целе ноћи ватра не попушта.

Непријатељ још не напада. Чека да положаје савије, да покопа све што је живо у њима и паи њих, па тек онда да отпочне напад.

Одједном нешто заурла. Страшан потрес као да покрену хелију. Јурисмо напоље као без главе. Граната најтежег калибра ударила у суседну хелију и пробила зид од неколико метара дебљине. Све је раскопано од експлозије. Срећа што у тој хелији није било војника. Да је граната ударила само за два метра улево, погодила би у нашу, и нас 36 четника нашла би заједничку смрт.

После ове страхоте, која се ипак срећно свршила по наш вод, напуштамо хелије и смештамо се у ров поред Небојше Куле.

Ту смо безбеднији; од граната заштићени смо градским бедемом, а од шрапнела настрешницом од дебелих дасака.

Остајемо цео дан.

* * *

— Господине поручнике! господине поручнике! — упада Срђан задуван и уплаћен.

— Но, шта је, Срђане!?

— Удари граната!..

— Где, кога!?! — уплашено пита командир.

— У кућу! — једва изговори Срђан.

— Добро кад није у твоју главу — обрешу се командир љутито.

— Пасуљ! пасуљ!.. јадикује Срђан.

— Шта је са пасуљем?..

— Просу га Шваба! Све испретура по кујни.

Командир се насмешно, потапао га по рамену и наредио, да нам се изда сува храна, пекмез.

Прошла ова вест кроз цео ров.

— Знате ли шта је ново? — дере се Мана каспин.

— Шта? Шта?... — гракнули сви у глас.

— Граната ударила у кујну!

— Шта је са Срђаном? — повикаше неколицина.

— Жив је!

— Аааааа...! — олакшано јекнуше дуж рова.

Задуван и весео иде Срђан кроз ров и прича.

— Ценим ја по звуку — објашњава живо, стискајући песницу, да ће да тресне у кујну. Излетим напоље и беж! Кад оно грууу... — па у сред кујне. Згрчио се ја у једну рупу и у мирис посматрајући како кујна полете у ваздух.

— То мора да је сјајно изгледало — пеца га један и цери се као луд.

— Кад оно предаме: Пљус! — незбуњује се Срђан, објашњавајући и рукама и ногама.

— Граната!? — дрекнуше многи, упадајући.

— Не! — Казан са пасуљем! — уздише Срђан загледајући се тужно у неопредељену даљину.

Пекмез је додуше лепа ствар, ипак, више волимо пасуљ. А после... пекмез хоће да разњежи... Намажеш га на хлеб, загризеш, умажеш и образе и нос... као некада... док си био шврља, па те мајка карала и брисала... И то је оно најопасније... сетити се мајке и куће...

* * *

Увече смо опет у хелијама. Артиљерија дејствује на целом сектору. А у нашој хелији трешти песма. У другој четини приказују позоришни комад „Јазавац пред судом“.

— Престаните са песмом — виче командант — лежите и одмарајте се!

Чим се командант одмаче, песма опет грмну.

„— Гините, браћо, плинте у крви

— Оставте села, нек гори плам!“

Из друге хелије допире:

„— Боже правде, ти што спасе...“

Певамо, уверени, да нам је то последња песма.

Поноћ, и неко поче црквене и погребне песме.

„— Со свјатими упокој

— Христе души раба твојега...“

Можда баш зато, што предосећамо да нам је близу крај, да ћемо кроз који час лежати затрпани по разним рушевинама и руп-

чагама, тужна, заупокојена песма трешти, весело као сватовац.

Хелија је пуна дима. Неки су већ сустали од многе дерњаве. Још се само чује продрти баритон Стојана Сокића.

— Јесте ли полудели — дрекну водник упадајући међу нас. — Престаните!

* * *

Кобна ноћ у очи двадесет четвртог септембра 1915 године, затиче нас у хелијама. Свесни смо да праскозорје има да реши све.

И сама судбина, тренутно збуњена страшним оруђима, чека да додели сваком своје.

* * *

Већ неколико дана како нас бије артиљериска ватра. Умор нас савладао. Полегао смо под целом спремом, рукама чврсто притегли пушке, спремни, да на први миг излетимо из својих хелија.

Непријатељ све више бесни. Артиљериска ватра не попустила и постепено, достиже врхунац свога разарања.

Поноћ је прошла.

У хелији сви спавају.

Напрежем се да заспим. Сан ме хвата али никако да се учврсти, непрестано се претвара. Гуши ме дим, реденици стежу, а бомбе жуље. Нити спавам нит сам будан. Чујем сваки шушањ, чујем дејство артиљерије, осећам погодке, како разносе градске бедеме.

— Већ три сата — Изговори неко зевајући.

У тај мах почеше митраљези да клокоћу.

Прелаз! Непријатељ напада.

Чудим се зашто нас не крећу. Свакако, да непријатељ напада, кад су митраљези у дејству.

Слути. Не могу да оценим даљину борбе и места на коме непријатељ прелази. Не знам како сам окренут.

Митраљеска и пушчана ватра све је већа. Крклање њихово премашило јачину топовског урлања.

— Стојане! Стокићу! — гурам друга до мене. — Слушај! Митраљези... непријатељ напада.

Неки подигоше главе. Полако устајемо и послушнујемо.

— К оружју! — дрекну водник са улаза.

Сви поскачемо и изјуримо напоље. И из других хелија посукљали четници. Загавили врата, саплићу се и падају један преко другог.

Стојимо у мртвом углу.

Заставник Јеловац изнео заставу и стао на чело одреда. Командири јуре око чета, а водници заузимају своја места код водова.

Чекамо команду.

* * *

Страшна ноћ. Топови ричу, гранате падају и разносе тврде бедеме, шрапнели пиште, парчићи усијаног гвозђа циче и ломе све што дохвате. Пушке праште, митраљежи клокоћу, млазеви рефлектора парају небо као угљен, а ракетле узлећу, севају и падају око нас.

Све се ускомешало, на земљи и у ваздуху, све ври као у парноме котлу, па нам изгледа као да је сад, најзад, крај свему.

Удар за ударом пролама бедеме. Бљесак за бљеском шиба, пара, сече, као да нам неко усијаним мачем превлачи преко очију, још увек буновних. Као да нам неко из тела усијаним кљештима чуца живце и месо све до костију.

Стојимо... чекамо...

* * *

Најзад пада наредба за покрет.

— Прва чета трчећим кораком. Правац Дунавски Кеј, — виче командир Станић.

— Друга чета трчећим кораком. Правац Дунавски Кеј, — командује Кирхнер.

Оба трком поведоше своје чете.

Гурамо се кроз градске капије. Спотичемо се, дижемо и јуримо. За неколико тренутака стигли смо изван градских зидана.

Јуримо низ стрму улицу Цара Уроша, обасјану непријатељским рефлекторима. Ракетле шиште и осветљавају улице и рушевине као да је какво весеље са ватрометом. Разнобојна светлост нас засењује.

Трк нам је све јачи и неки нам другови већ заостају.

Гранате дигле страховиту рику. Пребацују делове кућа преко улице и затрпавају. Пригљечени људи јече и траже помоћ.

Кроз кишу челика и цигаља, јуримо ка Кеју.

— Како је тамо? — питамо рањенике, који напуштају борбу.

— Несрећа! — одговара један са завијеном руком.

— Журите, браћо! — виче други.

— Спасавajte, децо! — дере се нека баба са прозора своје куће, која се поткопана полако руши.

Трчимо даље. Чини нам се да ћемо задоштити, да нећемо стићи за час у коме ће се све решити.

Наше трчање личи на утакмицу очајника, у којој један другог обилази; претиче да пре стигне до положаја, где се дели смрт.

Успут губимо људе. Шрапнели нас састиру. Бљесак ракетла заслепљује очи, па се спотичемо по изривеној калдрми. Прибијамо се за тренутак уз зидове, па одмах трчимо даље.

Грууу...! — тресну граната иза нас.

Шшшш...! — продужује за позадином.

— Пази! — виче водник Грубишић.

Спуштамо се низ чисту падину, коју бришу зрна као кошава.

Шшшш — грууу...!

Експлозија. Здробљена кућа диже се у вис као да је дохватио циновски вртлог.

— Лези! заурла водник Кезић.

Бацисмо се на земљу, док се крхотине не разиђоше. Устајемо и крећемо напред.

Са свих страна долећу гранате. Тешки ударци страшно проламају ваздух. Више и не пазимо на њих. Очајничком брзином бацамо се напред, да се пробијемо кроз овај вртлог челика.

Наш топ у капији у Горњем Граду код цркве Рукице спреман за дејство у одбрани Београда 1915 г.

Осврнуо сам се, да видим остале. Дуга повркао санатника отегла се стотину метара. Напрежу се, да нас стигну. Спутава их велики терет. Успут бацају шињеле, торбице са хлебом и ашовчиће, само да би брже трчали.

Заостала је већина питомаца. Слабуљави и нежни као деца, падају под теретом спреме. Ракетле их засењују, па трче као слепи. Не распознају по звуку правац граната, па лежу на земљу и прибијају се уз зидове и кад то није потребно.

Кад их млаз рефлектора ошине по очима, они се скупе у гомилу, и цела та гомила смушено застане, прибије се за час уз зидове, да одмах опет крене напред...

Здрав и снажан ја трчим напред међу примама.

На десној страни гори кућа. Светлост нам обасјава ознојена и усплахирена лица. Одједном се пролози тресак. Кров утону. Огроман снап варница изби у вис и поче да се шири над нама.

Застадох.

У исти мах запиштале неколико шрапнела; са кућа почеше да падају црепови, али прође без крви.

Прелази лево!... довикује водник.

Цела се поворка заталаса и као леса пребаци се на другу страну.

Кроз неиздржљиве фијуке зрна, кроз грмавину и кишу челика јуримо напред, — у сусрет непријатељу.

Предамно један тресну.

Из проваљене лобање изби млаз крви. Мртав је!

Поворка се све више отеже.

Гушимо се од умора, дишемо пригушено и брзо, застајемо да мало предахнемо, па опет трчимо... даље... даље!

Најзад стижемо. Заустављамо се на крају улице Цара Уроша, док стигну и остали, заслепљени, посрћући од умора.

Дочекао нас је други батаљон седмог пешадиског пука. Он остаје као заштитница, а ми ћемо примити борбу.

— Браћо!... поздрави нас мајор Гавриловић, — од данас Врховна команда нас не броји више међу живе! Ви сте избрисани из њених списка. Пожурите, бомбама и камама отерајте непријатеља са нашег земљишта!

Као муња прођоше ове речи кроз наше главе. У том тренутку неста умора. Наша тела добише нову снагу. Срца нам закуцаше јаче, крв нам узаври и јури у лице, а руке не задрхташе, док су оштреним ножевима китили пушке.

— Напред — грмну Кирхнер.

— Напред — писну Кезић.

— Напред! — кликну Грубишић.

Јурисмо напред, а придошла нова снага понесе заморена тела. Талас одушевљења захвати до малочас клонулу поворку и понесе је.

Ш-ш! Шш! Шш! Фијучу зрна, а подмукло Шш-шш-шш све је ближе.

Успорисмо трчање. По звуку ценимо, да ће да тресне у нашој близини, а можда и међу нас...

— Не збијај се у гомилу, довикује командир.

Раптркасмо се као мачке, кад међу њих долети каменица; бацисмо се на земљу.

Гру-у-у!

Десно од нас тресну граната у неку малу и трошну кућицу. Грдан облак дима и прашина, киша од цигаља, лепа и комада греда поче да пршти и пада на нас.

Експлозија је срушила до темеља целу кућу.

Ја полетим напред. После неколико корака станем. Блесак ракетле обасја рушевину. Коса ми подиже шајкачу.

Испред рушевине леже баба и мало, ваљда четворогодишње дете, обоје окренути лицем према земљи, обоје у локви крви, обоје непомични и мртви!

Даље!.. Даље!

Шрапнели циче кроз ваздух. Пробијамо се испод њих. Само даље од куће, где ми је блесак ракетле открио онај ужас!

Раскомадан војник — то је обична ствар.

Гомиле погинулих људи ништа... Али жена... дете!...

Стигли смо до последњих кућа. Да сачекамо остале, па да кренемо на јуриш...

— Напред су десетопуковци! — виче неко.

Са два питомца полетим напред.

Артилериска ватра још је јача. Непрестано грми и пролама ваздух. Срећом — погоци нас пребацују.

Прелаз је закрен рушевинама.

Улетим у једно двориште. Потрчим вратима, иза којих допре јаук. На поду лежи рањеник. Вуче се и јауче.

Одјекну страшна детонација. Око мене се све проломи. Учини ми се, као да све прште у мени. Полако се приберем и окренем. Видим, примичу се питомци.

Наши су напред, — довикујем им.

У тај мах тресну шрапнел. Цреп се ломи и руши. То ме потпуно освети. — Напред! — викиух из свега гласа.

Потрчао сам, пребацио се преко порушеног зида. Питомци за мном. Ево нас одједном на чистом простору.

Осматрам терен.

Нигде никога. Ровова нема. Наших нема. Пред нама нека кућица са оградом; заклања нас од фронталне ватре. Са лена и десна куљају пушчана зрна. Бију нас бочно...

Фијук граната прилепи ме уза зид.

Пребацила је!

Станем за тренутак. Разгледам за собом. Све је у пламену, као да земља гори. Зрна решетају и пробијају остатке рушевина.

Напред!..

Наилазимо на рупе и лешеве.

— За мном! — процерах се.

Крај мене два питомца и они обојица полетеше. После неколико корака западосмо у унакрсну ватру. Бацим се на земљу. Питомци падоше рањени. Јаук се разлеже. Једноме је повређен кук, па се вуче по земљи, други, рањен у главу, јауче и пузи.

Прибирам се... Шта да радим?!.. Брже него та мисао бежим натраг и опет лежем. Унакрсна ватра претворила је то место у прави пакао. Не дижући лице, прилепљено за земљу, видим, да нисам сам. Лево и десно, напред... ево још мојих другова.

Спремни, чекамо команду.

Одједном блесак пресече таму. Пред нама се указа брисани простор, сав прекопан топовским зрима. По њему ископана рупа до рупе, а из тих рупа вире остаци раскиданих десетопуковаца.

Команду заглашује тресак граната, које су узвигале и само небо. Онда опет густа помрчина обавија ужас, док нова ракетла високо не изви и не оцрта пут по небу.

Ура-а-а! Ура-а-а! — диже се урнебесна вика.

Бацисмо се свом жестином у ждрело смрти, које нас поче немилосрдно гутати.

Кррр-кло-кло-кло писнуше пушке, а заштектане митраљеви. Ватра обасја железнички насип, који је непријатељ посео.

Командант Кирхнер са одвртним бомбама кидише први.

Храбар и крупан као цин он јури десетину метара испред свију нас, испред остатка од тристотине четрдесет четника, већином дечака од шеснаест до осамнаест година.

Напред! соколи командант.

Јуримо. Вичемо. Дижемо ђаволску дреку, од које се небо пролама.

Рањеници јачу. Митраљеви клокоћу. Ватра сипа као олован град.

Под оваком ватром сада треба још прећи простор од неких педесет метара.

Напред! — командује Кирхнер.

Напред — циче командири.

Напред! — грме водници.

Ура-а-а! — разлеже се бојни поклик преполовљеног одреда.

Командант паде рањен. — Напред!.. устаје и опет пада.

Стигли смо под насип. Сада као да смо ми господари положаја, јер можемо да бацамо бомбе, што и чинимо муњевитом брзином.

Бомбе прште једна за другом, а после сваке добро бачене попушта непријатељска ватра.

Ура-а-а! — грмну водник Кезић.

Ура-а-а! — прихватисмо сви и поскакасмо на горњи део пруге.

* * *

У првом нападу изгубисмо много људи. Наш је одред сатрвен. Од тристотине четрдесет четника једва ако је остала стотина, остали су изгинули. Највише је изгинуло питомаца, из Скопља, придодатих нашем одреду, десетину дана пред саму борбу. За њих није било времена, да издрже ни најпотребнију обуку, него само толико, да се навуче униформа, предаду пушке и даду кратка упутства, све то за неколико дана.

Многи од њих нису знали, ни да се честито окрену на лево и на десно; они су једино знали, да напуне и испале своје пушке; то је било све њихово ратничко знање.

За време јуриша срљали су напред невешто и не заклањајући се, као да за њих није постојао страх, или да за њега нису јасно знали, док им нису почеле да прскају лобање, гину и јачу ратни другови.

Ушли су у борбу као разјарена лавља штенад.

А сада?

После прве озбиљне борбе и јуриша преплашени су и бледи као крпа. Готови су, да из свега гласа закукају: Пустите нас кући!..

Ми смо још дечаки!... Хоћемо да живимо!... А само их понос и стид спречава.

Скупљају се и прибијају уз старије и дрхте, као шибе на поамном ветру.

Деца... сама деца!

* * *

Кирхнер је по народности Немац и бивши аустро-угарски официр. По објави рата ступио је у нашу војску као редов-четник. Згодан је био у униформи српскога војника.

Одело му је стојало очајно — баш као на правоме Шваби. Велика шајкача једноставно натучена на главу, без оног дотеривања, својственог нашим војницима „кицопима“; копоран и чакшире изгужвани још у магацину.

Српски је знао врло мало, а све што је говорио, изговарао је погрешно.

Врло брзо стекао је љубав и поверење претпостављених и добио чету под своју команду. Са својих петнаест четника, колико је његова чета бројала у то доба, крстарио је стално по непријатељском терену. Кад су му старији наређивали, да што предузме, са својим људима, што се њему није свиђало, одговарао би:

„Од моје луди ја газда!“

Са том маленом четом, у којој је било неколико Земунца, Личана, Црногораца и Срба, све самих кршних и одабраних момака, крстарио је по земунској и бежанској равници, сукобљавајући се често са непријатељским патролама.

Крстарећи тако по бежанској равници, залута он једне магловите ноћи са својим људима и оде под само село. Његов најмлађи четник, мали Славко, збуњено му саопшти, да је на маломе мосту видео непријатељску patrolу.

Кирхнер га је погледао. — „Ти си се, Славко, уплашио... Чекај, да ја видим!“... У оваквим случајевима био је неверљив, волео је да се лично увери.

Нареди четницима да га дочекају, док се он не врати. Видећи да га доста дуго нема, четници Грубишић и Петровић - „Геја“, кренуше за њим, прескочише ограду и уђоше и у једно двориште, да га потраже.

Лавез паса открио им је Кирхнера, а гакање гусака повећало радост.

Плотун непријатељске патроле натерао их је у бекство, јер се борба није смела примити.

Кад су се вратили, један од четника држао је за шије две гуске. Сутрадан у маломе овом одреду била је права гозба.

Приликом заузимања треће карауле Кирхнер је пао тешко рањен у десну ногу.

Те магловите ноћи није се видео ни прст пред оком. Четници су наступали и кратким

знацима дозивали један другог, одржавајући тако везу. Аустријанци, мислећи да су то знаци њихових другова, почеше и они да их дају. Није се знало ко кога дозива.

Чудни су се судари дешавали. Аустријанци су се сусретали са четницима и када готово лупе прса у прса, настане гушање и прораде кама и бомба.

Главне Кирхнерове врлине биле у храброст и доброта. Оне су га довеле до чина официра и команданта нашег одреда. Строг али правичан, стекао је оданост и љубав целог одреда. Поступао је са сваким по заслуги. Волео је храбре четнике и поносно се њима. Знао је шта који од нас мисли. Са нама је срастао — још од првога дана, кад је од нас почео учити, да изговара прве српске речи.

Артилерија нас гони. Монитори се привукли уз саму обалу. Бију нас брзом паљбом и приморавају на повлачење.

Напуштамо пругу. Повлачимо се и распоређујемо по улицама.

Сакупљамо рањенике.

Износимо их на даскама и вратима, скинутих са кућа. Покупљене, предајемо их грађанима и болничарима, да их носе даље. Мртве остављамо на месту где је који пао; њима се не може ни прићи, па их и не склањамо.

Куће догоревају.

Тресак рушења догорелих кућа пролама ваздух. Кровови нестају; остају само покрени, разваљени зидови, који језиво штрче и бљују облаке дима и варница. Над нама се разастро читав слој дима и чађи. Угарци прскају, лећу по ваздуху, шире се и падају по бојишту.

Црни смо као врагови.

Непријатељу несметано стижу појачања.

Пењемо се на куће и отуда посматрамо, како непријатељ јача. Пуни понтони војници стижу на обалу. Видимо их како се искрцавају, развијају у стрелце и јуре, да се што пре подвуку под пругу.

Артилерија нас сатре. Напуштамо куће. Бежимо из једне у другу. Пентрамо се по крововима и скачемо са њих, окретно као веверице.

Брзом паљбом тучемо прелаз, али без нарочите користи. Брзометке нам не помажу, њима не можемо да спречимо прелаз непријатељских трупа.

Шта су брзометке према топу, само једном топу, који би заљуљао корито Дунава и разнео понтоне са непријатељским војницима. Неколико, само неколико метака из топа било би довољно да се створи невиђена паника незваних гостију.

Потпомогнут новим и одморним снагама непријатељ напада све жешће. Почиње прави окршај.

Тешка артилерија диже у ваздух куће и четнике, који се из њих боре. Митраљеску и пушчану ватру прекидају страшним детонацијама гранате, које падају једна за другом. Јаук раскиданих четника продире у мозак.

Улице су покривене густим облацима дима, барута и ватре. Немогуће је остати при себи. Да ли да се притиче у помоћ затрпанним друговима, који шире из рушевина и запомажу, или да се и сами чувамо од граната и шрапнела, који нам прскају над главама, или да бежимо од кровова, који слећу са кућа и падају по улицама?

* * *

Крвава ноћ и хладно јутро замрзло нам је и душе.

Стојим уз једну липу и гађам непријатељско лево крило, које врши појединачно пребацивање.

Поред мене, иза заклона од трулог плата лежи неколико жандарма и четника.

Наши на десном крилу држе се сјајно.

Пред њима је блатњава низина, на којој су некада биле баштоване. Сада је ово место обрасло коровом.

Немци се у мањим оделењима пребацију. Наши леже у корову. Видим их како искачу, мешају се са Немцима и боре прса у прса — на живот и смрт.

Узвик за узвиком, бомба за бомбом. Неколико наших полетели напред. Бацили бомбе, једва сачекали њихово дејство и јурнули на десетак Немаца.

Почиње клање.

Овакви напади понављају се сваког часа.

Тамо се неколико Немаца подигло. Јурнули на наше, ови поскакали. Више нема времена ни за бомбе. Пушка и нож. Кундак прска о лобању, нож се ломи о кост.

И онда — кама, шака и зуби! — И клање до истраге, тихо, ћутке, без јаука, јер се нема времена ни даха ни за то!

* * *

Иза моје главе цикну пушка.

Окренем се брзо — не видим ништа.

Опет пушка и пламен готово ме опрљив. Видим само две руке и пушку. Затварач учини трак-трак, обарач окиде и — опет пуцањ.

Привучем се. Иза басемака лежи регрут. Главу је погнуо, а руке и пушку избацио изнад главе и креше. Цев штрчи у вис, а метци лећу у небо.

— Шта радиш то?! — процерах се.

Регрут се трже и расколаци очи. Загледам га добро. Премро од страха.

— Овамо! — викинем му.

Регрут приђе и леже у ред.

У страшном овом пакленом чуду, у коме би се и највећем јунаку следило срце, чујем

песму. Окренем се и спазим друга, старог четника званог „Кумановац“, где из једног прозора уз песму гађа непријатељско лево крило.

Так! — одјекну пуцањ.

— А бре, детеце! — виче „Кумановац“ смејући се.

— Довикујем му: Не дај се, стариот! — али ме он и не чује, него и даље гађа, пева и смеје се.

Гледам га и дивим му се.

Сваки метак из његове брзометке ништи по један непријатељски живот. А он пева неку песму, која је више тужна но весела.

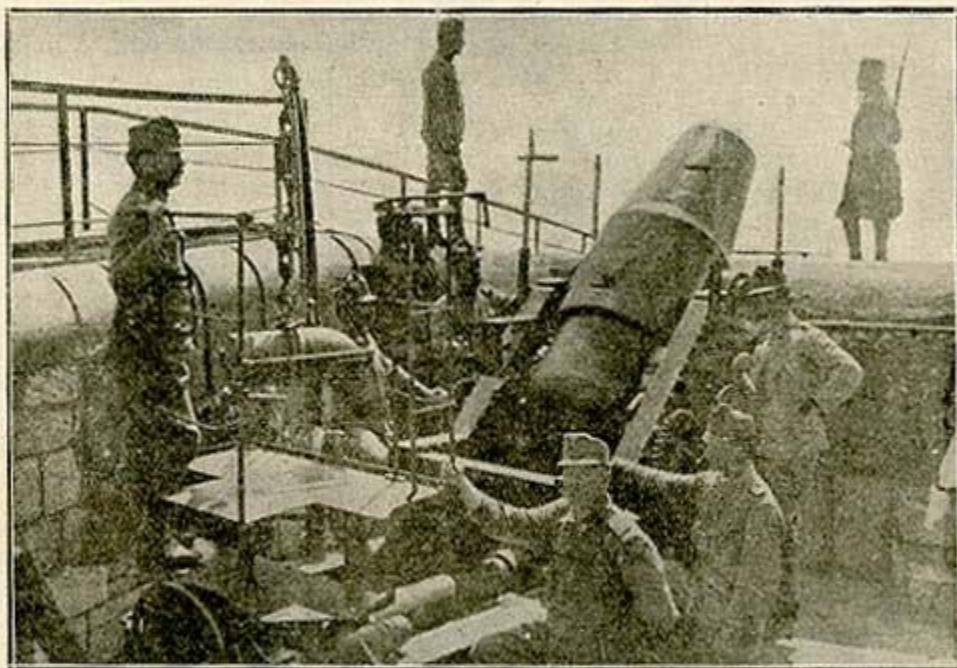
добу, које губи своје последње претставнике, уступајући пред новим оружјем, новим идеалима, новом ером...

Окренуо сам се на другу страну, да видим ко је још око мене. У томе часу појави се четник Света Милутиновић. Из руке му лије крв.

Настојавајући да заустави крвопролиће, стеже и носи рањену руку здравом.

Прискочим да му помогнем и да га до некле испратим...

* * *

Аустријски мерзер 305 мм, који је бомбардовао Београд 1915 год., укопан на обали Дунава између села Батајнице и Старих Бановаца у Срему

Стари је он четник, пореклом Кумановац. Лице му све изрешетано богињама, па ружно, али израз мио и доброћудан. Цео га је одред волео.

За многе од нас, док смо још били новајлије, пре првог ватреног крштења, он је био недостижни узор. Старали смо се, да говоримо, да се крећемо као он.

Приче његове о безбројним борбама са аскерима или са бугарским комитама, слушање су пажљивије и преданије, него најзанимљивија школска предавања.

А сад, како пуца уз песму и смех, учинио ми се ипак тужан. Учинио ми се, да та песма и тај смех пишу онако од срца, као некада, за време наше четничке акције по Македонији, где је храброст решавала битке, а добар се стрелац играо аскерским главама. Песма његова као да је лабудова; не старог „Кумановца“ него посмртни марш минуломе

Свиће...

Одбили смо напад.

Ватра је попустила. Јутарња светлост обасјава згариште. Дан открива сву грозоту, коју је непријатељ у току ноћи починио.

Страшна пустош!

Из прекопаних улица и порушених кућа вире остаци раскиданих људи. Улице и зидови поирскани су крвљу. Сврад запаљених кућа и покућанства гуши нас, а смрад лешева, који догоревају у запаљеним кућама, обара нас у несвест.

На сваком кораку лешеви. Ужасна слика!...

У толико ужаснија, што су то лешеви наших другова. Окрећемо главе, да не гледамо. Жалимо, што смо уопште људи, што је у нама разум човека, а не животиње, уверени, да би били срећнији. А поред све грозоте и сред раскиданог људског меса ми се

крећемо заузети ипак сами собом. Урламо од задовољства, страха или беса. Брањемо се, нападамо и убијамо људе, који насућу на наш живот, а у суштини и ми и они чинимо једно исто: чувамо и спасавамо свој сопствени!

Лутам по разбојничку бесвесно и немо.

У једној рушевини лежи леш упола затрипан, унакажен. На неколико корака други, коме више здобљена глава и руке, а иза њега трећи са раскиданом утробом. Тела им измриварена и измешана са крхотинама, земљом и крпама одела. Лица здобљена и претворена у безобличну црвену масу, спечену на пламену пожара. — По униформи распознајем једног жандарма и двојицу десетопуковаца.

* * *

По рушевинама и разривеним улицама, по којима су разбацана људска тела, у каљужи крви и меса, вуку се и гмижу исцрпљени људи, које је страх преобразио, искрвао, унаказио и од њих начинио стројење. Бацају се на земљу, где који стигне. На коленима и четвороношке пузе или потрбушке гмижу и грабе заклоне. Забијају главе у земљу и рију као кртице, док граната не тресне, онда се дижу и блену, ослушкују и опет падају по земљи.

Тумарам и ја по овом метежу.

Вучем се брзо од плота до плота, између порушених кућа и по свежој крви.

Јауци, слабији и јачи на све стране.

Спустио сам се на земљу, да бих пузећи прешао преко улице. Прелаз је брисац, мора се добро пазити, иначе је смрт сигурна.

Довукао сам се до куће из које чујем најближе јауке.

На самом улазу леже тешко рањена два жандарма. Једноме на челу зјапи страховита рупа, од које сам се стресао. Окрвављене чизме забрекле, да прсну. Други се сав скупно у клупче, покушава да ми нешто објасни рукама, јер не може да говори од тешке повреде стомака. Не губим време. Првога подигнем, изведем и упутим; да се сам спасава. Другога прихватим чврсто, подигнем и поведем.

Ено, први посрћући прелази брисани простор, а другога са највећим напором, корак по корак, превучем преко улице, по киши куршума, који ломе преостала прозорска окна и скидају леп са кућа.

* * *

Вратио сам се на старо место, и стао уз липу.

Гађам немачке шлемове, који више изнад пруге.

Свест ми се почиње да мути, а мисли да брају. У мислима пребрајам погинуле другове; час се дивим њиховоме јунаштву, час грозим њихових раскиданих удова.

Кроз главу ми јуре безбројне успомене на изгубљене другове.

Позадина... живот у њој... другарство... деоба последњег комада хлеба... последње цигарете... Све ме то везало, сродило са њима, па ми се срце цепа, гледајући их мртве, унакажене.

Мислим на брата, који, овако као и ја, стоји уз неко дрво и чека да га граната разнесе.

Мислим на старог оца и мајку, који са страхом очекују вести, трчећи на све стране и распитујући о судбини своје деце, моле Бога само да им се жива врате!

Мислим на сестре, колико су нас волеле, удешавале, спремале, китиле...

Сећам се свега... свога краја, школе, другова, детињства, најлепших дана, који су тако брзо и неповратно прошли; сећам се наше улице, кад сам кроз њу прошао први пут у четничком оделу, окићен реденицима и бомбама, другова и суседа, који су ми завидели... девојчица, које су ме посматрале.

Да ли ћу преживети све ове страхоте и да ли ћу икада видети своје?... Да ли ћемо се опет скупити и живети животом као некада?...

Ако будемо срећни, да се живи и здрави прикупимо, заборавићемо све грозоте овога рата и наставити наш мирни и удобни живот.

Међу својима...

Преко дана обавља свако свој посао; наш стари отац, са рукама на леђима, обилази, опомиње, упућује, наређује, бодри на посао: „Хајде, соколи моји, хајде децо!... Још мало, па ће подне!... Де-де, де-де, да још ово довршимо, па ћемо на ручак. А кад будемо готови, а ми ћемо да се одмарамо... као бегови..."

Да... али ако све буде друкчије?... Ако и моји буду зле среће, па и у њихову кућу удари граната... једна, две... неколико... Ако изгину сви, као многи и многи невини, што сада леже под рушевинама својих домова?!

Ако је брат погинуо? А то би било нешто тако обично... ми смо на месту, где у минуто гину хиљаде људи... Из оваквих борби ретко ко изнесе читаву главу. Треба за то имати велику срећу...

* * *

(Наставиће се)

Научна хроника:

Свечана годишња скупштина Српске Краљевске Академије Наука

6 марта ов. год. одржана је у Београду свечана годишња скупштина Српске Краљ. Академије Наука.

За ову скупштину интелектуални Београд показао је огромно интересовање, што је потпуно разумљиво кад се има у виду да је Академија Наука највиша научна институција у држави, најмеродавнији форум за цео интелектуални живот, најпозванији арбитар у свима питањима која се тичу науке, књижевности и уметности. Елита умног Београда желела је да чује шта је Академија Наука урадила у прошлој 1931 години, мртвој финансијски, мртвој економски, мртвој у сваком правцу сем у строго научном.

Цео ток ове скупштине прошао је у једном дубоком миру, са прикованом пажњом слушаца на реферате Претседништва Академије Наука.

То је био један леп доказ више, да је пијетет интелектуалаца према науци виши чак и од религиозног пијетета широких народних маса.

Били су присутни Њ. Св. Патријарх, надбискуп г. Родић, врховни рабин г. др. Алкалај, министри г.г. Стојановић, Милан Српкић, Ђорђевић, Пуцел, Божа Максимовић, Крамер, Радивојевић и Краљевић. Био је и чехословачки посланик г. Флидер. Претседник Београдске општине инж. г. Милан Нешић са кметом правником г. Исидором А. Протићем и одборници г.г. Д-р Букић Пијаде, проф. Јован Дравић, Гођевац и остали. Поред свих академика и професора и универзитета могло се видети много државних саветника, са претседником Државног савета, чланови Главне контроле са претседником, затим велики број књижевника, новинара, сенатора, народних посланика и др.

У четири часа ушао је у салу, дочекан на ногама од свих присутних, Њ. В. Краљ, у пратњи министра просвете г. Којића и маршала г. А. Димитријевића.

Свечани годишњи скуп је отворио претседник Академије г. Богдан Гавриловић: „Особита ми је част што у име гелокуп-

Њ. В. Краљ Александар I, Њ. Св. Патријарх Варшава и Министар просвете г. Д-р Којић на свечаној скупштини Академије Наука.

не Академије могу поздравити Њ. В. Краља, узвишеног заштитника Академије (Живео!).

Ваше Величанство, Српска Вас краљевска академија моли да поред топлих поздрава њезиних примите и дубоку захвалност њезину на томе што сте својим присуством увеличали данашњу њезину свечаност. Живео Краљ! (Живео!).

У овом свечаном тренутку дужност ми је одати пошту оним нашим члановима који су у току године преминули. Листа њихова је, на жалост, дуга: умрли су дописници Академије Јозеф Зубати, Огист Говен, Јосиф Ма-

једну врло пријатну дужност и да се само за један тренутак задржим на једној ретко лепој појави, по којој ће се јасно видети, колико је Академија, као национална и научна установа својим радом, својим тежњама и својом идејом освојила срце наше претонице.

Има већ две године, како је у Претседништву покренуто питање о подизању Дома Академијина. Претседништво је мислило и целокупна Академија је то мишљење и усвојила, да је подизање Дома Академијина не само насупина потреба Академијина живота, већ у исто време и питање части и поноса наше нације.

Како Академија својим материјалним средствима није могла купити земљиште, на коме би себи свој Дом подигла, она је замолила Општину Престоничку да јој она поклони један део свога имања и да у генералном плану свом тај део одреди за подизање Дома Академијина.

Изузетно ретко задовољство ми је у овој свечаној прилици поменути, да је Општина престоничка, верна светлим традицијама своје прошлости, једнодушно одлуком свога Одбора Академији за подизање њезина Дома поклонила један од најлепших делова свога имања. Нека јој је хвала на томе дару — хвала у толико већа и топлија, што је тај дар њезин хронолошки везан за један период незапамћене моралне депресије и економске кризе. И поред турсова, који својим епицентрима допире до самих основа наше цивилизације, тај је дар права утеха за све оне, који се у општој и оправданој узнемирености питају, јесмо ли на освиту нове епохе или на путу који води у варварство.

Већина људи цениће можда тај дар само по материјалној вредности његовој. Академија га, међутим, не цени само по томе. Она у томе дару осећа и дах једнога крепкога и здравога духа, који се у своме струјењу и стремљењу успиње до највиших вредности живота. И када једнога дана на земљишту које је Престоница поклонила Академији буде Академија себи изградила свој Дом, Академија ће се с разлогом поносити, ако сваки грађанин наше Престонице, пролазећи поред тога Дома, с гордошћу буде могао рећи: У темељима овога храма истине и прогреса узидан је и мој дух.

РАД АКАДЕМИЈЕ У 1931 ГОД.

Главни секретар академик г. Д-р Алек Белић прочитао је затим извештај о раду Академије у 1931 год. Извештај је врло опсежан и детаљан и живо илуструје рад наше Академије у прошлој години. Поред осталог, чули смо из извештаја г. Д-р Белића и ово:

„Организовано је систематско издавање историјских споменика XIII—XV века на латинском и талијанском језику из далматинских архива.

Г. Д-р Богдан Гавриловић,
председник Српске Краљевске Академије Наука

ринковић, Антоније Вучетић, Виктор Берар, Димитрије Руварац и Ђорђе Јоановић“.

Слава им!

Претседник г. Гавриловић говорио је врло лепо и живо, са најдубљим осећањем, о свима њима, али се нарочито задржао на поч. проф. Д-р Јоановићу, о коме је дао низ лапидарно снажних портрета, којима је изразито илустровао и научну и индивидуалну величину поч. Д-р Јоановића.

— Из извештаја, који ће вам секретар Академије прочитати, видећете да се рад Академије у традиционалном оквиру свом и ове године развијао исто онако интензивно, као и ранијих година.

Али пре него што бих дао реч г. Секретару, молим да ми допустите, да извршим

За објављивање ових старих споменика из Далматинских архива, Академија је отворила ново, треће одељење Зборник за историју, језик и књижевност у којој је већ изашла прва свеска.

За уредника збирке докумената пак, Михаила Гавриловића Академија је одредила г. проф. Д-р Јов. Радонића.

Академија је донела одлуку да у својим издањима изда Писма Филипа Христића Јовану Ристићу под редакцијом г. Гргура Јакшића који је ову препишку пријавио Академији.

Академија је донела начелну одлуку о издању велике збирке докумената из бечких архива коју је прикупио г. Алекса Ивић о првом српском устанку. При објављивању докумената о првом српском устанку Академија ће се користити и архивом Паваногрупа коју су Бугари скоро пронашли у Видину, пренели је у Народну библиотеку у Софији и ставили је ту на расположење стручњацима.

Од ове године на страним језицима издавање се интернационални Билтен Академије природних наука, који ће се ускоро проширити и на остале Академије.

За чланове Националног одбора Међународне уније академија изабрани су од стране Југословенске академије г.г. Гавра Манојловић и Марко Костренчић, а од стране наше Академије г.г. Никола Вулић и Д-р Јован Радонић.

Као члан Међународне уније Академија и Међународног савета за научна истраживања и његових секција Академија је и у прошлој години издала рад у тим установама.

У прошлој години Академија је издала 24 књиге својих издања са преко 300 штампаних табак:

У извештају су нарочито подвучени одлични резултата рада појединих Академијиних одбора. Тако је и пр.

У етнографском одбору настављено штампање и прикупљање грађе за насеља и порекло становништва. Штампана су два рада који улазе у 28 књигу „Насеља“ (Горња Морана и Изворник од Атанасија Урошевића и Порече од д-ра Петра Јовановића.)

У другом етнографском одељењу настављен је са одличним успехом рад на прикупљању, сређивању и штампању фолклорне грађе.

Поред интензивног рада на прегледању и азбучном сређивању исписаних листића у Лексикографском одељењу, у прошлој је години поклоњена нарочита пажња читању и повлачењу нових текстова. Тако је подвучено 113 дела, и то 91 дело штампано ћирилицом и 22 дела латиницом. Три су дела по другом пут подвучена.

Ради што потпунијег црпљења речника којим се служила наша повремени јавност, извршен је попис листова, часописа и периодичних издања, штампаних ћирилицом (577) и латиницом (252), од 1768 год. до данашњих дана.

Претседништво Академије испунило је претресло у прошлој години питање о потреби прибављања турских рукописа и књига који се тичу историје, књижевности и других дисциплина. Додирнуто је и питање о црпљењу грађе из турских и наших ар-

хива ове садржине и о њеном објављивању. У том циљу Академија је 23 марта 1931 године установила Одбор за прибављање источњачке књижевне и историјске грађе. За чланове Одбора претседништво је изабрало г.г. Јов. Радонића, који је одређен и за претседника Одбора, Јов. Н. Томића Ст. Станојевића и Вл. Ђоровића, који је одређен за секретара.

УПРАВА АКАДЕМИЈЕ

На главном годишњем скупу Академије од 15 фебруара о. г. изабрани су сви секретари стручних Академија за 1932 годину:

Г. Д-р Влад. К. Петковић за Академију природних наука;

Г. Д-р Бран. Петровић за Академију филозофских наука;

Г. Д-р Јов. Радонић за Академију друштвених наука;

Г. Ђока Јовановић за Академију уметности.

За чланове Оцењивачког одбора за награде из Задужбине Љубомира М. Михаиловића за 1932 и 1933 годину изабрана су господа Богдан Поповић, Вељко Петровић и Марко Цар.

ПОКЛОНИ АКАДЕМИЈИ

Академик г. Урош Предић израдио је у своје време и поклонио Академији портрет пређашњих њених претседника Стојана Новаковића, Јована М. Жујовића, Јована Цицјића и Слободана Јовановића. Академија изјављује г. Предићу своју најдубљу захвалност на овим радовима велике уметничке вредности. Велечасни Анта Лијепопили, препозит каноиник, поклонио је преко г. Јов. Радонића стари рукопис Дубровачког статута.

Највећи дар који је Академија ове године добила — јесте земљиште у близини цркве Св. Марка на којем ће подићи зграду само за свој рад.

Већ много година управа Српске краљевске академије стара се око тога да добије погодно земљиште за подизање зграде за себе. Својим досадашњим радом на подизању наше науке, нескорисним прегалаштвом својих чланова, и они који су својим неуморним радом оставили златна имена у аналима Академијиним и оних који са беспрекорним некористољубљем, — и даље раде на њеном духовном изграђивању — Академија је то у пуној мери заслужила и овим својом даром Општина града Београда дала јој је јавно признање о томе.

Нека ми је зато допуштено да са свога места изјавим велику захвалност целокупне Академије Општини града Београда која је овим актом својим показала не само да се радује Академијину напретку и да га свесрдно потпомогне него и да високо цени њен рад.

На крају извештаја опширно се излаже стање многобројних Академијиних задужбина.

ПРИСТУПНА АКАДЕМСКА БЕСЕДА

Г. Др. ЂАЈЕ

После извештаја г. Д-р Белића, нови академик г. др. Иван Ђаја, прочитао је своју приступну академску беседу „О некојим одликама борбе против хладноће“.

Г. др. Ђаја је прво изнео примере неперватне отпорности неких животиња према ниским температурама. Голуб тако издржи више од једног сата на температури од минус 80. Свакако да организми морају бити снабдени сложеним механизмима који дозвољавају да они одрже своју сталну температуру на променљивим спољашњим температурама које могу прећи 120 степена, и више.

За ову прилику г. др. Ђаја је изабрао неколико појединости епизода оне очајне борбе коју води топлокрвни организам у крајњој борби против хладноће, када је по-

Г. Д-р Иван Ђаја, нови Академик

чео да попусти (да се хлади). Почевши да се хлади, топлокрвни организам не полаже оружје, не капитулира, већ на против тек тада мобилише сва своја средства за одржавање, односно за враћање телесне температуре на њену нормалну висину.

На основу тога г. др. Ђаја је у физиологији завео појам „унутрашње хладноће“, која, као спољашња хладноћа, надражује апарат који управља производњом топлоте у телу.

Друго питање које додирује г. др. Ђаја је следеће: да ли је добро поштедети организам борбе против хладноће? За нормално функционисање организма унутрашња температура мора бити стална, али то не значи да је добро да и спољашња температура буде стална. Гајећи животиње од рођења на сталној

температури од 32 степена г. др. Ђаја је нашао да је њихово растење много успорено према растењу истих животиња на обичној променљивој температури. Осим тога животиње одгајене у топлој средини нису подобне да поднесу ни умерену хладноћу, већ се у тим приликама хладе. То питање има свакако важности по хигијену и физичко васпитање. Ово нарочито са подизањем материјалне културе топлог одевања и сталне температуре станова са централним грејањем.

Треће питање које додирује г. др. Ђаја јесте физиолошки смисао сталне температуре тела. Пошто животне појаве зависе од температуре, то би живот био периодично-испрекидана сезонска појава, као што је случај са биљкама и хладнокрвним животињама, када човек и мали број животиња не би имали ту значајну моћ да своју температуру одржавају на сталној висини, у пркос спољашњим променама. Са сталном температуром од неких 37 степени у нашем организму влада тако рећи вечито лето, што дозвољава да наша животна и културна активност тече без прекида лети и зими, — зими чак бурније, јер је наш организам боље подешен за борбу против хладноће него за борбу против врућине.

Да ли је механизам одржавања сталне температуре у току еволуције живог света могао потећи из борбе за опстанак? Г. др. Ђаја мисли да су сумњиве користи које из тога проистичу за одржавање живота, јер топлокрвни организам има већу потребу за храном, и то нарочито у зиму када је храна ретка, а затим лакше подлеже хладноћи него хладнокрвни организми, који махом преспавају зиму. Појава топлокрвних организма говори дакле у прилог томе да борба за опстанак није главни узрок еволуције живих бића већ да се ова вршила неким настојањем да се жива бића усаврше. А свршенство се у биологији, као и другде, откупљује већом подложношћу штетним утицајима и смрти.

Пошто је још изнео претпоставку како су се хладнокрвни организми претворили у топлокрвне, г. др. Ђаја је додирнуо интересантно питање утицаја климе на цивилизацију. Једно је јасно: човек је боље наоружан за борбу против хладноће него против топлоте и наша техника заштите од зиме куд и камо је напреднија од технике заштите од врућине. Старе културе постале су у крајевима које ми данас сматрамо за одвише топле и неподесне за нашу западну цивилизацију. Што се цивилизација пре развија у топлим крајевима то је стога што се на северу могле развити тек пошто је техника заклањања од непогода достигла извесно савршенство. Грчка цивилизација је постала под ведрим небом и у вртovima. Западна цивилизација ствара између четири зида, у магли и под вештачком

светлошћу и огревом. Јасно је да клима даје цивилизацији њен карактер.

Г. Ђаја се на крају осврнуо на дело Американаца Хантингтона о цивилизацији и клими. У том делу је нашој земљи (према нашој клими, која нема сумње није идеална средина за западну цивилизацију) дат степен цивилизације свега 66%. (Стопроцентни степен цивилизације је дат Енглеској, једном делу северне Француске и северној Немачкој). Г. др. Ђаја примећује да источни народи испадају мање способни за цивилизацију само стога што се међу њих пресађује цивилизација која није за њихове прилике. Да се покушало пресајити грчку цивилизацију у Енглеску, њени становници би исто тако испали мање подобни за цивилизацију.

Да ли ће се икада развити каква висока цивилизација у тропским пределима, где се данас води борба између инсеката и човека и где се дешава да мрави надвладају тигра? На то питање г. др. Ђаја одговара:

Људска образованост је нешто више и дубље од једне климатске функције. Искра људског духа избија из леда као и из сунца. Климатски фактори доприносе да се цивилизација, прелазећи са једних народа на друге, не само наставља већ при томе нова стремљења замењују стара, тако да је старо човечанство ношено увек новом подмлађеном снагом ка новом идеалу, то јест ка мети која неће никад бити достигнута.

Пристапно предавање г. Д-р Ђаје поздрављено је једнодушним аплаузом.

ПРОГЛАШЕЊЕ Г. ЂАЈЕ ЗА ПРАВОГ ЧЛАНА

Затим је узео реч председник Академије г. Д-р Богдан Гавриловић.

Г. Гавриловић се прво сећа да је пре двадесет година, када је г. Ђаја био постављен за доцента, он био ректор Београдског универзитета. Г. Ђаја је дошао да му се представи. У разговору је г. Ђаја рекао: „Господине ректоре, учинићу све што могу да се одужим земљи и науци“. Г. Гавриловић је срећан што може да сад каже да је г. Ђаја тај завет испунио у пуној мери и пуном обиму његову:

— Бавећи се најпре проучавањем ферментата, а затим проблемима биоенергетике, Ви сте за последњих двадесет година објавили око осамдесет научних радова. Специјално у области биоенергетике Ви сте поред базалног метаболизма, који је у последње време у Физиологији много изучаван, унели у њезин систем и свој врхунски метаболизам. Ви сте утврдили законе, који у читавој серији животиња владају врхунским прометом енергије и проучили сте главна горива врхунског метаболизма.

Све Ваше многобројне и привидно разнolikе студије у области биоенергетике свр-

стале су се ипак у једну целину, значајну по том, што се она као таква позитивним резултатима својим органски уплела у општи систем Физиологије. Ја нарочито истичем, да је у своме делу *Traité de Physiologie* професор Lefèvre читаво заглавље посветио Вашем врхунском метаболизму с напоменом, да он у њему види чврсте основе здраве и снажне физиологије. Наша Академија, у чијим су издањима ти Ваши радови објављивани, зна да је част коју сте Ви у науци Вашим радом извојевали себи лично, уједно и част, која својим зрачењем краси и нашу младу науку и она је, избравши Вас за свога правога члана, сасвим природно, извршила само своју дужност.

Али поред тих централних и општих проблема физиологије, Ви сте се у последње време почели бавити и другим једним проблемом општега значаја — проблемом живота и његова порекла. Тај проблем је, без икакве сумње, један од најтежих и најтамнијих проблема Науке о Природи и историја студије тога проблема показује нам, да је сам проблем утолико јаче одмицао од нас, уколико смо му се више приближавали. Било је научника, који су покушавали да га реше према једном основном схватању, по коме сте и Ви тражили његово решење; а то схватање њихово разлико се из овог погледа: да у самом животу, иако је он извор свих појава и свих процеса еволуције, није било еволуције и да се према томе појава живота може објаснити само неким принципом — принципом виталистичким — који стоји изнад материје. А било их је — и ти научници спадају у ону другу групу, у групу механиста — који су тврдили да се појава и порекло живота могу објаснити механичко-атомистичким путем. И једни и други сматрају, да њихови погледи одговарају стварности, а није немогуће да су и једни и други били у заблуди, што нису покушали, да из свеколиких резултата, до којих смо дошли испитивањем универзума, изведу ово генерално правило: да реалност, као синтеза свих могућих аспеката природе, није то исто што и стварност и да структура физикалног универзума, као прва тежња и последња замисао нашега духа, није то исто, што и суштина његова.

У даљем свом говору председник Академије г. Д-р Гавриловић одржао је једно ретко интересантно предавање са интуицијом и снагом духа, која је све слушаоце задивила. Између осталог, г. Д-р Гавриловић рекао је:

„У целом том мистериозном проблему о пореклу и појави живота позитивно је досад само то, да се до решења његова није дошло. Али, ако тај проблем ни до данас није решен, ипак би се можда могло покушати, да се у вези с њим према данашњем развоју Физике и Хемије повуку ма и приближне границе, до којих би објективна мисао, у теж-

њама њезиним да објасни појаву мртве и живе материје, могла допрети.

На мучном путу по коме се кроз таму пробијала, наука је стварала и пагустала многе своје теорије, али је она при томе подигла и неколико трајних и светлих станица и упирући наше погледе у њих, ми данас можемо — можда чак и морамо — рећи, да се проблем о дуалном карактеру материје може у оквиру научних система решавати само под једним условом. А тај услов је у своме постулату: да улазећи у решење тога проблема морамо напустити не само наша стара схватања о структури материје, већ и многа друга фундаментална схватања према којима смо били изградили наш ранији систем о структури самога универзума.

Освојивши својом класичном Механиком законе неба, Њутн је по хармонији коју је назрео у васионом свету могао закључити, да изван и изнад сирове мртве материје има још нешто, што есенцијално за њу није везано и посред скептицизма неких нових научних и философских система, та мисао Њутнова одржала се *mutatis mutandis* у физици до самих наших дана. У својим Принципима Механике Херц је, двеста година после Њутна, ограничио област физике само на мртву материју. И сам Мах, за кога је питање мртве и живе материје било подједнако велика загонетка, признаје да се живот мора сматрати као хипер-физикалан појам, докле год се буде узимало, да је механика једна потпуно довршена наука.

Међутим, и у физици и у хемији, појавиле су се током последње три, четири декаде нове идеје, које су неодрживом силом својом најпре подриле, а убрзо затим и уништиле наша стара, рекао бих, класична и фундаментална схватања о материји и маси, о енергији и димензијама, о времену и простору. Та нова схватања изазвала су промене у методима нашега мишљења и она се морала појавити и у систему философије наших дана.

Ми смо веровали у непроменљивост и вечност материје и током векова, та се вера претворила у догму Науке о Природи. Та је догма уништена. Ми данас кажемо, да су се из електрицитета који је био разбацан по првобитном хаосу створиле 92 врсте материје — 92 елемента. Материја је дакле електрицитет, а разлика између врста њезиних је у томе, што неке око језгра својих атома на ниским температурама прикупљају једну, друге неке само две, три, четири, пет и т. д. негативних електричних партикула. При томе прикупљању електрона природа је у систему целих бројева дошла само до броја 92.

С друге стране, данас нам је структура атома позната и по једном другом моменту. У своје време појавила се у светлој глави Паскаловој мисао о врло великој и врло блиској сродности бесконачног малог и беско-

начно великог. Прохујале су стотине година и налегале једна на другу у вечном поретку свом, али маглу која је покривала гениалну концепцију Паскалову, оне нису могле ни пробити ни развејати. Тек ту скоро — пре двадесет година — наука је утврдила, да мисао Паскалова *realiter* и постоји: она је, наиме, испитујући структуру атома утврдила, да сваки атом по тој структури у ствари није ништа друго, до једно бесконачно мало сталарно тело — један микрокосмос, у коме планете које ми електронима зове, по одређеним законима Електродинамике обилазе око сунца његова, т. ј. око језгра самога атома. Поред тога не само да се зна, да се у самој природи материја појединих радиоактивних тела мења, већ је утврђено данас, да се бомбардовањем атома и одређеним физикалним процесима, који услед тог бомбардовања могу наступити у језгрима њиховим, може практички извршити и сама трансмутација елемената. А све то, без икакве сумње, утврђује нас у уверењу, да она тврђава у којој смо чували догму о вечности и непроменљивости материје, данас стоји у пепелу.

Ми смо даље веровали у међусобну потпуну независност времена и простора; а данас је међутим утврђено, да се у разноликом скупу појава у Природи не може поставити ред, ако те појаве проматрамо у Еуклидову простору и да слика неког феномена у једном тренутку *t* зависи и од места са кога посматрамо. Тек скуп свих ових места, са којих бисмо га проматрали, давао би тачну и стварну слику његову, али не у Еуклидову простору, већ у једном новом, реалном, квадридимензионалном простору не-Еуклидских особина. Зато смо и морали претпоставити, да време и простор немају апсолутну вредност и зато смо и морали доћи до уверења, да и један и други појам тај у аналитичкој схеми природе има само секундаран значај.

Исти тај значај у тој схеми имају и енергија и маса. Ми данас, према једном познатом закону Ајнштајновом ($E=mc^2$; E —енергија; m —маса; c —брзина светлости) кажемо, да је енергија функција масе; али и обратно, да је и маса функција енергије и сама енергија. Раније, пре појаве Теорије Релативитета и пре појаве Теорије Кваната могао је у истину Декарт рећи: „Дајте ми метарију и кретање, па ћу вам створити Универзум“. Запитајте се и сами, да ли природњаци, обрнувши ред речи његових, немају право, кад данас кажу: „Дајте нам Универзум, створићемо вам материју и кретање“.

И напоследку, ми смо веровали да у динамичким процесима у природи има континуитета и та вера наша претворила се у ову догму: *Natura non facit saltus*. Међутим се у Теорији Кваната утврдило, да у процесима у природи има скокова. У ту догму философије класичне традиције раније није смео ни-

ко ни дирнути и она из система науке потиснута само великом револуцијом, коју је у нашем мишљењу и нашим схватањима изазвала Теорија Квантата. И ако бисмо сада ретроспективно обухватили развитак физике, од првих дана њезине појаве у старим цивилизацијама Вавилонa и Египта, па све до краја XIX века; и ако бисмо у том дугом периоду од неколико хиљада година наша схватања о структури физикалног Универзума упоредили са Универзумом, који је физика изградила током последњих четрдесетак година — мислим, да при том поређењу можда не би било претерано рећи, да је последњи период од четири декаде знатно више изменио систем физике, но онај други период од неколико хиљада година.

Али, поред свих тих измена питање о дуалној природи материје и с тим упоредом и питање о пореклу и постанку живота није се ни у чему унапред помакло и у томе су, по објективном расуђивању, и виталисти и механисти остали на истој оној мртвој тачки, на којој су и раније били.

Има међутим у систему класичне физике нешто, што је и после бура које су га радикално измениле, у њему ипак остало потпуно недирирано. То су велики природни закони т. ј. они закони који у целокупном систему науке имају исту вредност као и закони математике и механике.

Ја не бих желео да се задржим на овом питању: да ли се досад познатим законима Физике и Хемије могу или не могу објаснити појаве живих организама и остављајући то питање на страну, рећи ћу да се слажем са оним научницима, који кажу да већим делом својим досад познати закони природи имају или, боље рећи, и морају имати субјективан карактер и да по томе већ ти закони нису закони прве, већ закони друге категорије. Али, ако досад нисмо нашли законе опште, јесмо ли зато у праву рећи, да их никад ни наћи нећемо?!

Од Демокрита до данас одржало се атомистичко схватање материје. Пре две и по хиљаде година, то је схватање било само идеја једног генија. У XVIII и XIX веку та се идеја претворила у веру свих физичара и хемичара, а данас је та вера постала *физикална битност* — физикални антитет. За оне, који би, тражећи разлике у материји појединих елемената, хтели дубље да уђу у ту битност, остаје нада, да ће се новим неким *општим законом* — законом прве категорије — моћи објаснити и како је дошло до разлика у брзи електрона, који се у тим битностима јављају.

Поред свег прогреса, ми смо ипак данас још далеко од оних *праизвора природе*, који би нам то бјашњење могли дати. Али изко смо од њих далеко, ми ипак зато већ данас, покорављајући се суду нашега духа, по неким

позитивним чињеницама можемо закључити, да смо им се приближили и да смо и поред тајанственог лутања неке природе ипак заплочили по кориту оне реке, којим струји дах духа њезина својим током вечним, једиоликим и фаталним. Нада је наша, да ће нас на томе путу кванти акције довести до откривења једног таквог општег закона и да ћемо тим законом, који би владао макрокосмосом у бесконачним просторима његовим, моћи објаснити и многе тамне и најтамије проблеме микрокосмоса; и врло је вероватно, да ће светлост, која се тихим и мирним треперењем својим пробија кроз таму бесконачног свода небеског, бити у једно и светлост, која ће открити и тајне древних мистерија материје — тајне њезине конституције и њезине трансформације, њезиног живота и њезине смрти, њезиног стварања и њезиног рушења. У томе решењу могла би се назрети последња победа науке и с њом и последњи међаш, који би она ударила на граници објективног и субјективног света. Не видим, да би без те победе научна мисао у успону своје могла освојити ону позицију, са које би се објективно могло судити о спору у различитим схватањима виталиста и механиста.

Господине Академиче,

По чл. 14 Закона о Српској Краљевској Академији сваки прави члан дужан је држати и приступну академску беседу. Ви сте тај услов данас испунили.

На основу члана 14 Закона Академијина, ја Вас проглашавам за правога члана Академије и уводим у сва права која правим члановима припадају.

Дубоко научни и ерудитивни говор председника Академије г. Д-р Гавриловића као и одлично уводно предавање г. Д-р Ђаје поздрављени су одушевљеним и једногласним аплаузом.

НОВИ ЧЛАНОВИ АКАДЕМИЈЕ

Пре него што су прочитане конкурсне награде Академијине за најбоља дела у 1931 год. из појединих научних дисциплина и лепе књижевности, председник г. Д-р Гавриловић прочитао је имена новонабраних чланова Академије.

Академија је на своме главном годишњем скупу од 15 фебруара 1932 године изабрала за своје нове чланове ове научнике:

Д-ра Владимира Р. Петковића, професора Универзитета у Београду за правога члана Академије философских наука;

Теодора Тарановског, професора Универзитета у Београду за правога члана Академије друштвених наука;

Стевана Бошковића, геодетског генерала и начелника Војно-географског института и

Д-р Владимира Ласкарева, контрактуалног професора Универзитета у Београду — за дописне чланове Академије природних наука;

Д-ра Стјепана Ивића, професора Универзитета у Загребу и

Д-ра Петра Колендића, професора Универзитета у Скопљу — за дописне чланове Академије философских наука;

Д-ра Душана Пантелића, професора Више Педагошке школе у Београду и

Д-ра Грегора Чremoшника, чиновника Земаљског Музеја у Сарајеву — за дописне чланове Академије друштвених наука.

НАГРАДЕ АКАДЕМИЈЕ ЗА НАЈБОЉА НАУЧНА И КЊИЖЕВНА ДЕЛА У 1931 ГОДИНИ

Затим се прешло на последњу тачку дневног реда: Награде за најбоља дела. За ову тачку је владало велико интересовање пошто академијини конкурси и награде — лореати — представљају и највишу научну утакмицу и највеће признање које се на пољу науке и књижевности уопште може добити.

У пуној тишини, секретар Академије, академик г. Д-р Белић прочитао је:

„Према расписаном стечају у 1931 години Српска краљевска академија наградила је:

Из Задужбине Димитрија Стаменковића 4.000 динара г. Милану Шевцу за дело у преводу „Зашто треба да смо добри“.

Из Задужбине Архимандрита Нићифора Дучића: 2.000 динара г. Д-р Ђури Поповићу за штампано дело „Лига народа. Њен постанак, уређење и рад“, 4.000 динара г. Д-ру Мирану Кићовићу за штампано дело „Јован Хацић (Милош Светић)“, 1.000 динара г. д-ру Димитрију Кириловићу за штампано дело „Српско народно позориште“, 3.000 дин. арх. г. Пери Ј. Поповићу за његове одељке у штампаном делу „Споменица петстогодишњице Смедеревског града Деспота Ђурђа Бранковића“, 2.000 динара г. Радоју Ускоковићу за дело у рукопису „Духовни живот народа у Староме Влаху око Ивањице“ и 3.000 динара г. Крешимиру Георгијевићу за дело у рукопису „Наша народна песма у Пољској књижевности“.

Из Задужбине Димитрија Перовића: 6.000 динара г. Слободану Ж. Видаковићу за штампано дело из Социологије „Туберкулоза и сифилис са гледишта социјалне политике“ и 6.000 динара Јеленку Петровићу за штампано аграрно-политичко дело „Окућје или заштита земљорадничког минимума“.

Из Задужбине Љубомира М. Михаиловића: 3.000 динара Анти Дукићу за дело „Погледи на живот и свијет“ и 2.000 динара Ђорђу Глумицу за дело „Светле тишине“.

Ђорђе Вајферт — Музеју града Београда

Свечана седница Суда и Одбора О. г. Б. у почаст г. Ђ. Вајферту

17 марта т. год. одржана је свечана седница Суда и Одбора О. г. Б. у почаст г. Ђорђу Вајферту, који је својим поклонима историјских докумената о Београду постао највећи добротвор Музеја града Београда.

Отворивши ову седницу, којој је присуствовао као гост г. Ђорђе Вајферт, председник Београда г. инж. Милан Нешић рекао је:

— Са изванредним задовољством, које мора осетити сваки онај грађанин кога љубав везује за нашу лепу престоницу, хитам, да Вам на данашњој седници у првом реду саопштим, да је наш познати велеиндустријалац господин Ђорђе Вајферт, који се данас налази у нашој средини, као наш драги гост, предао нашем Музеју своју велику збирку, коју је још раније био наменио нашем Музеју пригодном освећењу Библиотеке и Музеја 11 јануара 1931 године.

Већ на Одборској Седници од 12 јануара 1931, на којој је учињено саопштење о намери господина Вајферта, и Суд и Одбор изразили су му своју захвалност. Али нас је дан спонтани осећај гони, да ту захвалност господину Вајферту изразимо и сада, после извршене намере његове и после стварне предаје овог драгоценог поклона, који има тако огромну научну вредност, — за проучавање Београда, — и који ће, вођен од љубави коју господин Вајферт целога свога живота показује према своме роду, служити у највећој мери ширењу те исте љубави према Београду, према његовој прошлости и његовој будућности, у толико светлијој и већој, у колико ће и наши заједнички напори бити већи, да му ту будућност осигурају.

Значај писања историје појединих породица, народа, градова — не може се порећи; савременост у вези с прошлошћу, с историјом, јасно показује путеве, којим мора да се иде у правцу најбоље будућности. Живот, непрестане борбе у којој се наш народ налазио до најновијег времена, није допуштао, да се историја, као наука, код нас развије у оној мери, како би то одговарало унутарњој величини тог живота, његовој стварној садржини. Наука условљава бар релативну срећеност прилика; историја пак за своју документованост — тражи непобитне изворе: живе и писане споменике. У сврху очувања

историјске грађе, прикупља се све што може на било који начин да послужи као доказ прошлости и прошлих догађаја у вези с културним и историјским народним животом. Данашња срећеност наших прилика, тражи и од нас да обратимо своју одговарајућу па-

Г. Ђорђе Вајферт

жњу прикупљању наших историјских докумената, који су разасути по целом свету и који би у вихору нашег тешког досадашњег живота сасвим пропали, да се нису нашли појединци, који су на време схватили његову важност и сачували их. Сви смо ми дужни прикупљати те споменике и чувати их за будуће генерације, којима ће они бити веран доказ свег онога што су старије генерације преживеле и шта су све жртвовале, да им осигурају срећенију и бољу будућност, културан и слободан живота и који ће сваком, ко посегне за било којим делом наше отаџ-

бине, бити доказ нашег права на државну интегритетност.

Оно што је наша држава преживела од средњег века, па све до најновијег доба, преживео је и понео на својим дећима и Београд и то у пуној мери. Ни један га тешки догађај, ниједно искушење није мимонило. Све је и овде налазило свој рефлекс, све се преживљавало и у Београду задајући му нове, па још неизлечене ране. Београд је више од једанпут морао да се рађа из свог пепела. Док су други стари градови и у свом спољашњем изгледу задржали ознаке свог дугог живота, у Београду није остало ништа од свега тога! Он је био обречен, био је „брана“, први гробан о који су се имали кршити валови у напону, о који су се слабили или ништили ударци. Споменници су према томе већином порушени, уништени. Писати историју Београда, значи не само: изналазити у дубини његових наслага, под његовом данашњом изграђеном површином, већ и скупљати грађу по најудаљенијим страним градским и државним архивама, библиотекама и антикваријатима оних народа, који су икада с њим долазили у везу.

Значај г. Вајфертове велике збирке докумената, који су у стању да потпомогну проучавање прошлости Београда кроз неколико векова, тим је већи и драгоценији.

Тачан и детаљан опис ове збирке даће у посебном чланку, који ће бити објављен у Београдским Општинским Новинама, референт Муезја и Библиотеке Д-р Марија Илић-Агапова, која је ову збирку класифицирала на задовољство Господина Вајферта. Збирка, како је класифицирана састоји се из *девет група* и одговарајућег броја подгрупа.

Групе обухватају:

Слике Старог Београда од XVI до XIX века	(82 слике)
Планове Старог Београда из XVII и XVIII века	(28 планова)
Ратне карте Старог Београда из XVII и XVIII века	(57 карата)
Разне историјске документе из прошлости Београда: нацрте ратних лађа, утврђења и логора	(5 докумен.)
Портрете разних личности из историје Београда и историјске сцене	(15 слика)
Старе текстове у вези с историјом Београда	(3 текста)
Естампе аустријских и угарских војника из XVIII века	(19 слика)
Разне географске карте Београда и његове околине, подунавских и балканских земаља од XVI до XIX века	(33 карте)
Планове и слике разних градова из околине Београда	(21 слика)

Читава се збирка састоји из две стотине *шесдесет четири слике, планова, ратних и географских карата и других докумената.*

Како се види, збирка показује Београд од XV до XIX века. По техници, слике су већим делом бакрорези, колорисани и неколико рисани. Из самих назива појединих група ове збирке, као и из великог укупног броја, види се њена огромна важност, коју нарочито потенцира њена *разноврсност*, која омогућује да се дође до тачније слике изгледа тадашњег Београда, његовог тадашњег плана и начина живота, до јасне преставе о кретању оних огромних војски, које су се бориле о Београд, и да нам прикаже типове оних најразличитијих војсковођа, који су ту војску предводили и чија су имена нераздруживо везана за историју нашег града.

Обраћајући се непосредно нашем многоуваженом дародавцу, мени је нарочита радост, да га могу поздравити у нашој средини, као човека, кога за Београд вежу деценије дугог, плодносног и корисног рада. Своју љубав према Београду манифестовао је господин Вајферт у безбројној прилици. Нема тога хуманог или културног друштва у нашем граду, чији рад господин Вајферт не би пратио с највећим интересом и коме он не би указао какву било материјалну помоћ. Кад излази из своје виле, која се налази у непосредној близини његове фабрике, прве у нашем Београду, — њега са симпатијом опкољавају ученици и ђаци о којим се он тако свесрдно стара, чије он фондове стално потпомаже.

А деција симпатија, господо, је велики знак и најистинитији израз признања, јер деца осећају, ко их воли, а ко воли децу, тај већ самим тим доказује своју племенитост. Одликујући господина Вајферта 1922 год. за његове заслуге на пољу рударства, наше Министарство Шума и Руда истакло је нарочито у подељеној Споменници његовог очинског старања за његове раднике, здраве радничке станове, за школу, цркву и т. д.

Господин Вајферт припада старој породици која се, уз све своје велике особине еминентних финансијера и индустријалаца, одликује и својом великом љубави према култури и напретку уопште, а нарочито према колекционирању споменика прошлости. Док су отац и брат господина Вајферта, познати у науци као одлични нумизматичари, прикупљали старе новце по читавој нашој земљи, господин Вајферт задржао се на Београду, деценијама скупљао и колекционирао своју лепу збирку, која се непосредно односи на прошлост Београда, да је једног дана природно поклати Београду. Ја велим „природно“, јер у основи сваког прикупљања и мора лежати племенита жеља, да се учини радост свима и донесе у исто време корист науци и општем напретку.

У Београду, као и у целој нашој држави, треба много радити за његов напредак. Нарочито треба много радити на културном пољу. Али, стварни напредак могућ је само онда, ако и сваки грађанин буде у том циљу доприносио бар толико, колико му је могуће. Да је у прошлости Београда, Београду био дан миран развој, Београд би по својим грађанским културним институцијама био на првом месту међу свим нашим градовима јер ретко грађани ког града воле свој град тако искрено као Београђани — Београд.

Највећи понос сваког града су његове Библиотеке и Музеји у којим се с једне стране изграђују нови јаки духови, спремају нове генерације, и у исто време одржава веза и љубав према градској прошлости. Налазећи се у другој години свог постојања, наша Библиотека и Музеј на путу су, који ће их у скорој будућности довести до оног изгледа ч оног значаја и величине, који је Београду потребан. Али без љубави, опште, без велике љубави целокупног грађанства, то се не може постићи и ја за то с нарочитом радошћу поздрављам гест господина Вајферта, захваљујем му на његовом поклону нашем Музеју, којим је он не само обогатио музејску збирку, већ и нарочито дао изванредно леп и светао пример љубави према Београду, који је увек љубав узвраћао љубављу, који не познаје ксенофоније, који високо носи своју заставу верске и националне трпеливости.

Поклон господина Вајферта биће уређен као посебна збирка, која ће носити његово име, које ће на тај начин остати вечно везано уз историју развитка нашег Градског Музеја, коме је сврха да у себи прикупи све што се односи на историју Београда, све што је у могућности, да прикаже значајне црте његовог прошлог и садашњег духовног лика.

Зато, нека је најлепша хвала Господину Вајферту.

— Живео господин Вајферт! одјекују је поздрав свих присутних одборника.

Сав тронут говором Претседника г. Нешћа и пријемом чланова Суда и Одбора О. Г.Б. одржао је г. Вајферт узбуђеним гласом један ретко занимљив говор у коме је, између осталог, рекао:

— Ја вам благодарим на реткој почести, коју ми данас указујете. Мој поклон Музеју Општине града Београда је само израз мојих осећаја, које гајим према Београду још од мог детињства. Као дете, слушао сам од мог покојног оца, сваки пут кад је путовао у Београд, како са знаосом говори: Београд, Београд!... Мени је Бог дао и да видим Београд и да у њему проживим свој живот, већ преко 60 година! Увек сам био лепо примљен и увек поштован и доживео признање и за мој рад и за моје настојање да другима

помогнем. То ме је потакло, да збирку, коју сам скупљао с толико љубави, поклониш Општинском Музеју Београда.

Љубав према колекционирању старина наследио сам од мог пок. оца, који је већ као младић, куд год је путовао: и у Бечу, и у Минхену, и у Прагу с нарочитим интересом и у жељи да што више научи и види, посећивао и музеје и разне галерије слика и ту се упознао са њиховим значењем и великом вредношћу, коју они представљају у културном животу. Инспирисан овим примерима, мој отац, као и његова два пријатеља, с којима је путовао, прикупио је нарочито лепу збирку старог новца. Истичући се као одличан нумизматичар, мој отац је знао сваког римског цара и све знамените догађаје, који су били везани за њихов живот... Као и мој пок. отац, и мој пок. брат био је познати нумизматичар. Од оца је у наследство добио и очеву пивару, али му је нумизматика била на првом месту!...

Кад је мој отац хтео у Београду купити имање, отишао је варошком управитељу, који је у то доба био све и сва. Како је тада важно закон, да непокретно имање може имати само српски држављанин, мој је отац рекао управитељу: „Желим купити имање, али га не могу пренети на моје име; пренећу га на мог сина Ђорађа чим заврши школовање“. Чим сам завршио школу, добио сам поданство, пивару, фирму у Београду и т. д. Све сам то добио у наследство од мог оца, али исто тако и страст и љубав према сабирању значајних докумената прошлости. Морам одмах истаћи, да је љубав према колекционирању код мога брата ипак била већа, јер ја сам у исто време морао управљати и великим имањем, а заносио сам се и за рударство, бавио сам се истраживањем руде. Па ипак, куд год сам путовао, где год сам био у: Паризу, Берлину, Дрездену, увек ми је пред очима лебдео Београд, старина Београда и мој је први корак увек био пут у антикварнице, где сам истраживао старе слике милог нам Београда. У Минхену сам нашао нарочито много слика. — У замку Принца Максимилијана Баварског, Шлајсхајму крај Минхена, налази се читава збирка дивних слика Београда! — Ја сам Минхен волео нарочито ради тога, јер се тамо налази и фигура ратника на којој стоји написано: „Белградер Ероберер“. Познавао сам ту фигуру још из мог студентског доба у Минхену. Увек сам је гледао са љубављу, јер ме је она потсећала на Београд, и јер ми се чинило, кад сам је гледао, да сам сам у Београду.

Поновио прикупити једну велику збирку, као што је збирка слика и планова, коју сам прикупио за време мога путовања у иностранству, не би било могуће ни уз највеће материјалне жртве. Кад је моја збирка постала тако велика, да један човек није више

имао право да је задржи само за себе, ја сам је поклонио Музеју Општине града Београда, да ту буде приступачна свима и Београђанима и странцима. Добро уређен Градски Музеј свако посећује, а Београд није само наш, Београд није само локалан појам, он далеко прелази наше границе, као и имена његових знаменитих освајача: Максимилијана Емануела, Евгенија Савојског, Лаудона. Под Београдом су се биле огромне битке између крста и полумесеца. То се учи у свим школама. У Немачкој и у целом свету.

И ако сам с огромном љубављу прикупљао моју збирку кроз неколико деценија, задовољан сам сада, што сам је поклонио Београду и знам, кад би ме мој пок. отац видео, да би рекао: „Добро си урадио!“ (Аплауз и узвици: Хвала Вам).

Хвала и Вама, господо, што сте ме тако

почастили, што сте се на позив господина председника Нешића сакупили и указали ми тако велику част. Сваком од Вас биће разумљиво кад кажем: Диригута сам као дете. Са оцем сам дошао у Београд заволео сам га, и данас, као чича, који стоји пред гробом, — једнако га волим. (Узвици: „Живео“ и аплауз). Дуго сам живео у Београду и увек сам био сретан међу Београђанима, увек ми је било добро, а сад, ето, проживео сам век, стојим пред вама као чича и уживам овако велику част. Хвала Вам!“

*

После дуготрајног аплауза и клицања, у пратњи председника г. Нешића и г.г. одборника, напустио је г. Вајферт одборску салу. Тим је свечана седница била завршена у 6.30, и настављена редовна.

Др. Марија Илић-Агапова,
референт Библиотеке и Музеја
Општине града Београда

Нова збирка слика и планова Музеја О. г. Београда

— Поклон Ђорђа Вајферта —

Поред велике збирке слика и планова старог Београда, која се налази у бечком Ратном Архиву — где су и иначе прикупљени драгоцени подаци о Београду, нарочито из XVII и XVIII века, када је Београд наизменично прелазио из турских у немачке руке — једне приватне збирке, која је власништво г. Замбонија, велике збирке Географског Института нашег Филозофског Факултета у Београду, и збирке, коју је Општинска Библиотека добила на трајну употребу од универзитетског професора Д-р Станоја Станојевића — збирка г. Ђ. Вајферта, коју је он, поводом освећења Музеја и Библиотеке 11 јануара 1931 год., поклонио Општинском Музеју и предао 8 марта 1932 године, представља највећу збирку ових драгоценних докумената, који ће знатно допринети проучавању историје Београда дајући могућност, да се лакше загледа у све оно што је Београд препатио и поднео, објашњујући много тога, што би иначе остало сасвим скривено и што би се тек могло доказати на основу хипотеза.

Но, и независно од свих ових других збирки, збирка г. Вајферта има и сама по себи огромну вредност. Њезина је велика вредност: многостраност. Збирка приказује Београд од 15 до друге половине 19 века. Сваку поједину слику допуњују у исто време ратни планови, планови Београда, слике појединих војсковођа и људи, који су играли

извесну улогу у његовој историји, као и типови појединих војника из доба главних борби око Београда, слике и планови градова с којим је Београд стајао у вези, који компаративним путем, могу довести до врло драгоцених закључака о Београду.

Збирка г. Вајферта састоји се укупно од: *двесто шездесет четири слике, плана, ратне и географске карте*. Извршити класификацију једне овако велике збирке није ни лака ни једноставна ствар. Тај посао представља један знатан душеван напор, тражи и специјално студирање и анализу и веома много времена, а међутим тек класифицирањем збирка добије пуну вредност, може служити као база за проучавање појединих епоха. Наглашена многостраност збирке дала је повода и могућности, да се изврши њезина класификација, обзиром на тему, по извесним главним групама и подгрупама тако, да свака група обухвата један одређени период живота старог Београда и односи се било на борбе, које су се водиле око Београда, његове планове, или његов изглед уопште. Деоба је извршена не само према вековима, већ и према догађајима на које се документи односе. На пример, документи, који се односе на 18 век подељене су две главне подгрупе од којих једна обухвата прву, а друга другу половину 18 века и односи се на догађаје, који су повезани уз имена великих војсковођа: Евге-

нија Савојског и фелдмаршала Лаудона. И ако у класификацији није било могуће ни до крајних консеквенција, збирка је подељена на девет главних група, а свака група на извесни број подгрупа и то:

Група А

Слике старог Београда од 16 до 19 века

82 слике

Подгрупе групе А:

а) Београд у 16 веку	16 слика
б) Београд у 17 веку	14 слика
в) Београд у првој половини 18 века	18 слика
г) Београд у другој половини 18 века	19 слика
д) Београд у 19 веку	15 слика

Група Б

Планови старог Београда из 17 и 18 века

28 планова

Подгрупе групе Б:

а) Планови из 17 века	1
б) Планови из 18 века	27

Група В

Ратне карте старог Београда из 17 и 18 века

58 карата

Подгрупе групе В:

а) Ратне карте из 17 века	1
б) Ратне карте из прве половине 18 века	49
в) Ратне карте из друге половине 18 века	8

Група Г

Разни историјски документи из прошлости Београда: Нацрти ратних лађа утврђења и логора

5 докумената

Група Д

Портрети разних личности из историје Београда и историјске сцене

15 слика

Подгрупе групе Д:

а) 2 портрета Максимилијана Емануела
б) 2 портрета Евгенија Савојског
в) 5 портрета Лаудона
г) 1 портрет Милоша Обреновића
д) 1 портрет Кнегиње Љубице
е) Уморуство београдског паше 1801
ж) Таковски устанак

Група Ђ

Стари текстови у вези с историјом Београда

3 текста

Подгрупе групе Ђ:

а) Један део Шеделове кромике, од стр. 268—278
б) Издак из старог холандског дела, од стране 113 до стране 127
в) Издак из старог немачког дела, од стране 363 до стране 368

Група Е

Естампи аустријских и угарских војника из 18 века

19 слика

Подгрупе групе Е:

а) колорисани 14
б) неколорисани 5

Група Ж

Разне географске карте Београда и његове околине, г: унавских и балканских земаља од 16 до 19 века

33 карте

Подгрупе групе Ж:

а) Географске карте 16 века	5
б) Географске карте 17 века	4
в) Географске карте 18 века	17
г) Географске карте 19 века	2
д) Географске карте (недатиране)	5

Група З

Планови и слике разних грдова из околине Београда

21 слика

Карактеристично је за сва документа ове збирке, да је њихов постанак строго везан са појединим значајним догађајима из историје Београда, нарочито за ратове од прве навалe Турака на Београд у 15 веку, па све до под крај 19 века, за 16, 17 и 18 век, који су име Београда пронели по целом свету и изазвали према Београду интерес и код најудаљенијих народа, чему сведоче документи збирке, који су се појавили на свим језицима света. Анализирајући сваку поједину групу, морамо се зауставити бар на извесним најважнијим документима, који се у односној групи истичу.

*

Узимајући као полазну тачку прве нападе Турака на Београд и прво освајање Београда под Турцима, које му је донело онај бескрајни низ патњи и борби и онемогућило,

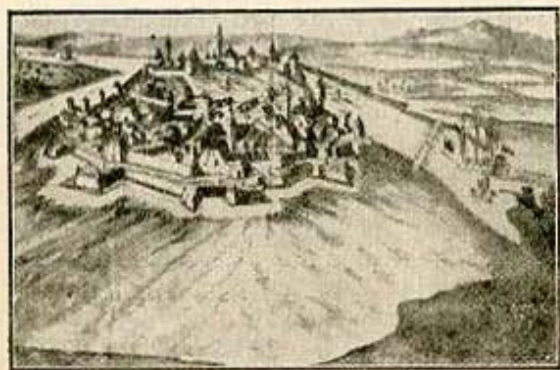

Турци освајају Београд 1521 године

у његовом прелазу из средњег у нови век, његов нормални развој, морамо се зауставити у првом реду на оној слици, која приказује Београд из 1521 године. То је почетна фаза нових патњи, прво дрхтање великог града, које је симболично приказано на двема познатим сликама Београда, из тог доба. У том старом Београду, као и касније кроз читава два века, живот је сконцентрисан, у главном, између градских зидина, у подножју акрополе на којој се уздижу познате куле, које представљају, као неки „Варцајхен“ тадашњег Београда. Град и варош деле се на: А) Варош, која се протеже непосредно уз саму дунавску обалу, Б) Доњу

тврђаву, Ц) Горњу тврђаву, Д) „Милтурм“, Е) Предграђе.

Аутори ксеније групе слика прате даљи развој Београда, који се након турског освајања приказује у новом облику не само за меном крста, већ и његовим спољашњим изгледом, читавим низом нових зграда, које су биле потребне освајачима. Једна слика Београда, из доба прелаза 17 у 18 век, нарочито

Изглед Београда у почетку XVIII века

лепо приказује тадашњи Београд и то, с копнене стране дајући преглед његовог тадашњег изгледа. На свакој слици налазимо и читав низ епитета, којим аутори красе име Београда. Скоро увек епитети значе: „Велики, чувени, славни, дивни — Београд...“ Уз споменуту слику, која показује Београд с копнене стране, налази се укратко приказана и читава историја Београда, како је била позната тадашњим историчарима и која је служила за то, да код читаоца и гледаоца створи јасну преставу о значају овог ретког града на сливу двеју огромних река. Ради карактеристике интересантно је не само донети слику, већ и навести тај текст:

„Грихиш Вајсенбург (латински Белградум, угарски „Штандоралбен“) је моћна тврђава, која је још пре Христовог рођења у доба Плинија била на великом гласу, али која се у то доба звала Тауринум, и која је и после тога била изложена великим борбама, док је није напоследку утврдио српски краљ Стефан и од ње створио прави погранични град. — Град лежи у Краљевини Србији, коју од Краљевине Угарске деле на целом свету чувена река Дунав, која тече према истоку, и Сава, која тече према западу. Варош и цитадела, које се налазе на брегу, опкољени су чврстим зидинама и другим утврђењима према данашњем ратном грађевинарском учењу. Зграде нису нарочито угледне, већином су од дрва, а улице су веома нечисте. Тврђава је нарочито добро утврђена. У граду се налазе палаче најугледнијих турских заповедника: паше и ага. Изван града налази се предграђе, у коме за годишњу контрибуцију тур-

ском великом султану, многи богати турски, грчки, српски, далматински, арменски, јеврејски трговци воде велику трговину. Ту се налазе простране трговине, као и једно велико коначиште са водоскоком. Ова је тврђава (Грихиш Вајсенбург) прије неколико векова била изложена страшним опсадама. Године 1440 турски велики султан Амурат опколио је овај град, као први кључ који је водио у Угарску, са својом моћном и огромном војском. Провалио је на много места градске зидине, али се посада под командом Ј. фон Рагуза одржала и увек јуначки одбила турске нападе и осим тога с једном нарочито удешеном мином „послала у вечност“ 17.000 турских војника. Турци после седмomesечне опсаде повукли у највећем метежу. Поновно је године 1456 турски цар Мухамед са 150.000 војника опсео Грихиш Вајсенбург и почео страшну борбу. Корвин, велики и срчани јунак, са Капистраном, пристером француског ордена, донели су опседнутим помоћ, ратну провизију и храну, а затим су, Корвин са својим јунаштвом, а Капистран са својим проповедима, развијајући барјак на коме се налазила слика распетог Исуса Христа — тако подigli дух у војсци, да је непријатељ, који је био већ провалио у град, био два пута протеран, а затим је хришћански гарнизон и сам извршио јуриш услед кога је дошло до страшне битке у којој су Турци не само окренули у бегство, већ је и сам турски цар био тешко рањен. Јуначки Корвин погубио је још две хиљаде непријатеља, али се и уморио тако, да је десетог септембра те исте године испустио своју душу. Године 1493 је командант Темнишвара, Паулус Кинизинус, који је дознао, да некоје излазице припремају предају Грихиш Вајсенбурга Турцима, једног за другим, живе на ражњу испекао, а последњег осудио да крене у тамници од глади. Идуће 1494 године је Кинизинус поновио ослободио Београд од Турака. На последку године 1521, 12 септембра, је тврђаву заузео турски султан Сулејман на највећу несрећу и пропаст угарске краљевине. Након тог што је ова дивна тврђава 167 година уздизала под турским ропством, ослободила ју је победоносна војска Леополда I. под вођством баварског курфирста Максимилијана Емануела 6 септембра 1688 на јуриш.”

Слика је рађена пред сам почетак борбе Евгенија Савојског. Наведене бројке на слици означају главне делове града и то: број 1) — Замак или тврђаву, 2) — Варош, 3) — „Цвингер“, 4) — Пашин копак, 5) — Дунав, 6) — Саву.

Међу најинтересантије слике Београда из овог доба, а у исто време међу најинтересантије ратне слике у опште, спада слика на којој је приказано освајење Београда под Евгенијем Савојским, 16 августа 1717 године.

На слици се види сам велики јунак, један од највећих светских војсковођа. Број 1) Приказује Евгенија Савојског, 2) град Београд, 3) Доњи град, 4) Турско гробље, 5) Табор царске војске, 6) Картје Евгенија Савојског, 7) Турску навалу и бегство, 8) Турски табор, 9) Табор великог везира, 10) Турске батерије, 11) Турску и татарску кавалерију, 12) Мост на Дунав, 13) Мост на Сави.

Евгеније Савојски осваја Београд од Турака 1717 г.

Како су већином старе слике и планове Београда радили инжењери, официри и уметници, који су се налазили у војсци разних освајача, они га сасвим природно највише и показују у доба ратова. Мирни изглед Београда: без ратног дима, без убојног оружја, војника, јуриша — тешко је наћи, па ипак ту и тамо видимо по коју слику, која приказује Београд без ратних ужаса. Једина се тих слика односи на разне путописе путника, које је Београд привлачио својом лепотом и својом екзотиком, или који су случајно путовали кроз Београд на свом путу за балканске и источне земље, — или на онај период

Изглед Београда у првој половини XVIII века након освајања под Е. Савојским

времена, који је sledио после 1717 године до 1739 и био више мање посвећен конструктивном раду на подизању и учвршћивању Бео-

града, изграђивању његовог новог градског типа и новог социјалног живота. Ове слике делују на гледаоца, као кратко затишје пред којим се ипак предосећа нова велика бура, која ће поновно замрачити мирни и нормални живот. И ако није лишена војничког елемента, у овом је погледу нарочито карактеристична слика Београда (Март Вил) на којој се истиче нова градска подела (8-ерски град, 11-немачки град), нова градска утврђења, зидине, бастиони. Слика приказује Београд с копнене стране. Исто је тако веома значајна друга слика Београда из тог доба, на којој се на врло очигледан начин види распрострањење Београда уз дунавску обалу. Над многобројним крововима Београда уздижу се високи турски минарети, од којих данас, као и од читавог тадашњег изгледа Београда, једна да је остао какав споменик.

Од слика Београда из друге половине XVIII века вавремено је значајна једна слика из доба освајања Београда под Лаудоном, која, као да је хтела обухватити све безбројне моменте из доба те велике борбе, и више личи на неки говорљиви дневник, него на слику, која обично фиксира извесне одређе-

Лаудон осваја Београд од Турака 1789 год.

не моменте. Уз портрете барона Лаудона, Јосипа II и Кобурга, на слици се виде и безбројне регименте немачке војске, пешадије и коњице, рекогносцирање терена, главни табор, војске, турски заробљеници, српски део града у пламену, турске шајке, немачко војно задеће, пир војника, куvara и маркетанткиња... Уз ову се слику истичу још две врло занимљиве слике из истог доба, које представљају улаз немачке војске у град, бегство турака и предају кључева старе тврђаве барону Лаудову. Под крај XVIII века опет видимо неколико слика Београда, које нам га приказују у кратком мирном периоду његовог живота. На слици, изданој у Бриселу 1789, означени су главни делови града и околине: а) тврђава или замак, б) Водени град (Васерштат), в) српски град, д) шанац принца Евгенија Савојског, е) пашини конак, ф) Доњи град, ж) Ду-

нав, р) Сава; на једној другој колорисаној фотографији слике Београда из друге половине XIX века приказан је Београд у нарочитом „штиму“ града, који је пребрдно огромну прошлост и спрема се на нову велику будућност, која је још била неодређена, али која је сигурно морала доћи...

Као слика старог Београда, тако и његови стари планови из збирке господина Вајферта представљају огромно богатство и по својој реткости и по својој разноврсности. Као и на сликама и овде се ређају разни украсни епитети Београда на свим могућим језицима. На свим овим плановима означен је положај града и главних градских утврђења, појединих његових делова, место капија и путев, који су водили из Београда на све стране, главно пристаниште лађа и шајка из Дунаву, као и сва она каснија утврђења, контра-валациона и циркум-валациона линија Евгенија Савојског, места где су Турци под ведрим небом у лепо летње доба зазивали Мухамеда, турско, јеврејско и хришћанско гроње, стовариште робе.

Старе ратне карте, и ако су одређене за стручњаке, могу представљати и за нестручњака огроман интерес. Већ само постројење војске и начин борбе, на први поглед, указује на једну далеку епоху и огромну разлику читаве ратне вештине. Без шанчева, без нарочитих ограда, војске се крећу на огромним отвореним просторима дајући више утисак једне шаховске партије него крвавог рата. У збирци се нарочито истичу: ратни план освајања Београда под Максимилијаном Емануелом Баварским 1688 године и ратни планови из доба Евгенија Савојског на којим је означена читаво ближа и даља околина Београда. Један од тих планова је у неку руку монографија његове знамените битке. План је ишаран француским и немачким текстом у коме је описано: кретање турске и немачке војске, положај војске, ратни трофеји... све до најмање ситуације, као да је аутор хтео пред очима гледаоца, — и ако на основу самих црта, појединих речи и реченица —, да оживи и прикаже све догађаје бурне 1717 године. На француском тексту опис плана почиње речима: „План и тачан опис чуvene и огромне битке 16 августа 1717...”

Други ратни план Београда из истог доба назива Београд: „Ширум читавог света познати град и тврђава Београд”.

Нарочиту интересантност збирке представља група портрета знаменитих личности из

историје Београда. Код описа знаменитих догађаја сама се по себи намеће потреба, да упознамо главна лица, а нарочито, кад су догађаји тако уско везани за њихову личност и за њихова имена, да они у неку руку нагледају као њихова лична еманација, њихово лично распрострањење у простору и у времену. И ако су познати догађаји много тога потиснули у заборав из старије историје Београда, ипак су имена: Максимилијана Емануела Баварског, Евгенија Савојског, барона Лаудонов, и ако имена страних војсковођа, страних народа, ипак у најтежијој вези с историјом Београда, с Београдом према коме су у то доба уперене очи целог света, као главног бедему, који је морао заштитити свет. Велика монографска и историјска дела, у којим је приказан живот ових војсковођа, показују јасно на везу између великих људи у опште и великих војсковођа, на везу између племенитости душе и јунаштва, што се нарочито очитује код принца Евгена Савојског који је био пореклом Француз и који је само погрешком Луја XIV ступио у немачку, место у француску војску.

Уз поклоњену збирку, г. Вајферт има још доста драгоцених докумената, које се нарочито односе на другу половину XIX века у коме је он сам, и као велики финансијер и индустријалац, најактивније учествовао уносећи у све једну ванредну бистрину појимања, схватања и душевности.

Узимајући у обзир нарочиту везу Београда са личношћу Кнеза Михајла под којим је Београд био коначно и дефинитивно ослобођен од Турака, г. Вајферт је накнадно, а у вези са својом збирком, поклатио Музеју и једно драгоцене писмо Кнеза Михајла из доба кнежевог детињства, кад му је било 7 година. Писмо је датирано 3 октобра 1830, а прамљено у Крагујевцу 5 октобра. Мали „бег” пише оцу:

„Љубезни бабајко! и ја сам читао Ваше писмо од првог октобра, и разумео шта нам пишете и ја желим Вам срећан пут. Ми смо овде сви здрави и весели, — изручио сам Ваше усрдно поздравље. Нака Дајко и Малом браца. Ми благодаримо Вама на поздравље и ваз поздрављајући љубимо Вам руке. Поздрављам Вас понов и... Ваш послушник Михаил Обреновић.”

Свакако збирка г. Вајферта биће још предмет и детаљних студија, нарочито у вези с појединим текстовима, који се односе на оне периоде из живота Београда, који су обухваћени овом збирком.

Београд у спомен на Гете-а

Ове године испунило се равно сто година од смрти Јохана Волфганга Гете-а, генијалног књижевника и великог пријатеља нашег народа.

Гетеова успомена у Београду прослављена је најдостојанственије низом књижевних академија, научних предавања и представа у Народној позоришту.

Суд и Одбор општине града Београда на својој седници од 11 марта т. год., донео је решење да се један део Гробљанске улице назове именом Гетеа. На овој седници председник Београдске општине инж. г. Милан Нешић одржао је један леп говор у спомен Гетеа-а, у коме је, између осталог, рекао:

Јохан Волфганг Гете, рођен 1749, умро 1832, претставља једно од најкрупнијих имена у историји књижевности. Његови научни радови на пољу биологије и психологије такође су од еминентног значаја за развој човекове мисли.

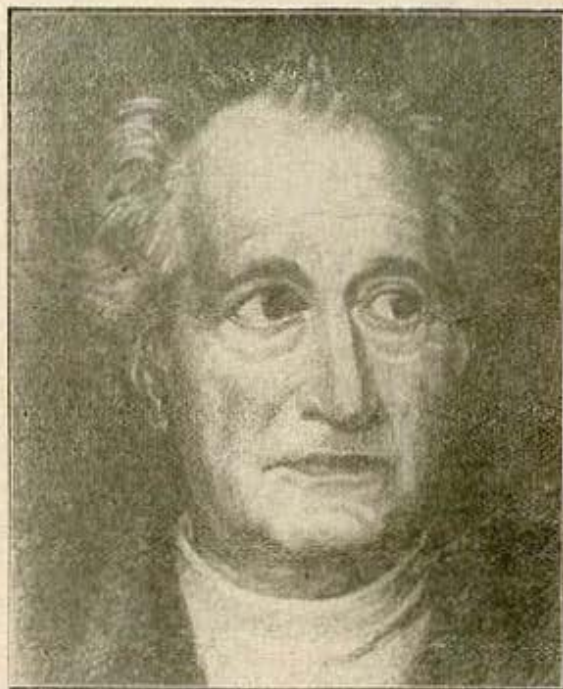
По својој раду, висини свога генија, Гете не припада само немачком народу него и целоме човечанству.

Специјално српски народ дугује Гетеу за прве културне везе, које су се почетком прошлога века почеле стварати између нашег и немачког народа. Личност високе интелигенције и широког интересовања за све појаве духа, Гете је био један од првих великих Европљана, који су обратили пажњу на лепоту и значај српске народне поезије и уметности и почели јој стварати репутацију у Европи. Познаник са Симом Милутиновићем Сарајлијом и Вуком Караџићем, Гете се, нарочито преко овог последњег, упознао са нашом народном поезијом, осетио њене уметничке квалитете и почео је преводити на немачки. Између осталих наших народних песама, „Хасан-аганица“ и „Бановић Страхиња“ дошле су до европске популарности и гласа благодарећи Гетеовом преводу. Заинтересован за нашу земљу, која се политички и културно тек почела будити, он је ишао тако далеко да је препоручивао да се и „Србијанка“ Симе Милутиновића преведе на немачки.

Ове године навршило се сто година од смрти великог Гетеа. Сви културни народи Европе и Америке сматрали су за своју дужност да тај датум обележе видним признањем заслуга славног књижевника и научника,

чији је живот оставио светао траг у историји.

Београд, као престоница Југославије и центар његовог културног живота, мисли да не сме изостати у манифестацијама које се данас чине у част Гетеове успомене. Суд општине града Београда, из тога разлога, верује

Јохан Волфганг Гете

да ће његов предлог, да се једна престоничка улица назове Гетеовим именом, наићи на неподељено одобравање Општинског одбора.

После говора председника г. Нешића Одбор је, на предлог Суда, једногласно донео ово решење:

„Да се поводом стогодишњице смрти великог немачког песника Ј. В. Гетеа, а из осећања дубоког поштовања, трајног сећања и благодарности за дела, којима је задужио цело културно човечанство, а нарочито српски народ, једној улици у Београду да његово име.

Досадашња Гробљанска улица, између улице Краља Александра и Цвијићеве улице од данас ће се звати Гетеова улица“.

Позоришна хроника:

Сима Пандуровић

„Вечна копрена“ г. Душана С. Николајевића

„До вечерас се у нашем гледалишту публика смејала, плакала, радовала и тужила, али је вечерас публика мислила велику мисао г. Душана С. Николајевића, Николајевић је велики мислилац и велики писац. Као свака истинска величина Николајевић ће бити још већи кад о његовој огромној и снажној драми будемо доцније мислили. „Вечна Копрена“ г. Душана С. Николајевића догађај је у југословенској уопште а у драмској књижевности нарочито. Ја сам стар и носио сам педесет година скиптар драматичарски; тај скиптар предајем великом југословенском књижевнику и мислиоцу г. Душану Николајевићу.“

Бранислав Ђ. Нушић о г. Душану С. Николајевићу, а поводом „Вечне Копрене“.

За последњих десет година г. Душан С. Николајевић је објавио знатан број есеја, о питањима књижевним, социјалним, философским и културно-историјским. Упоредо с тим он је дао и пет драма, од којих су четири прешле преко престоничке позорнице. Свака од њих била је један догађај за Београд. Са реалистичком предилекцијом да указује на моралне недуге нашег друштва он је дао једну галерију типова из наше средине, достојне за психолошку студију. Пластично приказани, мало сирово, али снажно и са оштрим запажањима која су карактеристична, те личности су увек изгледале као наши ранији или садашњи познаници. Доказ да су узети из самог живота, и разлог што су, каткада, из кругова сличних њима, чинјени протести.

У своме најновијем делу, међутим, г. Николајевић прелази са питања једне друштвене средине на питања општечовечанска, и више вечна. То је корак који треба поздравити, први велики покушај да се наша драма уздигне до трагедије мисли.

„Вечна Копрена“, то је вео који увек стоји између нас и врховне истине, врховнога бића, Бога, Упркос наше вечите тежње да

сазнамо последње узроке појава, да продremo у трансценденталну област, у свет нуменона, „ствари по себи“, у тај „изакопренски свет“, — он за нас остаје скривен и недокучљив. С обзиром на светску литературу,

Г. Душан С. Николајевић

овај предмет није нов; али је у нашој књижевности „Вечна Копрена“ прво дело те врсте; дато у једној оригиналној и смелој форми, са поставкама и закључцима који су несумњиво достојни најживље пажње.

Рецимо да је г. Николајевић, у овом случају, био, по нашем мишљењу, сасвим у праву што је своју драму ослободио локалних и временских ограничења, и што је назначио да су време и место његовога комада неодређени. Међутим, он је имао уметничке инвенције кад је средини и догађајима у свом делу ипак дао извесну боју Средњег Века — века који је по својим мистичним настројењима, тежњама да продre у тајну света, и жртвама које је за тај циљ дао, најинтересантији и најтипичнији.

Претставник те исконске тежње у човеку,

да продре кроз „вечну копрену“, то је у драми г. Николајевића Антонио, конструктор једнога апарата за летење, којим се жели узнети на небо и докучити тајну нашега земаљског живота. Протагонист вере у разум, за који нема тајне, и вољу која, кад хоће, може све, он у дијалогу са младим Паолом, заљубљеним у његову кћер Ђину, изречно каже:

„Ништа није недохучиво. Човек може све разумети. Може и мора“.

И разлика између волунтаристичког и емоционалног типа људи, човека воље и човека осећања, ухваћена је у овој сцени изванредно. Паоло одговара:

— Ја сам веровао да се највеће достојанство човека састоји у томе што ће се на Великој Мистерији одушевити.

— А не испитивати? пита Антонио.

— Не. Чинило ми се да онај који се истински одушеви на Великој Мистерији не осећа потребу да је испитује. Изгледало ми је да све што је велико не подлежи нашем истраживању.

И готово да младо срце у овој прилици говори паметније од разума зрелог човека.

Само Ђина, девојка која воли, жена која је више везана за земаљу него човек, и ближе лепоти осећања него хладном достојан-

Паола, него и по снажно датим моментима психологије гомила. Јер је ту и маса, народ, суграђани Антонијеви, који ће га испратити и који му дају своје поруке и молбе: једна мајка која је изгубила кћер и која моли само то да јој Антонио донесе глас с неба шта

Паоло (г. Мата Милошевић) и Ђина (г-ђа Каталинић)

је са њеним дететом; један грађанин кога од целог питања интересује ко је од његових познаника у паклу и „каквим су све мучењима извргнути они који су на земаљи благовали“; и други, који жели да дозна како тамо живи сиротиња; и један лудак који (као у свима мисаоним драмама) каже најумније: „Изрази, Паоло, Богу моју захвалност што је поклонио људима смрт!“

Али маса није само наивна у својим схватањима него и неумољива у својим захтевима. Она, готова на бунт, тражи да Антонио, пре поласка, благослови будућу везу између Ђине и Паола, иначе му уопште неће допустити да пође. И ако револтиран на то мешање целог света у једну несумњиво његову личну ствар, Антонио, гоњен својом демонском тежњом за сазнањем, пристаје и на то. А фигура Вечитог Јуде, оличење вечитог човековог лутања и недостижања циља, пролази као кобни знак, уливајући црне слутње, неспокојство...

У другоме чину Антонио и Паоло су на небу, у кругу духова. Али, тамо је опет копрена. Иза ње је вечно лутање. Духови, и они највиши, само су близу копрене. У жељи да пође даље, у пркос духовима који му одговарају да је то немогуће, Антонио пропада у огањ. А Паоло се враћа.

Тај повратак је тужан. При своме поновном сусрету са Ђином, он је скамењен. Место небескога цвета који је хтео донети и уткати у своју љубав, он се вратио са горким сазнањем да се у „изакопренски свет“ не може стићи, да је иза вечне копрене вечно ћу-

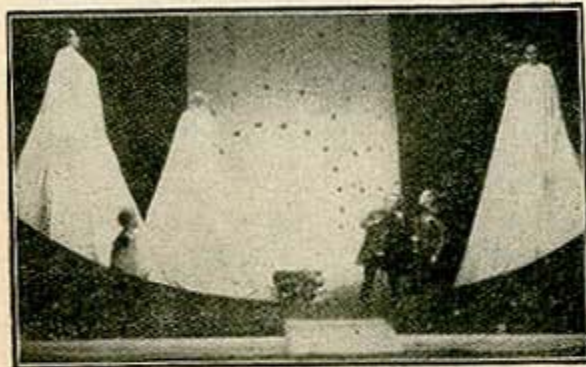

Ђина (г-ђа Каталинић) и Антонио (г. Драг. Гошић)

ству разума, одлучно је противна да њен отац, а по готову њен вереник, предузимају тај сумњиви и катастрофални пут. Али њу не слушају; њени су вапаји глас у пустињи.

Драма је, наравно, симболична; а њен први чин је врло занимљив, не само по сукобу менталитета и мотива Антонија, Ђине и

тање, да Бог мисли своју мисао, али да она није наша, људска мисао, да Бог није сажалив, да он, свакако, види наше сузе, али да их не утире. И поврх свега, он је осетио потребу да то каже. И у томе је његова катастрофа на земљи. Истина тражи да се каже, али људи не желе да је чују. Са далеко непогрешнијим инстинктом за практично, Ђина

„Вечна копрена“: Сцена из другог чина: „Мисаоно одељење“.

преклиње Паола у моменту кад светиња долази да га види и чује: „Не истину! Они морају чути лаж! Лаж! Ја те не дам! Не дам те, Паоло! Свет не трпи истину...“ Али Паоло, гоњен унутрашњим демоном да је каже, чини противно.

Маса је разочарана; а њено се разочарење — супротно разочарењу појединца код кога оно прелази у апатију — претвара у револт. Маса се клања успеху а не пени напоре. Паолу се Бог није хтео јавити! Он је недостојан, обмањивач, варалица, богохулник, грешник. Потстакнута верском нетрпеливошћу према слободним духовима, у овом случају Франческом, који безумно воли Ђину, светиња урла: „На ломачу!“

И ту је крај. Док Паола одводе на губилиште, и док се разлеже језиви глас људаков: „Хеј!... Страшно би било кад се не би умирало!“ — Ђина, са раширеним рукама, и погледом упртим у небо, призива смрт као божанску утеху и уништење врховнога зла, материје.

Као што се види, најновија драма г. Николајевића има несумњиве квалитете једнога снажног филозофскога и психолошког умет-

ничког дела. По основној концепцији, множини мисли, разноврсности опсервација, она је садржајнија од других наших драма. Међутим, потребно је рећи да „Вечна Копрена“ и као уметничко, позоришно дело, није, упркос свога замашног, апстрактног задатка, изгубила контакт са земљом. Писац је осетио колико су људске страсти основа свију наших недаћа, катастрофа, и његова мисао, и она најапстрактнија, потиче из конкретних појава психе и осећања. Мешавином симболике и реализма, оштрих индивидуалитета и маса, он је постигао једну сценску занимљивост, која је имала заслуженог успеха. Ја не кажем да се са свима поставкама и закључцима г. Николајевића човек мора сложити; али морамо одати дужио признање духовним замасима који су дали видних и сјајних резултата.

Што се тиче режије, проблем није било тако лако решити. Она је ипак, нарочито у првом и трећем чину, била на висини свога задатка. Други чин, међутим, истина најделкатнији, сцене са духовима, нису биле нај-

„Вечна копрена“: Сцена из трећег чина

срећније. Недовољно дискретне, сувише материјализиране, оне су донекле чиниле утицај вулгаризације и нису постигле потребан ефекат.

Глумци, на челу са г-ђом Каталинић и г. Гошићем, Милутиновићем и Милошевићем, заслужују сваку похвалу.

Музичка хроника:

Проф. Петар Ј. Крстић

Музички преглед за фебруар 1932 год.

Музички, управо концертни живот у Београду био је у фебруару знатно живљи од претходних месеца у овој сезони. Томе је знатно допринело отварање нове велике дворане Коларчевог народног универзитета

Француски уметници: Бреншвиц, виолиниста, Ивсен, виолончелиста уз суделовање г-ђе Ивсен пијанисткиње приредили су 1. фебруара друго камермузичко вече у дворани „Друштва пријатеља Француске“. То вече је и по саставу програма и по извођењу знатно отскакало од првог вечера, и у дворани је владало сасвим друго расположење.

Програм је био посвећен поглавито класичним француским камерним композицијама из 18 века за виолину и чело.

Челиста Ивсен је са много полета и осећања извео Бокеринијеву сонату за чело, која носи одлике музичког рококо стила и украшена је виртуозним бравурама, које је Ивсен заиста бравурно и извео.

Воиолиниста Бреншвиц је стилски отсвирао виолинску сонату старог мајстора Лејеа, а затим ритмички и темпераментно је извео фурану од Муреа у преради Дандлоа и Капричо од Родеа у преради Тибоа. Концерт је завршен свитом од Бревала, коју је извео Ивсен, и трима старинским комадима за виолину у преради Дандлоа и Крајслера, које је отсвирао Бреншвиц.

На клавиру је и овога пута пратила позвано г-ђа Ивсен.

Друго камермузичко француско вече успело је у сваком погледу и било је одлично посећено.

Професор клавира на конзерваторијуму у Женеви Џон Обер, који је својим прошлогодишњим концертном у Београду оставио леп утисак у музикалним круговима, приредио је 3. фебруара концерт у Уметничком павиљону „Цвијете Зусорић“.

Обер је и ове године имао леп успех, јер је солидан уметник на своме инструменту, уметник високе музичке и опште културе, о чему сведочи састав његовог програма и уметничко извођење истог.

Обер је извео Бахову токату и фугу у де-молу, на академски начин. Шубертовој великој фантазији опус 15 по теми песме „Путник“, дао је израз и акценте, који јој са музичко-естетског гледишта одговарају у пуној мери. Шуманове „Дечје сцене“ умео је уметник да стилизује ванредно поетски и свакој да даде нарочити израз. Од модерних композитора извео је Обер: Шабријеа, Равела, Гранадоса и Албеница, свакога заступљеног са једном карактеристичном игром. Концерт је завршио Мефистофеловим валцером од Листа, у коме је приказао своју солидну и чисту технику, као и санжан тон.

Својим првим концертном у овој сезони 4. фебруара, Београдска филхармонија је отворила велику дворану новосаграђеног Коларчевог народног универзитета, коју је пројектовао г. Петар С. Бајаловић, професор универзитета у Београду.

Као солиста суделовала је оперска првакиња Ксенија Роговска-Христић.

Филхармоничари су под управом свога диригента Стевана К. Христића у првом делу концерта извели симфонијску поему Вићеслава Новака „На Татри“, у којој овај највећи живи чешки композитор црта природу на Татри, затим Барановићев „Симфонијски скерцо“, живу и темпераментну композицију, одлично инструментiranу. Ксенија Роговска-Христић певала је из Христићеве опере „Сутон“ арију „Карај ме мајко“ и Милојевићеву песму „Песма ветра са мора“ по француским стиховима у инструментацији Крешимира Барановића. Пратња оркестра је местимце била и сувише звучна, те је звучан и продоран орган Роговске-Христић поклапала.

У другом делу програма била је изведена свита из балета „Охридска легенда“ од Ст. К. Христића, у националном стилу, са карактеристичним ритмима нашег југа. Последиња тачка је била „Шпански капричо“ од Римског-Корсакова, духовита и ефектна музика виртуозно инструментirана.

Чешки виолиниста Вања Пшихода, виртуоз светског гласа, концертirао је 8 фе-

бруара т. г. у дворани Коларчевог народног универзитета. Пишхода је виртуоз сјајне, ненадмашне технике, који располаже лепим тоном, код кога је све прорачунато и никада се не заборави да понесен музичким темпераментом изађе из омеђених граница.

При свим тим особинама, Пишхода има амбиције да изводи дела дубоке музичке садржине, којима прави музички израз може да нађе виртуоз, који је исто толико и музичар. Тако је Пишхода са својим пратиоцем на клавиру професором Емерихом Грисом свирао трећу Брамсову сонату за виолину и клавиру у де-молу. Дело дубоко осећајне садржине. Ма да су уметници то дело извели технички и динамички перфектно, ипак се осетило да оно не спада у оквир оних дела којима Пишходин начин интерпретације у пуној мери одговара.

У „Адажу и фуги“ из Бахове ге-мол сонате запазила се Пишходина мекота тона, ма да је фугу изводио на начин како то није уобичајено код Баха.

Већ у Чајковском Де-дур концерту нашао се Пишхода у својим водама, јер поред лепога тона и широке кантилене, пружила му се прилика да прикаже и своју брауврну технику, нарочито у каденцама.

У другом делу програма изводио је Пишхода у својој обради „Песму без речи“ од Менделсона и валцер из „Кавалера ружа“ од Рихарда Штрауса, па је програм завршио фантазијом за виолину из опере „Кармен“ од Сарасате. Те тачке су највише одговарале његовој сјајној и невероватној техници. Те тачке су и публику највише одушевиле и загрејале, па је морао додати још неколико тачака после програма.

Проф. Емерих Крис био је коректан и поуздан пратилац на клавиру, ма да је местимце могао бити и дискретнији.

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

„Интермеццо“ од Гранадоса и „Капричо“ од Паганинија-Симановског.

Куленкамф је заиста редак уметник, који у себи сједињује све елементе техничког савршенства и интелигентног музичког израза уз велики, мекан и племенити тон. Зато се данас Куленкамф убраја у прве и најкултурније виолинисте света. На своме концерту у Београду одушевио је присутну публику до екстазе. На крају је морао додати већи број комада.

У Волфгангу Розеу младом, талентираном, ванредно музикалном пијанисти нашао је одговарајућег партнера, који се са Куленкамфом једнодушно музицирао или га пратио.

*

*

*

Млада пијанисткиња са Сушака Милица Чоп дала је 11 фебруара свој концерт у циклусу концерата Народног конзерваторијума у дворани Уметничког павиљона. Она је показала лепе пијанистичке особине поглавито у области технике. Младалачки темперамент је местимце доминирао. Тако се у Моцартовој фантазији у де-молу и Бетовеновој сонати опус 57 („Апационата“) та бујност осетила у убрзаним динамичним прелазима и нерационалној употреби педала. Већ у Шопеновом ноктурну опус 49 бр. 1 и Успаванци дала је уметница музичким темама, мелодији, истакнуту улогу у овим хомофоним композицијама.

Чоповој су најбоље успеле модерне клавирске композиције и то: „Пет привиђења која беже“, сарказми од Прокофијева, „Игра у башти“ од Милојевића, „Успаванка“ од Логара и „Балканска игра“ од Тајчевића. Чоп је потпуно ушла у стил модерне музике и чудновато, њу је изводила сасвим без употребе педала.

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

*

сова нарочито у високом положају, а басеви су се истицали звучношћу и дубинама.

Хор је под управом опробаног и рутираниог хороваће Добровољског певао прецизно у ритму, чисто у интонацији и у динамичким изразима од најтиших до најснажнијих.

Програм је био подељен у три дела. У првом делу су биле руске црквене композиције, у другом делу староруске радничке и свадбено-обредне песме, а у трећем делу: „Козба“, свита малоруских песама.

Испред староруских радничких и свадбених песама говорио је професор универзитета г. М. Л. Георгијевски и објаснио њихов постанак у руском народу, као и њихову карактеристику са гледишта народне поезије.

Свадбарске староруске песме сакупили су и забележили Г. О. Дјутшељ и Ф. М. Истомин у Архангелској и Олонецкој губернији 1886 год. као нарочити изасланици царскога географскога друштва.

Руски хор је извео циклус од седам свадбарских песама, што је било нарочито занимљиво за музичаре, мање за широку концертну публику. Оне су у основи просте, примитивне, као и њихова обрада у два, три и четири гласа. Свакако да је обрађивач хтео да остане што вернији начину извођења примитивне средине у којој су поникале, у селу, шуми, гају. При извођењу тих песама истакли су се као солисте: Наташа Страхова, Вера Бањина, Софија Васиљева и Олга Јарон, затим басиста Андрија Мирославски.

Руске старовремске песме сибирских радника: „Песма сибирских лаћара на Лени“ у обради Шумова, тужна по речима и музици са тенор солом Ђорђа Бараненка за мушки хор и „У мрачној шуми“ у обради Пашченка за мешовити хор, у ствари сељачка игра са веселим и шаљивим речима, изведене су стилски коректно.

Свита украјинских песама у обради Григорија Давидовскога за мешовити хор садржи све одлике малоруских песама, међу којима има живих и веселих у ритму и темпу козачких игара. Допадљиве и пријатне за ухо у мелодијском смислу, оне су доста једноставно обрађене у погледу на хармонију и полифонију.

Црквени део програма садржавао је црквене песме од Чеснокова: „Отче наш“ и „Ангел вопијаше“, затим „Вјерују“ од Гречанинова и „Чертог твој“ од Штајнберга у старокијевском напеву. Овај део програма био је по музичкој вредности најзнатнији и најбоље је звучао у хору.

Ред програма је био измењен, јер је духовном делу присуствовао Н. В. Патријарх српски.

Николај Андрејевић Орлов, тај „избраник међу пијанистима“, како га европски критичари називају, концертирао је 14 фебруара у дворани Коларчевог народног универзитета. О овом генијалном Русу пијанисти може се говорити само у суперлативу, кад је у питању његова уметност.

Орлов је отсвирао три Скарлатијеве сонате изванредно стилизоване, тако, да су се тонови са клавира низали као мермари.

Шуманове „Симфонијске етиде“ стилизовао је тако, да се заиста може сматрати једним од најбољих извођача романтичара. После Шопеновог скерца у ха-молу, које је свирао у невероватно виртуозном темпу, извео је од Шопена још три прелудиума, три етиде и полонезу у Ес-дуру.

И у извођењу модерних композитора Орлов је јединствен. Од њих је свирао прво две токате, једну од Дебисија, а другу од Прокофијева, затим прелудиум од Рахманинова у Ге-дуру, и Стравинскову руску игру из балета „Петрушка“.

Орлов је придобио и загрејао многобројну публику и на крају је био принуђен отсвирати велики број додатака.

* * *

Други јаван час Колегнума музикама одржан је 15 фебруара у дворани Коларчевог народног универзитета.

После говора г. др. Милоја Милојевића о композицијама на програму, изводиле су г-ђе М. Жежељ и К. Душановић и г.г. Б. Кнежевић и Л. Тот Моцартов гудачки квартет у Ес-дуру. Новосастављени квартет није још усвиран и у погледу чисте интонације остао је доста дужан.

Млада пијанисткиња Луци Фаркаш свирала је са лепом техником и ритмички прецизно Моцартову сонату у Ге-дуру.

Млада виолинисткиња М. Жежељ свирала је Корелијеву сонату „Ла Фолија“, али је била очигледно јако узбуђена, те њена уметност на виолини није дошла до пуног израза. На клавиру је пратила Луци Фаркаш, коректно и прецизно, местимце је била сувише звучна и покривала тонове виолине.

Концерт је завршио оркестар Колегнума музиком који је изводио „Кончерто гресо“ у ге-молу опус 6, бр. 6. од Хендела, под управом др. Милоја Милојевића, доцента универзитета. У погледу прецизности у ритму, оркестар је на овом концерту био знатно бољи него на прошлом.

* * *

На претстави Росинијевог „Севиљског бербериња“ 18. фебруара гостовао је Борис Попов, члан Опере-комик у Паризу, који се већ дуже времена налази у Београду. Попов је пре више година био члан наше опере у Београду. Ове сезоне чешће је гостовао на

нашој сцени, а „Фигаро“ долази у ред најбољих његових партија. Певао је на руском језику.

* * *

Енрико Маинарди виртуоз на челу концертирао је 20 фебруара у дворани Коларчевог народног универзитета. Маинарди је свирао „Адађо“ од старог талијанског мајстора Грацинолија, сонату за виолончело од Брера, Бахову де-мол свиту, Штраусову сонату, „Ревери“ од Дебисија, „Алегро спиритозо“ од Сенајеа, „Малагвену“ од Албеница и „Игру вила“ од Попера.

Маинарди је велики техничар, велики виртуоз на своме инструменту, има леп тон, чисто интонацију и лаку виолинску технику. Његово свирање у високом положају на челу изједначаје се по утиску са свирањем на виолини. Маинардију су најбоље, управо савршено успели комади виртуозног карактера, мање му је успео Р. Штраус и Бах код којих главну улогу игра музички израз. На клавиру је поуздано пратио И. Брезовшек, диригент опере.

* * *

Славни пијаниста Никола Орлов дао је 21 фебруара свој други концерт у Београду у 18 часова, који је био још обилније посећен од првог. Орлов је на овом концерту свирао: Прелудиум од Цезара Франка, „Сви-рале“ од Дандријеа, Сонату опус 31. бр. 3 од Бетовена, „Успавању“, ескерцо у ми-молу и велику бе-мол сонату од Шопена, „Бајку“ од Метнера, Прелудиум од Рахманинова, „Љубавни сан“ и „Кампанелу“ од Листа.

Орлов је цео програм извео савршено уметнички. Нарочито се у стилизацији Шопенових и Листових дела показао као ненадмашан. На крају програма је био принуђен дати велики број додатака.

* * *

Истог дана 21 фебруара у 20 часова одржао је свој концерт у дворани „Станковић“ млади виолиниста Максимилијан Скалар ученик проф. Карела Холуба у Београду и проф. Карела Хофмана, на мајсторској школи за виолину при Прашком конзерваторијуму, коју је Скалар прошле године апсолвировао.

Скаларов концертни програм наговештава да он тежи виртуозним циљевима. Пред пуном двораном Скалар је изводио: Пуњани-Крајзлеров „Прелудиум и алегро“, Леклерову сонату це-мол, Паганинијев концерт Де-дур, Сен Сансов Концертни комад опус 62, и по једну композицију од Албеница и Де-Фаља.

У почетку нешто узбуђен, Скалар је на-скоро прибрано изводио цео програм на па-

мет, који је технички врло тежак и који млади уметник није савладао у пуној мери. Ипак се Скалару мора признати таленат, који је необичном вредношћом и истрајним радом развио, а који ће даљим радом и музичком прелоном доћи до потпуности у музичком извођењу и изразу.

На клавиру је пратио Алексије Бутаков.

* * *

У Вердијевој „Травијати“ гостовала је 23. фебруара на нашој оперској сцени одлична колоратурна певачица Ада Сари, која је у Београду гостовала и ранијих година. Ада Сари је успела да Виолету оживи на сцени и вокално и глумачки тако убедљиво, да њена Травијата претставља уметничко дело, које је израђено у свима вокалним и сценским детаљима са пуно стила и смисла за Травијатине патње и бол у изгубљеној љубави.

* * *

Оркестар Краљеве Гарде уз суделовање Аде Сари, колоратурне певачице приредио је 27. фебруара симфонијски концерт у дворани Коларчевог народног универзитета под управом свога диригента вишег капелника Драгутина Покорног.

Велики оркестар Краљеве Гарде отворио је концерт „Уводном музиком“ за Вагнерову музичку драму „Мајстори певачи из Ниренберга“, која је у овом великом ансамблу звучала снажно и свечано.

Велико интересовање је изазвала „Прва румунска рапсодија“, од највећег румунског композитора Ђорђа Енеску, рађена по угледу на Листове рапсодије. Рађена на основу румунских народних мотива, који у многоме имају сличности са нашим народним мелодијама и играма, она је виртуозно инструментрана и тиме прави већи ефекат него ли музичком садржином.

У другом делу концерта изведена је Чајковскова е-мол симфонија. То монументално дело руског генијалног композитора, које је у више маха код нас извођено, оставило је и овом приликом дубок утисак. Оркестар Краљеве Гарде извео га је технички прецизно и са лепим динамичким преливима.

Ада Сари, колоратурна певачица, певала је уз пратњу оркестра арије из опера: „Халка“ од Моцарта и „Лучије од Ламермора“ од Доницетија са великом каденцом за флауту и певачицу, затим арије из опера: „Луизе“ од Шарпантеја и „Лакме“ од Делиба. Оркестар је и у овако великом броју музичара умео под управом Покорног да буде дискретан пратилац. Ада Сари је и са концертног подиума одушевљива публику, и морала је на бурна одобравања додати још неколико такчака.

Уметничка хроника:

Сава Поповић

Изложба „Ладе“

Уметник може заузети разне ставове према уметности, и ма како тај став био изабран (свесно или не) он условљава коначно оцењивање уметничког дела. Један је од ставова схватање уметности као стваралаштва, у коме је случају уметничког дела последица дубоког интелектуално-емоционалног схватања постојећих односа како у уметности тако и у уметничкој околини. У том случају уметник се појављује као посматрач за кога су сви аспекти и односи облика у непрекидној промени, али за кога суштина узрока тих промена је непроменљива, неприкосновена; те тако сваки поједини постојећи облик, или група облика и њихови међусобни односи, њему служе искључиво као мотиви, као полазна тачка, он се не везује за реалност аспекта јер она за њега не постоји. Уметник је тада истовремено и истраживач и стваралац и иноватор, и његово стварање је не само борба са самим собом но и са околином. Овакав начин стварања није питање тренутка, питање искрене инспирације која се манифестује самом собом, он је времен, он има своје (непрецизирано) трајање које се, у главном, може поделити на два карактеристична дела, од којих је један *зачетак* и његово интелектуално-емоционално разрађивање и други *рођење* или сазревање идеје уметничког дела и њено оваплоћење путем техничког извођења. У овом процесу истовременост концепције и оваплоћења је немогуће. Само уметничко дело носи у себи све ознаке природног развића, и ма да, врло често, неискусан гледалац не може схватити ни мистерију постанка ни праву величину таквог дела, он ће ипак имати одређен осећај зрелости и каквоће дела у толико у колико би имао слична сазнања о квалитетима воћа које први пут среће. У том случају ни допадање ни недопадање дела, како нестручним тако и стручним, савременицима нема никакве везе са његовом апсолутном уметничком вредношћу, ма да, очигледно, поменуте чињенице могу бити од одлучног значаја по његову прометну вредност. Таква дела имају своја специфична својства која не морају одговарати ни естетичким ни етичким погледима савременика, она, по некад, намећу савременицима или потомству своје квалитете. То су ретка велика ремек-дела, то је производ стваралачке ликов-

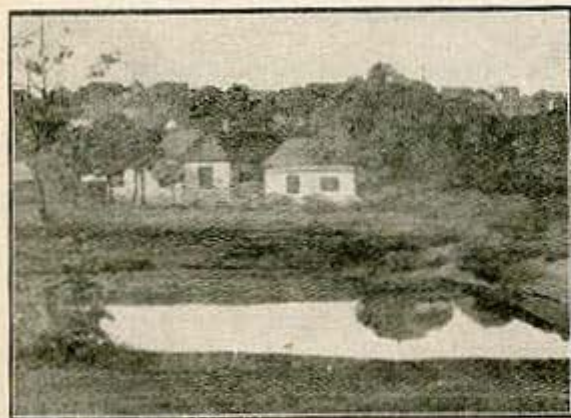
не уметности. Овакав став према уметности је најкомпликованији, најпосреднији, и ако најприроднији, то је став твораца ремек-дела светске античке уметности као и њених великих мајстора ренесанса.

Један други став је схватање уметности као заната у коме случају се уметник ослања искључиво, или највише, на своју техничку способност, на познавање материјала и виртуозност руковања. Овај став не захтева интелектуално-емоционално одгајивање зачетка, јер уметник узима или већ временом опробане концепције као крајњи израз уметничког стваралаштва, или пак пресликава или ваја облике из природе. Само извођење је једини задатак, у овом случају, који захтева решење, које има чисто занатски карактер, те тако све што уметник доприноси, све оно чиме он обогаћава уметност јесте од искључиво техничког значаја. Он се бави слагањем боја, њиховим каквоћама, истраживањем нових процеса и највише виртуозношћу самог извођења. Ликовни уметник, који узима овај став према уметности, је сличан свирачу, музика је за њега написана и он треба само да је одсвира и његова се величина огледа једино у интерпретацији текста и виртуозности извођења. Овај став према уметности био је став најбриљантнијих ликовних уметника, који, и поред све бриљантности, не узимају место међу малим бројем уметнички првокласних мајстора. То је став који је безброј уметника у прошлости узео према уметности, то је став већине мајстора чија безбројна дела пуне светске музеје. То је став и Андреје Дел Сарто „сликара без грешке“ и Рубенса, то је напослетку став чији је резултат популарна уметност, која се креће, по непосредној линији, између „Кича“ и академске уметности.

Овај је став у већини својих варијација, обилно претстављен на петнаестој изложби београдског најстаријег уметничког удружења „Ладе“.

Два мајстора, са dobrим квалитетима овога става се дижу својим радовима високо изнад својих колега, и то су: *Боривоје Стефановић* са својим уљеним сликама и *Љуба Ивановић* са својим цртежима. *Стефановић* припада оној класи мајстора који се не само инспиришу природом но који се исто тако

старају да пренесу, што је могуће тачније, све оне односе, а нарочито тонске, који се налазе у објектима који су привукли њихову пажњу. И Боривоје Стефановић, као и сви људи, има својих специфичних наклоности, и у сликарству то се огледа у избору његових мотива и у решавању колористичких проблема. То су увек скромни мотиви и, на први поглед, радови који не одају ничег нарочитог, те само после озбиљнијег посматрања може се видети колико у овоме има чисто сликарског осећаја и за боју и за облик и за

Бора Стефановић: Душановац

цртеж. Његов „Мотив са Душановца“ је одличан пример ових квалитета, и јасно показује како се може једна слика продубити а да не буде ни претерано обрађена, нити да изгуби ништа од свежине и директности утиска. У „Аутопортрету“ је мање срећан, слика је добро и цртана и малана, али је боја изгубила свежину, тако да подсећа на ванредно леп и драгоцен цвет у неком хербаријуму.

Боривоје Стефановић, судећи по сликама на овој изложби, компоује одабирањем, које он, како се то мени чини, постиже више тражећи тонску целину, но бирајући саме облике пре почетка рада, те отуда и јесте, можда, овај невероватни утисак природности који његови радови дају, и у исто време упростицање и задржавање на битном. Ова одлика Стефановића, као сликара, мора да је била, да јесте, камен спотицања за многе неискусне критичаре ликовне уметности, јер за оне који не познају сликарство збиља дубоко, а по готову ако никад нису имали прилике да сами сликају, његови радови ће изгледати „реалистички“, можда би га чак могли оптужити да следује Курбе-а, или га упоредити и са Урошем Предићем у погледу педантности, а у ствари све то није тако. Сличност са природом у најбољим радовима Стефановића је карактеристична сличност а не топографска или фотографска, наравно, ово се ни у ком случају не односи на његову мртву природу, која и поред свих добрих

особина Стефановића као сликара, показује и сувише много тежње за разрађивањем неопходних детаља — и облика и тонских — што увек доводи до покушаја да се ладне апсолутна сличност са обрасцем, и у исто време убија праву вредност уметничког дела, т.ј. не даје нам могућности да видимо како уметник види, рецимо, једну мртву патку као слику, јер како је он види као патку то се нас апсолутно не тиче. До сада сам видео већ око двадесет Стефановићевих слика, и судећи по њима, Београд у њему има сликара којим треба да се поноси, нарочито у ово доба када је уметност у целом свету, можда, на нижем нивоу но што је икада била.

Љуба Ивановић у својим сликама оловком достиже до невероватне виртуозности која изгледа једнака у свима радовима, те у избору његових цртежа главну улогу игра слике, т.ј. волимо више оне цртеже чији нам се слике-ји више свиђају, јер њихова уметничка вредност је готово потпуно једнака. За Љубу Ивановића, као сликара, природа се састоји из великог броја тонских флека чије се варијације могу наћи у скали оловке. И то је тачно како његове слике и изгледају, то су комбинација светлих и тамних плоха, тонова и полутонова, тако да нигде нема тачно одређеног детаља, али се све наслуђује у игри тонова. Тешко је не сложити се са Ивановићем да му је, у овом погледу, једна од најуспелијих слика „Воденица у Јајцу“ (бр. 194). Ово није први пут да се признаје Ивановићу ненадмашност у овој врсти сликања, али се увек заборавља да се нагласи да је Ивановић толико далеко отерао са једном врстом технике цртања да је то престало бити цртање, он је измислио ново сликање. Он стварно слика у погрешном материјалу, он не црта. Зато би било неумесно третирали његове цртеже као цртеже, управо било би апсурдно тражити квалитете цртежа у стварима које су цртежи једино за то што су рађени оловком, они немају ни линије ни чврстине ни концепције правог цртежа, сви су ти елементи замењени чисто сликарским, тонским вредностима...

Врло је тешко одлучити којим мерилу да се послужимо при приказу једне изложбе, нарочито једне изложбе на којој више људи учествују. Такав је случај и на изложби Ладе, те тако ако меримо вредност радова Драгољуба Глишића, о поређењу са осталим изложеним радовима онда, и поред свих недостатака, он добија извесну важност као уметник, он је развијенији и солиднији него многи други чланови Ладе. Али ако пак ценимо његове овде изложене радове, по једном општем мерилу, по мерилу којим се мери велика уметност, како прошлости тако и данашњице, онда Глишић губи много од своје уметничке вредности. Нема ничег неоправданог у његовом занатлиском ставу према у-

метности, али да би се тај став оправдао потребно је беспрекорно занатство, потребна је виртуозност које Глишић нема. С друге стране опет, недостатак конструктивних сликарских подлога, у овде изложеним радовима, недостатак ликовне замисли, уједињен са осуетом виртуозности, чини да све, што је од ма каквог интереса у овим радовима, при-

Глишић: Чика Јова

пада искључиво карактеристикама сликаног обрасца и светлосних услова под којима је био сликан, такви радови су губљење времена, јер кад би већ желели да скупљамо неинспирисане ликовне описе појединих предмета, фотографија би могла да нам то учини и са више тачности и са мање трошка и времена но што би то могло учинити сликарство.

Милош Голубовић се показује у, донеке, новој светлости у његовим радовима са библиским садржајем, и мора се одмах признати да овај литерарни садржај оживљава његове радове, који су досада врло често били неинспирисани и сликарски неинтересантни. Они би били још бољи да је Голубовић прибегаво чисто ликовној уметности за решавање изабраних проблема, место литератури и позоришту. Он ни један од три библиска става не решава као слике, он само илуструје, наглашава њихову драмску карактеристику и толико инсистира на томе да је занемарио главну одлику и право тумачење Новог Завета. Нови Завет, поређен са Старим, има једну велику одлику: мирноћа духа, док код Голубовића он је немиран, револуционаран, хаотичан, романтичан. Његов Христос је Хри-

стос средњовековних Немаца, за које су телесне муке Христа биле од већег значаја но његова духовна узвишеност и мирноћа, пред којом је тело безначајно. Напоследку Голубовић није смео да се угледа на Врубела у овим радовима. Врубел је, сам романтичар и духовно неуравнотежен, својим начином рада могао успешно илустровати романтичара Љермонтова али не и Нови Завет; и кад год је радио религиозне мотиве он је то и сам осећао, те је бирао само оне садржаје којима се његово сликање могло лако применити. У сваком случају врло је незгодно присвојити туђи начин изражавања, нарочито ако није пажљиво продубљен, и надајмо се да је ово код Голубовића само један покушај да дође до нечег збиља свога, и да ће му Врубел бити само мост који ће му помоћи да дође до жељеног циља.

За Миодрага Петровића могло би се рећи што и за Андреу Дел Сарто, али са једном малом изменом, јер док за Сарта веле: „Андреа Дел Сарто сликар без грешке“ у овом случају би било: „Миодраг Петровић, сликар са грешкама“. Он мала са извесном виртуозношћу и мала лако али и донекле површно. У појединим партијама његових слика збиља се виде све одлике једног ванредно даровитог уметника, али цела слика никад нема ни из близа оне вредности коју, кад и кад, имају по неки њени детаљи. Његови радови увек дају утисак неке неоправдане у журбаности, као да се је уметник бојао, да се задржи дуже на студирању свога рада, те тако никад немају један сасма одређен

Миодраг Петровић: Кућа у Шумадији

степен израђености, они нису скице а нису ни довољно разрађени да би их са правом могли назвати сликама. Изгледа да је Петровић један од оног броја наших сликара који су тачно схватили менталитет савременог индустријализма: производи што више и што брже, док се производи могу пласирати а њихов квалитет је од споредног значаја. Можда овакав став према уметности може бити и оправдан, нарочито кад се узме у обзир да је уметнику уметност занат од кога он живи,

али свакако ово није став за оне мајсторе чије мајсторство није безпрекорно.

О Христифору Црниловићу, чије радове срећем први пут, врло је тешко рећи ма шта одређено, очигледно је да је учио да црта и да схвата цртеж озбиљно али колико он стварно вреди видећемо тек када нам покаже више радова и по броју и важнијих по замисли, док радови *Васе Ешкићевих* су на најнижем степену неинспирисаног и неусавршеног занатства и ја верујем да би их било врло тешко изложити ма у коме другом сликарском удружењу.

Чланице Ладе, које учествују на овој изложби, све су „раконтери“, оне нам стално причају у својим платнима по нешто, једно о једном малом рефлексу на некој вази, друга о неком романтичном утиску некога пејсажа, трећа опет о нечем другом и т. д. Али су ове приче, ма да по неки пут врло интересантне, сликарски често површне. Кад су платна технички добро изведена често им недостаје сликарска замисао, а ако се игде по неки пут та мисао и назре онда техничка неспособност спречава њено пуно изражавање.

Г-ђа *Бета Вукановић* је већ одавно на истом степену развића, она је потпуно савлада своју палету и сада се зајима сликајући слике, које, ма да успешно малане, немају онаких високих квалитета који би

се уметник већ веже за време — а права уметност је ванвременска — онда он мора бити прогресиван, он мора ићи руку под руку са временом, иначе се дешава оно што се види у сликама г-ђе Вукановић. Она се је везала за укус и начин сликања који је био „у моди“ у Минхену пре педесет година и остала му верна те зато данас нама њени радови — ма како одлично изведени — говоре неким неразумљивим дијалектом, тамо где ми видимо снагу г-ђа Вукановић слика млеко и шећер, тамо где ми видимо и осећамо конструктивне, готово архитектонске одлике, г-ђа Вукановић види само расплутаност обојених површина. Кад би ово био резултат тежње за дематеријализовањем облика онда би то још могли разумети, али у томе случају би г-ђа Вукановић личила више на Византинце но на Минхенце. А то није случај...

Г-ђа *Ана Маринковић* у својим пределима, на овој изложби, изгледа као да је већ коначно изабрала начин на који ће радити своје слике, иначе би било необјашњиво зашто је тако мали избор разноврсних боја у њеним радовима. У њеним радовима има нечег јако пријатног и мирног и, до некле, декоративног. Декоративност не изгледа да је тражена у овим сликама, али кад већ делимично постоји требало би је нагласити, требало би је спровести или плохама боја или цртежом или са оба средства. У том случају радови г-ђе Маринковић, добили би још у композицији и композицији. Ма да, са похвалом, она врши селекцију при извођењу својих радова, она ипак не организује довољно простор слике, те тако не искоришћава у пуној мери сликарске мотиве предмета.

Г-ца *Милица Чађевић*, привлачи нарочиту пажњу озбиљношћу свога посматрања, али је она још на раскрсници. У по неким стварима, а нарочито у акварелима, она је директна и успела, али у њеним уљима још се осећа туђи утицај, и то често пута тако чудновато, да изгледа као да г-ца Чађевић није потпуно разумела свога париског учитеља, иначе његови принципи композиције, разрађивање површине, не би могли бити употребљени насумце, а по неки пут — као што је случај са једном од њених слика на овој изложби — чак и као чисто декоративни мотиви. Невероватно је да г-ца Чађевићева нема смисла за хомогеност слике, али ће нам остављати тај утисак докле год не престане са мешањем контрадикторних ставова при извођењу њених радова. Ипак важна је ствар да г-ца Чађевић има неки став, или показује жељу за стварањем, за конструисањем и, у томе погледу, она је отишла даље од свих њених колегиња, њени су радови продубљенији и као констатација завршенији и категоричнији.

Г-ца *Милица Миливојевић* у њеним пределима показује романтичарске нагоне у из-

Бета Вукановић: Бајрам

учинили да г-ђа Бета Вукановић, која игра тако важну улогу у нашој новој историји сликарства, остане будућим покољењима и као узор прво-класне уметности. Ако

бору као и у обради. За њу изабрани мотиви су од толике важности да она не сме да се упусти у њихову слободну обраду, не сме да их употреби искључиво као елементе за прављење слике, те тако оба њена пејсажа из Француске изгледају неубедљиви, не види се из каквих је побуда уметник радио ове слике, да ли је г-ца Миливојевић хтела просто да забележи карактеристике једнога места или је хтела да створи уметничко дело. Кад год се одлике једнога предела просто забележе на платну онакве какве су, т.ј. неприлагођене својим новим функцијама и новим условима које им намеће њихова улога у слици, оне губе и као потсетник на природу и као сликарски елемент. Такав је случај у слици г-це Миливојевић „*Ле мон Ст. Мишел Норманди*“, у којој је тешко пронаћи зашто је прављена, док се у „*Моја сестра*“ г-ца Миливојевић огледа као много непосреднија и дубља уметница.

Г-ца Јелисавета Петровић показује извесну лакоћу у извођењу својих радова, често пута има и тонски пријатних партија али јој радови никад нису довољно организовани. Површина, као и запремина целе слике, нису обрађене те тако преовлађује утисак празнине и атмосферске и шупљине и слике и појединих облика. Сувише неопрезно третирање боје, не у потезу но у мешању и избору, даје по некад утисак као да су облици од згузвана папира а не од боје. Ове две мане често чине да, иначе добри, пејсажи г-це Јелисавете Петровић не стоје, т.ј. ломе се, нису уравнотежени, немају кичме.

Ђорђе Јовановић, оснивач овог друштва, излаже три ствари: бисте Њихових Величан-

никакве излете ни у техници ни у идеологији уметности, што је тако карактеристично за нас млађе. Те тако и овде Ђорђе Јовановић је исти као и раније, зналац свога посла и непоколебљиви следбеник академизма. Сигуран у оно што зна и може, он нам показује оно што он зна, и оно за што је он уверен да је добро. У осталом о

Роксандић: Победа

њему се сада и не сме судити само по једном или два рада, о њему се мора писати у целини његова рада, јер се само на тај начин може видети његова важност у нашој уметности. Те тако имамо два Ђорђа Јовановића, вајара са његовим дугогодишњим радом и значајном улогом у развоју наше уметности кога морамо и ценити и волети и Ђорђа Јовановића чији нам се поједини радови могу и не допасти. Карактеристично је да у изложеним бистама Њихових Величана даје г. Јовановић готово претеране тежње за реализмом, док у „*Одмору*“ женственост и идеја одмора играју тако важну улогу да је скульптура морала да претрпи знатне губитке, и мермер, ма да је задржао своју полу-прозрачност и зрачење, изгубио је свој квалитет камена, претворен је у једну много неинтересантију и много-мање отпорну материју.

Симеон Роксандић, један од оснивача Ладе, учествује на овој изложби са једном великом групом у бронзи „*Победа*“ и са једном бронзаном фигуром „*Једна жеља*“. Роксандић изгледа да се нарочито интересује за хидраулику. Имамо његовог успелог „*Рибља*“ на Калимегдану, видели смо његову „*Чукур Чесму*“ и сада ова велика бронзана група изгледа као да је намењена за сличан циљ. Главни недостатци ове групе су рђаве размере, и то рђаве и као однос између човека и

Ђока Јовановић: Одмор

става Краља и Краљице и једну лежећу фигуру „*Одмор*“. Наш познати вајар није у оном добу ни старости ни свога рада у коме се могу очекивати изненађења. Он не прави

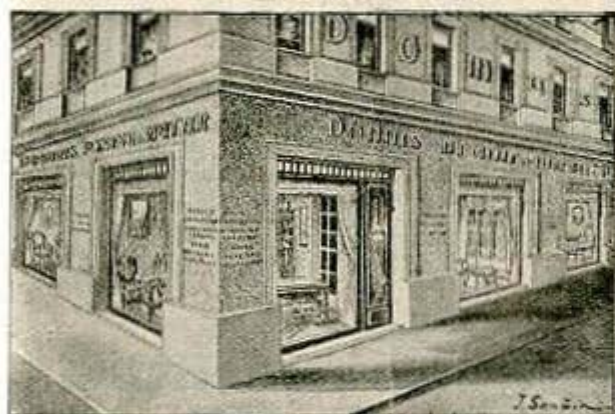
лава и као чисто конструктивне чињенице, и двојност извођења, т.ј. човек је рађен мање-више натуралистички док је лав стилизован. Саме ове две ствари су довољне да изазову фаталне последице у распоређивању и обради детаља што је очевидно у овој групи, примера само ради да напоменемо величину главе људске фигуре, која је толико тешка да се чини да је телу сва снага потребна да одржи тај терет на раменима и да је врло мало снаге преостало за борбу са лавом.

Драгомир Арамбашкић излаже неколико интересантних плакета, широко схваћених и изведених, и у сваком случају Арамбашкић као скулптор више ми се свиђа у павиљону Цвијете Зузорић но пред павиљоном.

Деветнајест уља и акварела изложени су као комеморативна изложба покојног Тодора Свракића, чији су радови из Босне, Јужне Србије и осталих наших крајева познати широм целе наше земље.

Завршујући овај приказ немогуће је не обратити се члановима Ладе и не замолити их да предузму кораке да осигурају боље изложбе, изложбе које би биле достојне овог нашег најстаријег уметничког удружења, које игра тако важну национално-културну улогу у нашој новијој историји и чији су чланови дали основно сликарско васпитање тако великом броју наших сликара.

Предузеће за инсталацију водовода,
канализације, централних и етажних
грејања

**Душан
Тодоровић**

Београд, Приштинска улица број 1
Телефон број 23-942

5—8

**Захтевајте
свуда**

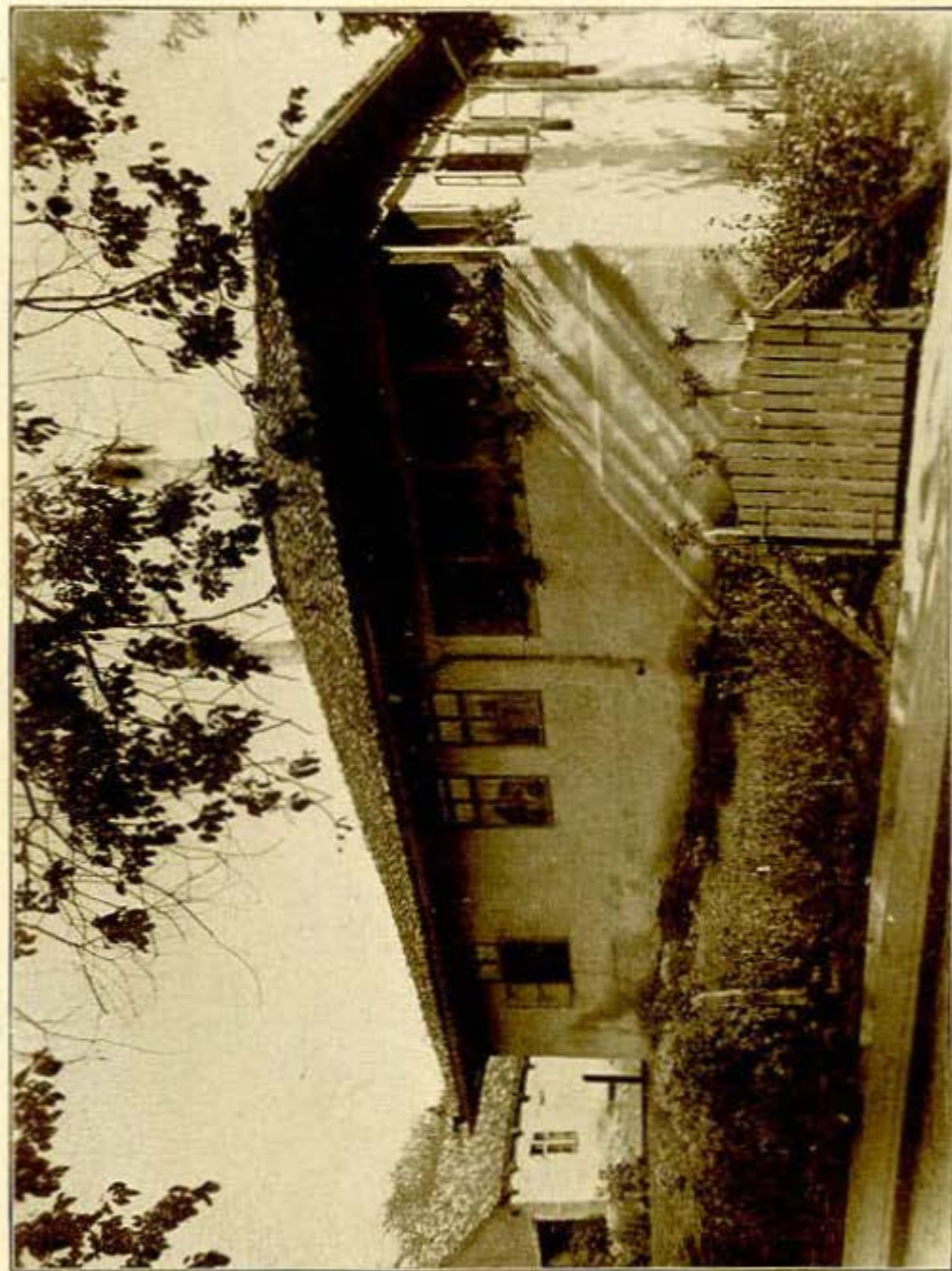

ВАЈФЕРТОВО ЕКСПОРТ ПИВО

**које производи Прва
Српска Парна Пивара**

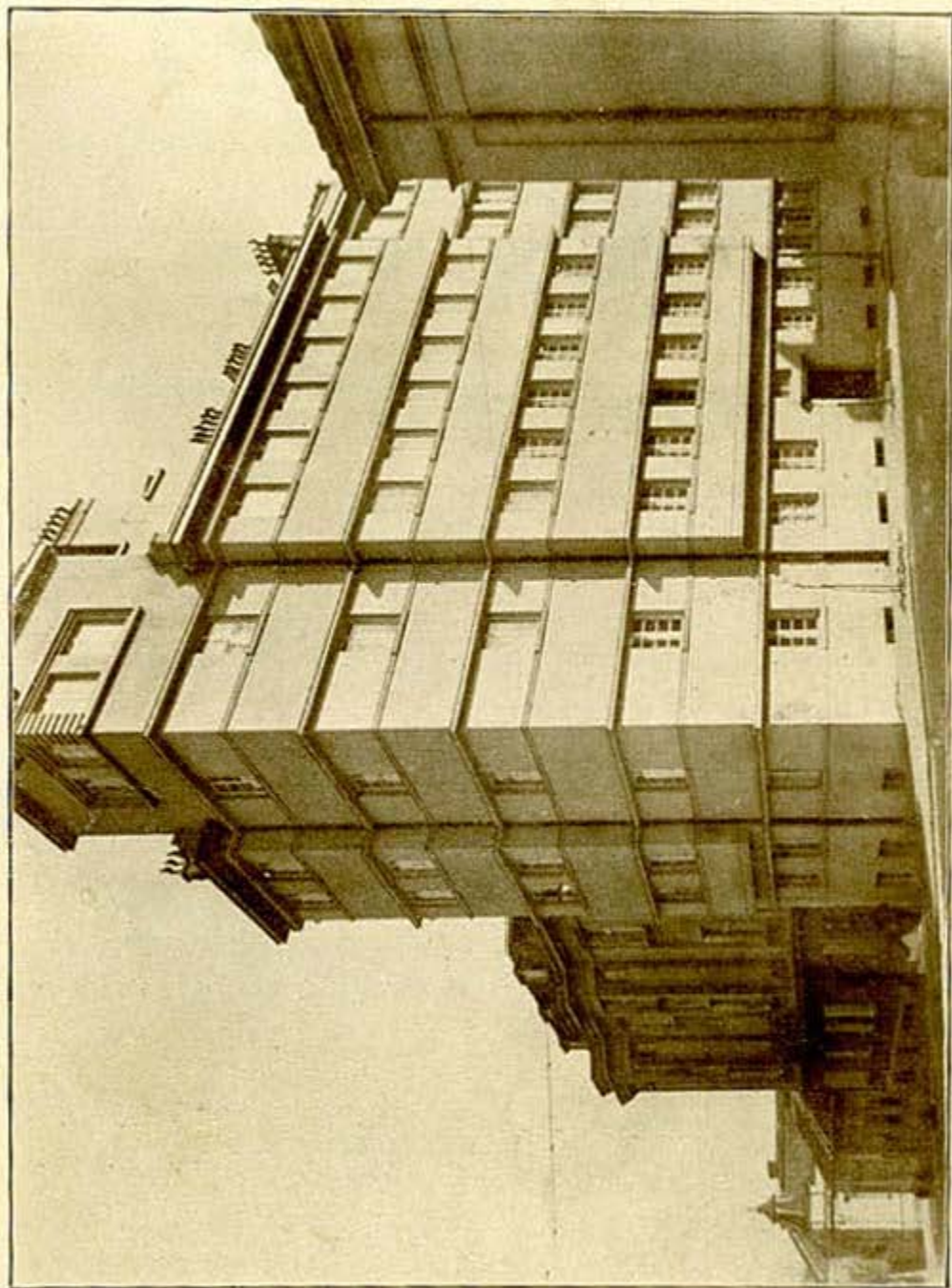
**Ђорђе Вајферт А.Д.
У Београду**

СТАРИ БЕОГРАД

Из Топчидерске улице . . .

НОВИ БЕОГРАД

Угао Добрачине и Господар Јебремове ул.

Из фото-архива Одељења за штампу О. Г. Б.